પ્રકાશક

નરેન્દ્રકુમાર ડી. શાહ

[illegible]-પ્રજ્ઞા પ્રકાશન મંદિર

લધાભાઈ. ગણપત બીલ્ડીંગ,

૧૧૩-૧૫, કેશવજી નાયક રોડ-મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૯

આવૃત્તિ પહેલી

અને [illegible]

[illegible] રૂા. ૧૨-૫૦

પ્રકાશકીય

આજથી [illegible] શતાવધાની પંડિત શ્રી ધીરજલાલ ટોકરશી [illegible] [illegible] અંગે [illegible] 'મહાપ્રાભાવિક ઉવસગ્ગહરં સ્તોત્ર' અને 'જૈન મંત્રવાદની જયગાથા' [illegible] 'શ્રી [illegible] જૈન ધર્મનો દિવ્ય પ્રકાશ' [illegible] 'ભક્તામર રહસ્ય', 'શ્રી ઋષિમંડલ-આરાધના' તથા 'શ્રી પાર્શ્વ-પદ્માવતી આરાધના' [illegible] 'સિદ્ધિદાયક સિદ્ધચક્ર' નામના [illegible] મનનીય ગ્રંથની લગભગ [illegible] નકલો ખપી ગઈ છે. આ પરથી [illegible] આરાધના વિષયક સાહિત્યની લોકપ્રિયતા સમજી શકાય.

આ બધા ગ્રંથો આરાધના-વિષયક અનેક બાબતોની માહિતીને રજૂ કરનારા છે, ઉપરાંત આરાધકોને યોગ્ય માર્ગદર્શન આપનારા [illegible], એ દૃષ્ટિએ એનું વાંચન [illegible] તેની માંગ [illegible] અનેક કારણોસર તેની નવી આવૃત્તિઓ પ્રકટ કરવાનું બની શકે એમ નથી.

ગત વર્ષે પંડિતશ્રીએ ઘણા ચિંતન, મનન અને અનુભવના નિચોડરૂપ 'સામાયિક-વિજ્ઞાન' નામનો મનનીય ગ્રંથ તૈયાર કર્યો, તેમાં સામાયિક જૈન ધર્મના પ્રાણ શા માટે ગણાય છે ? તેમાં ધાર્મિક, આધ્યાત્મિક અને યૌગિક તત્ત્વોની ગૂંથણી કઈ રીતે થયેલી છે ? વગેરે બાબતો શાસ્ત્ર-પ્રમાણો અને દાખલા-દલીલો સાથે સુગમ શૈલી અને સરલ ભાષામાં રજૂ કરવામાં આવી છે. ઉપરાંત લગભગ

સેવાપરાયણ સૌજન્યમૂર્તિ

શ્રીમાન્ ભાનુકુમાર એમ. દોશીનો

ટૂંક પરિચય

બાળપણથી જેમનું જીવન ખરેખર આદર્શ છે, નાનપણથી જેમનું જીવન ઉદ્યોગપરાયણ રહ્યું છે અને સાહિત્ય તથા સમાજ પર જેમના જીવનમાંથી ખરેખર સૌજન્ય પ્રગટી નીકળે છે, એવા શ્રીમાન ભાનુકુમાર એમ. દોશીનો ટૂંક પરિચય કરાવતા અમને આનંદ થાય છે.

જામનગરના શ્રી શ્રીમાળી જૈનોમાં પ્રતિષ્ઠિત જૈન કુટુંબમાં વિ. સં. ૧૯૮૬ના જેઠ વદિ ૭, તા. ૧[illegible]-[illegible]૦ના રોજ શ્રી ભાનુકુમારનો જન્મ થયો. પિતાનું નામ મગનલાલ કાલીદાસ, માતાનું નામ અમૃતબહેન. એ પવિત્રોના ઘેર તેમનો જન્મ થયેલો હોઈ કુટુંબમાં અનેરા આનંદની લાગણી પ્રસરી હતી. તેમણે લાડકોડમાં ઉછરી જામનગરમાં પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ પૂરું કર્યું. તે પછી તેઓ મુંબઈ આવ્યા અને અહીંની [illegible] કોલેજમાં દાખલ થઈ ઇન્ટર આર્ટ્સ સુધી પહોંચ્યા.

સને ૧૯૫૫માં તેમણે જામનગરના જ એક સંસ્કારી કુટુંબમાં ઉછરેલા શ્રી મૃદુલાબહેન સાથે પ્રભુતામાં પગલાં માંડ્યાં અને તે જ સાલથી તેમણે જીવન વીમા કોર્પોરેશનના એજન્ટ તરીકે કામ કરવા માંડ્યું. બુદ્ધિકૌશલ્ય, લાગવગ તથા ગ્રાહકો સાથેના સદ્‌વ્યવહારથી તેમણે આ કાર્યમાં નોંધપાત્ર પ્રગતિ કરી

સને ૧૯૬૫થી તેમણે મીનરલ્સ એટલે ખનીજના વ્યાપારમાં રસ લીધો અને ધીમે ધીમે બોક્સાઇટના અગ્રગણ્ય વ્યાપારી તથા નિકાસકાર બન્યા. લગભગ આ જ અરસામાં તેમણે જયશ્રી ટેક્ષટાઇલ્સ એન્ડ ઇન્ડસ્ટ્રીઝના એજન્ટ તરીકે ઇલેક્ટ્રીક ઇન્સ્યુલેટર્સનું કામ કરવા માંડ્યું અને તેમાં પણ સારી એવી પ્રગતિ સાધી.

શ્રી ભાનુભાઈ જીવનના સર્વાંગી વિકાસમા માનનારા છે, તેથી તેમણે વ્યાપારના વિકાસની સાથે સામાજિક અને શૈક્ષણિક ક્ષેત્રમાં પણ રસ લેવા માંડ્યો અને જ્ઞાન–તૃષા છીપાવવા માટે તત્ત્વજ્ઞાન તથા રાજકારણનું સાહિત્ય પણ અવલોકવા માંડ્યુ. તેમા તેમને ખૂબ રસ પડ્યો.

સને ૧૯૭૧મા પાકિસ્તાનના યુદ્ધ પછી તરત જ શ્રી ઇન્દિરા ગાંધી એક જાહેરસભાને સબોધી રહ્યા હતા, અને તેમા આપણા જવાનોએ કેવો ભાગ આપ્યો, તેનુ વર્ણન કરી રહ્યા હતા, તે વખતે શ્રી ભાનુભાઈએ યુદ્ધમા ખપી જનારા જવાનોની સ્ત્રીઓને આવક થાય તે માટે સીગરના ૧૦૦ સચાની શ્રી ઇન્દિરા ગાંધીને ભેટ કરી આત્મસતોષ અનુભવ્યો હતો.

સને ૧૯૭૨ થી તેમણે વિદ્યાર્થીઓને છાત્રવૃત્તિઓ આપવા માંડી તથા ખાસ જરૂરિયાતવાળા વિદ્યાર્થીઓને ગણવેશનુ દાન કરવા માંડ્યુ. તેમની એ પ્રવૃત્તિ ઓછાવત્તા અંગે આજે પણ ચાલુ રહી છે.

તે પછી જામનગર જિલ્લામા દુકાળના ભીષણ ઓળા પથરાતા તેમણે 'મહાભિયાન ટ્રસ્ટ'ના ઉપક્રમે ખૂબ જ સુંદર કાર્ય કર્યું અને આખા જીલ્લાને અત્યંત વિષમ પરિસ્થિતિમાથી ઉગારી લીધો. ત્યાર પછી પણ તેઓ માનવજાતના કાર્યોમા ઊંડો રસ લેતા આવ્યા છે અને તેને પોતાનુ એક કર્તવ્ય ગણી તે માટે શક્ય એટલો ભાગ આપતા આવ્યા છે. 'પરોપકારાય સતાં વિભૂતયઃ- સત્પુરુષોની સંપત્તિ પરોપકાર માટે છે' એ સૂત્રમા તેઓ અનન્ય વિશ્વાસ ધરાવે છે.

[illegible] તેમના પૂજ્ય કાકા શ્રી અમૃતલાલ કાલીદાસ [illegible] સ્મૃતિમા જામનગરમા બંધાયેલ મહિલા કોલેજને તેમના [illegible] સમર્પણ કરવામા આવી છે. આ [illegible] શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ પ્રત્યે તેમનો [illegible] છે અને તેમા તેઓ અનન્ય આનંદ અનુભવે

છે. ટૂંકમાં દાન, દયા અને પરોપકારના કાર્યોમાં તેઓ જીવનની સાર્થકતા માને છે અને તેથી તેમાં શક્ય એટલો તન-મન-ધનનો ભોગ આપે છે. ઉદારતા તેમના જીવનમાં વણાઈ છે, એટલે ખરી જરૂરિયાતવાળો કોઈ પણ મનુષ્ય તેમની પાસેથી નિરાશ થઈને જતો નથી. તેઓ પોતાના બુદ્ધિચાતુર્ય વડે સાચા અને ખોટાની પરીક્ષા ઘોડી વારમાં જ કરી લે છે, એટલે ભાગ્યે જ છેતરાય છે.

તેઓ સમાજહિતનું વિશાળ કાર્ય કરવા છતાં કોઈ પણ રાજદ્વારી પક્ષમાં ભળ્યા નથી, પરંતુ દરેક પક્ષના આગેવાનો સાથે સારો સંબંધ ધરાવે છે અને કાર્યકર્તાઓના પ્રેમ તથા લાગણીભર્યા સહકારને લીધે દરેક કાર્યમાં અસાધારણ સફળતા પ્રાપ્ત કરે છે.

મુંબઈમાં શ્રી મહાવીર કીર્તિસ્થંભ નિર્માણ સમિતિના તેઓ ફાઉન્ડર ટ્રસ્ટી છે અને સામાજિક તથા શૈક્ષણિક ક્ષેત્રે કામ કરતી બીજી પણ અનેક નાની-મોટી સંસ્થાઓ સાથે જોડાયેલા છે.

શ્રી મૃદુલાબહેન પણ જીવનની ઊર્ધ્વગામી દૃષ્ટિ ધરાવે છે અને તેથી પતિએ ઉપાડેલી બધી સેવામય પરોપકારી પ્રવૃત્તિઓમાં સાથ-સહકાર આપે છે.

શ્રી ભાનુકુમારનું દાંપત્યજીવન સુખી છે. તેઓ વીરેન્દ્ર, બીના અને પરાગ એ ત્રણ સંતાનોના પિતા છે. તેમાં શ્રી વીરેન્દ્ર બી. કોમ થયા છે, બીનાબહેન બી એ. થયા છે, શ્રી પરાગ નવમીનો અભ્યાસ કરે છે.

શ્રી ભાનુભાઈની સેવાપરાયણ સાત્ત્વિક વૃત્તિઓથી પ્રેરાઈને અમે આ 'સામાયિક-વિજ્ઞાન' નામનો ગ્રંથ તેમને સાદર સમર્પિત કરી રહ્યા છીએ અને તેઓ દીર્ઘ નિરામય જીવન જીવીને સમાજ તથા રાષ્ટ્રની વિશેષ ને વિશેષ સેવા કરે, એવી પરમાત્માને પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

સમારોહના અધ્યક્ષ

શ્રીમાન્ દીપચંદ એસ. ગાર્ડી

આપબળે આગળ વધી સમાજમાં પ્રતિષ્ઠાભર્યું સ્થાન પ્રાપ્ત કરનાર તથા સાત્ત્વિક ભાવના અને સેવાપરાયણતાથી જીવનને અનેરો ઓપ આપનાર શ્રીમાન દીપચંદ ગાર્ડી આજે જૈન સમાજને સુપરિચિત છે. પિતા સવરાજભાઈ, માતા કપૂરબહેન, મૂળ વતન સૌરાષ્ટ્ર-પડધરી. ચાર વર્ષની વયે પિતાની છત્રછાયા દૂર થતાં વિષમ સંયોગો ઉત્પન્ન થયા, પરંતુ ધૈર્યથી તેમનો સામનો કરીને તેઓ આગળ વધ્યા.

અંગ્રેજી છઠ્ઠા ધોરણ સુધીનો અભ્યાસ પડધરીમાં જ કર્યો. વાંકાનેર હાઈસ્કૂલમાંથી મેટ્રિક થયા અને ત્યાર બાદ ભાવનગર શામળદાસ કોલેજમાં બે વર્ષ અભ્યાસ કરી મુંબઈ આવ્યા. અહીં થોડો વખત મહાવીર જૈન વિદ્યાલયમાં રહીને અને ત્યાર પછી સ્વતંત્ર કમાણી કરવા પૂર્વક બી. એસસી. થયા. તે પછી કાયદાનો અભ્યાસ કરી એલ. એલ. બી. થયા અને સોલીસીટર્સના આર્ટિકલ્સ પૂરા કરી મુંબઈમાં એડવોકેટ તરીકે પ્રેક્ટીસ કરવા લાગ્યા, તેમજ અનેક કંપનીઓના સલાહકાર બન્યા. સને ૧૯૩૧માં તેઓ ઇંગ્લેંડ જઈ બાર-એટ-લૉ થઈ આવ્યા. પરંતુ આ અરસામાં તેમનું ધ્યાન જમીન તરફ દોરાયું અને ધીમે ધીમે તેના નિષ્ણાત બની તેના વ્યવસાયમાં પડ્યા. તેમનો આ વ્યવસાય આજ પર્યંત ચાલુ છે અને તેણે તેમને લક્ષ્મીનંદન [illegible] બનાવ્યા છે.

તેમના પ્રથમ પત્ની શ્રી રુક્મિણી બહેનથી તેમને શ્રી [illegible] નામના બે પુત્રો સાંપડ્યા છે, જેમાં [illegible] તરીકે અને બીજા એડવોકેટ તરીકે ઇંગ્લેંડમાં પ્રેક્ટીસ કરે છે. [illegible] પત્ની શ્રી [illegible] બી. એ., એલ. [illegible] અને કેળવણીના ક્ષેત્રમાં [illegible] છે.

શ્રી દીપચંદભાઈ લક્ષ્મીના લાડીલા બન્યા, તે જ વખતથી તેમણે દીન-દુઃખીઓને સહાય કરવા માંડી અને શિક્ષણક્ષેત્રને પોતાની સખાવતોથી સમૃદ્ધ કરવા માંડ્યું. આજે તેમના વતન પડધરીમાં તેમના પિતાશ્રીના નામથી 'સવરાજ જીવરાજ ગાર્ડી' કન્યા મહાવિદ્યાલય' ચાલે છે, તેમના માતુશ્રીના નામથી 'શ્રી કપૂરબહેન જૈન પાઠશાળા' ચાલે છે, તેમ જ આસપાસના પ્રદેશમાં તેમણે પ્રાથમિક શાળાઓનાં ૧૨ થી ૧૩ મકાનો બંધાવી આપ્યાં છે. મુંબઈમાં તેમના તરફથી ગાર્ડી હાઈસ્કૂલ ચાલે છે તથા બીજી સંસ્થાઓમાં તેમના તરફથી સારી સખાવત થયેલ છે. દુષ્કાળના પ્રસંગોમાં તેમણે રાહતકાર્યમાં પોતાની લક્ષ્મીનો સારો એવો સદુપયોગ કરેલો છે.

શ્રી દીપચંદભાઈ મુંબઈની સામાજિક અને શૈક્ષણિક અનેક પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેતા રહ્યા છે. સને ૧૯૭૩ માં પાલીતાણા ખાતે જૈન શ્વેતામ્બર કોન્ફરન્સનું ત્રેવીશમું અધિવેશન ભરાતાં તેના પ્રમુખપદે ચૂંટાયા, એ વખતે સ્થિતિ ડામાડોળ હતી, પણ તેમણે કુશળતાથી અધિવેશનને સફલતાથી પાર પાડ્યું અને તે પછી આજ સુધી કોન્ફરન્સનું સૂકાન સંભાળતા રહ્યા છે. બાહ્ય દેખાવો કરતાં સંગીન કામ કરવું અને સર્વ સંપ્રદાયો સાથે હળીમળીને કામ કરવું એ એમની મુખ્ય નીતિ રહી છે

તેઓ અમારી સાહિત્ય-સર્જન-પ્રકાશન-પ્રચારની પ્રવૃત્તિમાં વર્ષોથી ઊંડો રસ લઈ રહેલ છે સને ૧૯૬૮ માં અમે તેમને 'સંકલ્પસિદ્ધિ' નામનો ગ્રંથ ભવ્ય સમારોહપૂર્વક બીરલા માતુશ્રી સભાગારમાં અર્પણ કર્યો હતો ત્યારથી તેઓ આજ સુધી અમારા પ્રકાશન-સમર્પણ-સમારોહના એક યા બીજા સ્થાને રહીને તેને શોભાવતા આવ્યા છે. આ વખતે સામાયિક-વિજ્ઞાન-સમર્પણ-સમારોહનું અધ્યક્ષપદ સ્વીકારતાં અમે ગૌરવની ઊંડી લાગણી અનુભવીએ છીએ અને તેમને સફલતાભર્યું દીર્ઘાયુષ્ય ઈચ્છીએ છીએ.

સમારોહના સ્વાગતાધ્યક્ષ

શ્રીમાન્ વસનજી લખમશી ઘેલાભાઈ

દાન, દયા, પરોપકાર તથા સેવાલક્ષી વિવિધ પ્રવૃત્તિઓને લીધે શ્રીમાન્ વસનજીભાઈ માત્ર કચ્છી સમાજમાં નહિ, પણ મુંબઈના સારાયે ગુજરાતી સમાજમાં ખૂબ લોકપ્રિય બનેલા છે. કચ્છ–દુર્ગાપુર-નિવાસી વીસા ઓસવાલ જ્ઞાતીય પિતા લખમશીભાઈ અને માતા રતનબાઈની શીળી છાયામાં ઉછરતાં તેમને ધાર્મિક સંસ્કારો સારા પ્રમાણમાં મળેલા છે. તેમના દાદીમા શ્રી મેઘબાઈ માતા કે જેઓ ધર્મપરાયણ ઉચ્ચ કોટિનું જીવન જીવતા હતા અને જેમનો તાજેતરમાં મુંબઈ–ઘાટકોપરમા સમાધિપૂર્વક સ્વર્ગવાસ થયો, તેમની મીઠી નજરે શ્રી વસનજીભાઈના જીવનને સુસંસ્કાર અને સેવાવૃત્તિની સૌરભથી મહેકતુ કર્યું છે.

કોલેજનુ બે વર્ષનું શિક્ષણ લીધા પછી શ્રી વસનજીભાઈ પોતાની પેઢી મે. લાલજી પુનશીની કું.માં જોડાયા કે જે અનાજ, તેલ અને તેલીબિયાના કમિશનનુ કામ મોટા પ્રમાણમા કરે છે અને ભાતબજારની એક સહુથી જૂની પ્રામાણિક પેઢીની ખ્યાતિ પામેલી છે. ઉત્સાહ, ખંત અને દીર્ઘદૃષ્ટિભરેલા ચોક્કસ નિર્ણયોને લીધે અહીં તેઓ સારી રીતે ઝળકી ઉઠ્યા અને વ્યાપારીવર્ગ પર સુંદર છાપ પાડી શક્યા

અનુક્રમે તેઓ શ્રી ગ્રેન, રાઈસ એન્ડ ઓઈલ સીડ્સ મર્ચન્ટ્સ એસોસિએશનના મંત્રી બનેલા છે અને તે પદ સારી રીતે શોભાવી રહ્યા છે. અને ૧૯૭૦મા તેઓ શ્રી બોમ્બે ઓઈલ સીડ્સ એક્સચેન્જના ડિરેક્ટર બન્યા. ત્યાર પછી અખિલ હિંદ સેન્ટ્રલ ઓર્ગેનિઝેશન [illegible] ઇન્ડસ્ટ્રી એન્ડ ટ્રેડની મેનેજીંગ કમીટીના [illegible] તથા ફેડરેશન ઓફ ઇન્ડિયન ચેમ્બર ઓફ કોમર્સ, [illegible] ટ્રેડ ડેલિગેશનના સભ્ય [illegible] તથા આન્તરિક વ્યાપાર [illegible]. આમ વ્યાપારી ક્ષેત્રમા તેમની ઉત્તરોત્તર [illegible] છે.

શ્રી વસનજીભાઈની સેવાપરાયણ-વૃત્તિએ સામાજિક ક્ષેત્રને પણ સારી રીતે શોભાવ્યું છે. તેઓ છેલ્લા બાર વર્ષથી કચ્છી વીશા ઓશવાળ સેવાસમાજના પ્રમુખ છે, તેમ જ હીરજી ભોજરાજ એન્ડ સન્સ માટુંગા જૈન બોર્ડીંગ અને હીરજી ઘેલાભાઈ સાવલા હાઈસ્કૂલના ઉપપ્રમુખ છે. શેઠ ધનજી દેવશી રાષ્ટ્રીય કન્યાશાળાના-ઘાટકોપરના ટ્રસ્ટી તથા માનદ મંત્રી છે અને કચ્છ-દુર્ગાપુર જૈન મહાજન તથા પાંજરાપોળના ટ્રસ્ટી છે. વળી જૈન આશ્રમ કચ્છ-માંડવીના પણ ટ્રસ્ટી છે. આ રીતે તેઓ ટ્રસ્ટી, પ્રમુખ, મંત્રી કે કાર્યવાહક સમિતિના સભ્ય બનીને કચ્છની અનેક સંસ્થાઓને પોતાની સેવાઓ વિનમ્ર ભાવે આપી રહેલ છે.

સાર્વજનિક સેવાના ક્ષેત્રે પણ તેઓ સક્રિય રહ્યા છે. ઘાટકોપર હિંદુ મહાસભાની કાર્યવાહક સમિતિના સભ્ય છે, ઘાટકોપર સેવાસંઘ જે આંખની હોસ્પિટલ ચલાવે છે, તેના ટ્રસ્ટી છે અને ઘાટકોપર સાર્વજનિક સેવાસમાજની કાર્યવાહક સમિતિના સભ્ય છે. વળી તેઓ ધી રોટરી કલબ ઓફ બોમ્બે ડાઉન ટાઉનના પણ સક્રિય સભ્ય છે. આ રીતે બીજી પણ કેટલીયે સંસ્થાઓ સાથે જોડાયેલા છે.

શ્રી કાતાબહેનથી તેમનું લગ્નજીવન સુખી છે. તેઓ બે પુત્રી અને એક પુત્રના પ્રેમાળ પિતા છે.

ગત વર્ષે કચ્છ-ગોધરાથી શ્રી શત્રુંજય મહાતીર્થનો છ-રી પાળતો જે સંઘ નીકળ્યો, તેના ત્રણ યોજકોમાંના એક યોજક શ્રીમાન્ લખમશી ઘેલાભાઈ હતા. શ્રી વસનજીભાઈએ આ સંઘમાં જોડાઈને યાત્રિકોની ઉમદા સેવા બજાવી હતી. તેમની ધર્મપરાયણતા અને શ્રુત ભક્તિથી પ્રેરાઈને અમે તેમને ગત વર્ષે 'સિદ્ધિદાયક સિદ્ધચક્ર' નામનો ગ્રંથ ભવ્ય સમારોહપૂર્વક અર્પણ કર્યો હતો. આ વખતે સામાયિક-વિજ્ઞાન-સમર્પણ-સમારોહની સ્વાગત-સમિતિનું અધ્યક્ષપદ સ્વીકારવા માટે તેમને અનેકાનેક ધન્યવાદ ઘટે છે.

સમારોહના અતિથિવિશેષ

શ્રીમાન્ ચિત્તરંજન ડી. શાહ

[S. E. M.]

સૌમ્ય સ્વભાવ, વિશદ વ્યક્તિત્વ અને સૌજન્યભર્યા સત્કારથી સહુને પ્રભાવિત કરનાર શ્રીમાન્ ચિત્તરજન ડી. શાહ આજે સમાજનું અનેરું આકર્ષણ કરી રહ્યા છે. પિતા દામોદરદાસ કરશનદાસ અને માતા વિજ્યા બહેનના સુસંસ્કારો તથા સેવાપરાયણતા તેમને વારસામાં મળેલ છે. એકવીસ વર્ષની ઉંમરે બી. એસસી. થયા પછી તેમણે વ્યવસાયમાં ઝંપલાવ્યું અને તેમાં ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ કરતા જ ગયા. જે. ચિત્તરંજન એન્ડ કું, કેમીકાઈન, શાહ એન્ડ મહેતા, એન. એલ. મહેતા શાહ એન્ડ એસોસિયેટ્સ, જ્યુપિટર એક્સપોર્ટ્સ આદિ અનેક પેઢીઓનું તેઓ કુશળતાભર્યું સંચાલન કરે છે. સને ૧૯૭૫ માં તેમણે અંધેરી ખાતે લાખો રૂપિયાના ખર્ચે 'બહાર' નામનું અદ્યતન સિનેમાગૃહ બાંધ્યું અને સને ૧૯૭૬–૭૭માં વર્લી ખાતે તેનું નેત્રદીપક 'સત્યમ્' નામનું સિનેમાગૃહ તૈયાર કર્યું. કાંદીવલી પૂર્વમાં [illegible] સોસાયટીના ચેરમેન તરીકે સંસ્થા તરફથી 'લાભ પણ નહિ અને નુકસાન પણ નહિ' એ ધોરણે ૫૦ ફ્લેટો બાંધી આપ્યા છે. વર્લીમાં સેન્ચ્યુરી બજાર નજીક મનીષ કોમર્શિયલ સેન્ટર નામની ભવ્ય ઇમારત પણ તેમનું સર્જન છે.

શ્રી ચિત્તરંજનભાઈએ વ્યવસાયના વિકાસની સાથે સામાજિક અને ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓમાં પણ આગેવાની લીધી છે. સને ૧૯૬૬માં [illegible] થઈ, જુદા જુદા હોદ્દાઓ ભોગવી [illegible] છે અને ઠેઠ ડિસ્ટ્રીક્ટ ગવર્નર સુધી પહોંચ્યા છે. [illegible] દરમિયાન તેમણે વિવિધ પ્રકારની સેવાઓ બજાવી [illegible] માટે 'યૂથ એક્સચેન્જ પ્રોગ્રામ' નક્કી

થતા તેમણે યુથ કેમ્પ ઊભો કરવામા અને તેમા જુદા જુદા પ્રાત તથા દેશોના સભ્યો ભાગ લે તે માટે ઘણો પરિશ્રમ કર્યો હતો.

ધોળકા એજ્યુકેશન સોસાયટી મુબઈના તેઓ વર્ષોથી મત્રી છે. ધોળકાની બને કોલેજોનો પ્રારભ કરવામા અને તેને પૂર્ણ કરવામા તેમની સેવા નોધપાત્ર રહી છે. મુબઈની ઘણી સામાજિક–શૈક્ષણિક સસ્થાઓ સાથે તેઓ એક યા બીજી રીતે જોડાયેલા છે અને તેને પોતાની યથાશક્તિ સેવા આપે છે.

શ્રી નેમિનાથ જૈન દેરાસર, શ્રી ઝાલાવાડ મૂર્તિપૂજક જૈન સઘ, ભગવાન મહાવીર કીર્તિસ્થભ નિર્માણ સમિતિ વગેરેના તેઓ ટ્રસ્ટી છે અને ચિત્રકલા નિદર્શન કે જેમા જૈન સસ્કૃતિ કલાકેન્દ્ર તથા યશોભારતી પ્રકાશન સસ્થા જોડાયેલા છે, તેના તેઓ મત્રી છે.

આટલી મોટી જવાબદારીઓ વહન કરવા છતાં તેઓ નિત્ય-નિયમ ચૂકતા નથી. પોતાનો પૂજાપાઠ કર્યા પછી જ કામે લાગે છે અને સહુ સાથે પ્રેમથી વર્તે છે. દાનધર્મ પણ તેમણે સારી રીતે વિકસાવેલો છે.

શ્રી ચિત્તરંજનભાઈ શ્રી સરલા બહેનથી વિવાહિત થયેલા છે અને વિરલ તથા સચીન નામના બે પુત્રોના પિતા છે.

શ્રી ચિત્તરજનભાઈએ સને ૧૯૬૨મા ધધાના વિકાસ અર્થે વિદેશયાત્રા કરી હતી અને સને ૧૯૬૫ મા શ્રી સરલાબહેન તથા પુત્ર વિરલ સાથે જગતનો પ્રવાસ પણ કરેલો છે.

તાજેતરમાં મહારાષ્ટ્ર સરકારે તેમને સ્પેશ્યલ એક્ઝીક્યુટીવ મેજીસ્ટ્રેટની પદવી આપી તેમની સેવાઓની કદર કરેલી છે.

આવી એક વિશિષ્ટ વ્યક્તિ આ સમારોહના અતિથિવિશેષ તરીકે સાપડવા માટે અમે ગૌરવ અનુભવીએ છીએ.

સમારોહના અતિથિવિશેષ

શ્રીમતી સરલાબહેન સી. શાહ

સરલાબહેનનો જન્મ કરાંચીના એક સંસ્કારસંપન્ન જૈન કુટુંબમાં તા. ૨૯–૧૦–'૩૦ રોજ થયો હતો. પિતાનું નામ છોટાલાલ ખેતશીભાઈ અને માતાનુ નામ સમજુબહેન. ચાર ભાઈ વચ્ચે તેઓ એક જ બહેન હતાં, એટલે પૂરા લાડકોડમા ઉછર્યા હતા. માતા સમજુબહેન સમાજકલ્યાણની પ્રવૃત્તિઓમાં સારો રસ લેતા હતાં, તેના સસ્કાર તેમના પર બહુ ઊંડા પડ્યા હતા.

કરાચી પાકિસ્તાનમાં ભળ્યા પછી તેમનુ કુટુંબ મુંબઈ આવ્યુ. આ વખતે તેઓ મેટ્રિકની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયેલા હતા, એટલે વિશેષ અભ્યાસ માટે સેંટ ઝેવિયર્સ કોલેજમા દાખલ થયાં. સને ૧૯૫૧માં તેઓ બી. એ. થયા અને એમ. એ.નો અભ્યાસ શરૂ કર્યો, પણ એક વર્ષ બાદ શ્રીમાન્ ચિત્તરંજન ડી. શાહ સાથે લગ્નગ્રંથિથી જોડાતાં વિશેષ અભ્યાસ કરી શક્યાં નહિ.

શ્રી સરલાબહેન શરૂઆતથી જ સામાજિક પ્રવૃત્તિઓમાં ઘણો રસ લેતા હતા. તેઓ અનુક્રમે All India Women's Confe-recne—અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદનાં મંત્રી થયા અને પ્રમુખપદ સુધી પહોંચ્યા. આજે પણ તેઓ આ પરિષદની મધ્યસ્થ સમિતિના એક કાર્યવાહક સભ્ય છે. આ સંસ્થાના આશ્રયે તેમણે હોસ્પીટલ નર્સિંગ કમીટી ઊભી કરેલી છે, જે કામા, કૂપર, વાડિયા વગેરે હોસ્પિટલોમા જઈ બાળકોને સેવા આપે છે. ઉપરાંત આ સસ્થાના આશ્રયે જ અંધેરીમા એક મહિલા ઉદ્યોગગૃહ ઊભું કરવામાં આવ્યું છે, જે ૧૦૦ જેટલી બહેનોને રોજી આપે છે.

મહિલાઓના ઉદ્ધાર માટે United Women's Orga-

nisation નામની એક સંસ્થા રચાયેલી છે કે જેમાં ૧૦૦ જેટલી મહિલાઓ જોડાયેલી છે. તેનું મંત્રીપદ પણ તેઓ શોભાવે છે. ફેમીલી પ્લાનીંગ મુંબઈ–શાખાના પણ તેઓ સક્રિય મંત્રી છે. આ રીતે મહિલાઓના ઉદ્ધાર માટે ચાલતી સંસ્થાઓમાં તેમણે ઘણો રસ લીધેલો છે અને તન–મન–ધનનો ભોગ આપેલો છે.

સને ૧૯૬૫માં ઓસ્ટ્રીયા–વિયેનામા Children's International Summer Camp યોજાયો, તેમાં તેમણે કેમ્પ લીડર તરીકે હાજરી આપી હતી અને ત્યાર બાદ બીજા જ વર્ષે લંડનમાં International Alliance of Women નામની પરિષદ યોજાઈ, તેમા તેમણે પ્રતિનિધિ તરીકે હાજરી આપી પોતાના મનનીય વિચારો દર્શાવ્યા હતા

ધોળકા એજ્યુકેશન સોસાયટીની કાર્યવાહક સમિતિમા પણ તેઓ સભ્ય તરીકેની સેવા આપે છે.

ગૃહસ્થ જીવનમા રહીને એક આદર્શ ગૃહિણીની ફરજો બજાવવા ઉપરાંત તેઓ આ બધી પ્રવૃત્તિઓમા રસ લે છે, તે પરથી તેમની સેવાપરાયણ–વૃત્તિનો ખ્યાલ આવી શકશે.

પતિ અને પત્ની બને સુશિક્ષિત અને સેવાભાવી હોય, એવો મેળ ભાગ્યે જ મળે છે, પણ કુદરતે એવો મેળ મેળવી આપ્યો છે અને તેના મધુર ફ્લો સમાજને મળી રહ્યા છે.

શ્રી ચિત્તરંજનભાઈની જેમ શ્રીમતી સરલાબહેન પણ અમારી સાહિત્યપ્રવૃત્તિમા ઊંડો રસ લઈ રહેલ છે. તેઓ આજે સામાયિક–વિજ્ઞાન–સમર્પણ–સમારોહના અતિથિવિશેષ તરીકે પધારી રહ્યાં છે, તેથી અમે આનંદવિભોર બન્યા છીએ.

સમારોહના અતિથિવિશેષ

શ્રીમાન્ કેશવલાલ ચુનીલાલ શાહ

સૌરાષ્ટ્રના સપૂતોની હરોળને શોભાવનાર શ્રીમાન્ કેશવલાલભાઈનો જન્મ તા. ૨૩-૪-૨૭ના રોજ લીબડી મુકામે થયો હતો. પિતા ચુનીલાલ ચત્રભુજ શાહ કાયદાના નિષ્ણાત હોવા સાથે ધર્મપરાયણવૃત્તિના હતા, માતા ઝવેરીબહેન પણ ધર્મના રંગે રંગાયેલા હતા, એટલે શ્રી કેશવલાલભાઈનો ઉછેર ધાર્મિક વાતાવરણમા થયો. તેમને બે મોટાભાઈ, ત્રણ નાનાભાઈ તથા એક નાની બહેન હતા.

તેમણે પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ સુરેન્દ્રનગરમા લીધુ અને ત્યારબાદ રાજકોટ જઈ દિગ્વિજય આર્ટ્સ એન્ડ સાયન્સ કોલેજમા ઈન્ટર સુધીનો અભ્યાસ કર્યો ત્યાથી મુંબઈ આવી બે વર્ષ કાયદાનો અભ્યાસ કરી સને ૧૯૪૫મા એલ. એલ. બી. થયા અને બાર-કાઉન્સિલમા જોડાયા, પરંતુ તેમનુ આંતરિક વલણ વ્યાપાર તરફ હોઈ એડવોકેટ તરીકે પ્રેકટીસ ન કરતા 'ઇસ્ટર્ન ઈન્ડસ્ટ્રીયલ સીન્ડીકેટ' નામની વ્યાપારી પેઢી ઊભી કરી પોતાના ત્રણ બંધુઓ સાથે તેમા કામ કરવા લાગ્યા. પ્રામાણિકતા, ખંત અને કર્તવ્યનિષ્ઠાને લીધે થોડા જ વખતમા આ પેઢીએ સારી પ્રગતિ કરી, પરંતુ શ્રી કેશવલાલભાઈની મહત્ત્વાકાંક્ષી દીર્ઘદૃષ્ટિને આથી સંતોષ ન થયો, એટલે તેમણે આ પેઢીથી છૂટા પડી સને ૧૯૭૦ની સાલમા ઇલેક્ટ્રીક મશીન બનાવનારી 'પાવર એન્ડ કન્ટ્રોલ ટ્રાન્સફોર્મર ઈન્ડસ્ટ્રીઝ પ્રા. લિ.' તથા '[illegible] ઈલેક્ટ્રોનિક્સ પ્રા. લિ.' તથા 'ચેતન સ્વીચગીયર ઈન્ડસ્ટ્રીઝ' નામની ત્રણ પેઢીઓ ઊભી કરી, જેના તેઓ મેનેજીંગ ડિરેક્ટર છે. આ પેઢીઓ ઉપરાંત તેઓ 'પી. ટી. આર. મેન્યુફેકચરીંગ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ પ્રા. લિ.' તથા 'મે. પોલસન લિ.'ના પણ ડાયરેક્ટર

છે. ટૂંકમાં શ્રી કેશવલાલભાઈની વ્યાવસાયિક કારકીર્દિ ઘણી ઝળકતી છે અને ભવિષ્યમા તેઓ વ્યવસાયક્ષેત્રે મહાન સાહસો ખેડવાની ક્ષમતા ધરાવે છે.

તેઓ ઇન્ડિયન મર્ચન્ટ ચેમ્બર્સની વિવિધ સમિતિઓ અને ઉપસમિતિઓમાં સભ્ય હતા અને પ્રોગ્રેસીવ ગ્રુપના પણ સક્રિય સભ્ય હતા. આજે તેઓ 'ઇન્ડિયન ઇલેક્ટ્રીકલ મેન્યુફેક્ચરર્સ એસોસીએશન', 'ઓલ ઇન્ડિયા મેન્યુફેક્ચરર્સ એસોસીએશન', 'થાણા મેન્યુફેક્ચરર્સ એસોસીએશન', 'મશીનરી ડીલર્સ એસોસીએશન' વગેરેના સભ્ય છે.

શ્રી કેશવલાલભાઈએ વ્યવસાયના વિકાસની સાથે ધાર્મિક અને સામાજિક ક્ષેત્રમાં પણ સારો રસ લીધો છે, એટલું જ નહિ, નાનપણમા ધાર્મિક શિક્ષણ લીધેલુ, તેનો જીવનઘડતર માટે ખૂબ ચીવટાઈથી ઉપયોગ કર્યો છે. શ્રી લાવણ્યસૂરિજ્ઞાનમંદિર–બોટાદના તેઓ ટ્રસ્ટી છે અને મુંબઈ–શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયની કાર્યવાહક સમિતિના સભ્ય છે. તેમણે લાયન્સ ક્લબની પ્રવૃત્તિઓમા પણ ઊંડો રસ લીધેલો છે અને તેના ઉપક્રમે સમાજસેવાનાં કેટલાંક સુંદર કાર્યો કરેલાં છે.

જાણીતા શિક્ષણપ્રેમી સ્વ શ્રી ચંદુલાલ વર્ધમાન શાહની બીજી પુત્રી રમાલક્ષ્મીથી તેમનું લગ્નજીવન સુખી નીવડ્યું છે. તેઓ ત્રણ પુત્ર તથા એક પુત્રીના પ્રેમાળ પિતા છે.

શ્રી કેશવલાલભાઈ અમારા સાહિત્યનું પ્રેમથી પઠન કરે છે અને તેના પ્રચારમા આનંદ માને છે; તેથી જ ગત વર્ષે અમે તેમને '**શ્રી ઋષિમંડલ–આરાધના**'ની બીજી આવૃત્તિનુ સુંદર સમારોહપૂર્વક સમર્પણ કર્યું હતું. આજે તેઓ સામાયિક–વિજ્ઞાન–સમર્પણ-સમારોહના અતિથિવિશેષ તરીકે પધારતાં અમારાં આનંદ અને ઉત્સાહમાં ખૂબ જ વૃદ્ધિ થઈ છે. તેમને અનેકાનેક ધન્યવાદ!

સમારોહના અતિથિવિશેષ

શ્રીમાન્ જયંતિલાલ રાજપાળ શાહ

જેમના જીવનમાં સ્વાશ્રય, સંસ્કાર અને સેવાપરાયણતાના સુંદર
સ્વસ્તિકો પૂરાયા છે, એવા શ્રીમાન જયંતિલાલ રાજપાળ શાહનો
ટૂંક પરિચય કરાવતા અમને આનંદ થાય છે.

સૌરાષ્ટ્ર–સુરેન્દ્રનગર નજીક મૂળી ગામમાં સને ૧૯૧૪ના માર્ચ
મહિનાની ૧૭ મી તારીખે સ્થાનકવાસી વીશા શ્રીમાળી જૈન કુટુંબમાં
તેમનો જન્મ થયો. પિતા રાજપાળભાઈ તથા માતા ડાહીબહેન
પરગજુ સ્વભાવના હતા તથા ધર્મના રંગે રંગાયેલા હતા, એટલે શ્રી
જયંતિભાઈનો ઉછેર સેવામય ધાર્મિક વાતાવરણમાં થયો.

પ્રાથમિક કેળવણી કોઠ અને મૂળીમાં લીધા પછી તેઓ
અમદાવાદના શેઠ ચીમનલાલ નગીનદાસ છાત્રાલયમાં દાખલ થયા અને
શેઠ ચીમનલાલ નગીનદાસ વિદ્યાલયમાં અભ્યાસ કરવા લાગ્યા. અહીં
છાત્રાલયના ગૃહપતિ ચીમનલાલ સુખરામ અનોપચંદ શાહ તથા વિદ્યાલયના
મુખ્ય શિક્ષક શ્રી ધીરજલાલ ટોકરશી શાહના હાથે તેમના જીવનનું
ઘડતર થયું. એ વખતે ગાંધીયુગની આભા સર્વત્ર પ્રસરી હતી,
એટલે તેના સંસ્કારો પણ તેમના જીવન પર સારા પ્રમાણમાં પડ્યા.

વિનીત થયા પછી તેમણે છાત્રાલય છોડ્યું અને મુંબઈ આવી
નોકરી કરવા લાગ્યા. તેનો કેટલોક અનુભવ લીધા પછી તેમણે 'મે.
જયંતિલાલ એન્ડ 'સંઘમ'ના નામની પેઢી ખોલી જુની મશીનરી,
[illegible] તથા અન્ય ધાતુઓ અને તેના ભંગારનો ધંધો શરૂ કર્યો.
[illegible] અને સાહસિકવૃત્તિને લીધે થોડા જ વખતમાં તેમના
[illegible] વિકાસ થયો અને તે દારૂખાનાની એક પ્રતિષ્ઠિત પેઢી
[illegible] આજે પણ એ સ્થાન સાચવી રહી છે.

આ સિવાય તેઓ બીજી પણ કેટલીક પેઢીઓનુ મુંબઈ તથા કલકત્તા ખાતે સંચાલન કરે છે.

સને ૧૯૦૭ ની સાલમા શ્રી જયતિભાઈ શ્રીમતી મરઘાબહેન સાથે લગ્નગ્રંથિથી જોડાયા અને ત્રણ પુત્રો તથા ચાર પુત્રીના પિતા બન્યા સને ૧૯૬૪ ની સાલમા તેમના ધર્મપત્નીનો સ્વર્ગવાસ થતાં તેમણે માતા અને પિતા બંનેનુ કર્તવ્ય બજાવી ગૃહજીવનનું એક ઉત્તમ ઉદાહરણ પૂરુ પાડયુ.

શ્રી જયતિભાઈએ વ્યવસાયના વિકાસની સાથે શૈક્ષણિક અને સામાજિક પ્રવૃત્તિઓમા રસ લેવા માડ્યો અને પોતાના લઘુબધુ શ્રી અનોપચદભાઈ તથા શ્રી પુનમચદભાઈના સાથ–સહકારથી પોતાના વતનમા ‘ મૃગીબહેન રાજપાળ બાલમદિર ’ ‘ રાજપાળ પુરુષોત્તમ જૈન વાડી ’ તથા ‘ માતુશ્રી ડાહીબહેન રાજપાળ કન્યાવિદ્યાલય ’ નામની ત્રણ સસ્થાઓ સ્થાપી આત્મસતોષ અનુભવ્યો.

તેઓ મૃગી પ્રજામડળના પ્રમુખ છે, શ્રી વર્દ્ધમાન સ્થાનકવાસી જૈન સઘ–માટુગા તથા અ. ન. જૈન પાઠશાળા–માટુગાની કારોબારીના સભ્ય છે સૌરાષ્ટ્ર વીશા શ્રીમાળી પ્રગતિમંડળ–કલકત્તાના પેટ્રન છે અને શ્રી મુબઈ ચીમન છાત્રમડળના આજીવન સભ્ય તથા કાર્યવાહક સમિતિના સભ્ય છે. છેલ્લા ચાર વર્ષ તેઓ તેના પ્રમુખ પણ હતા. શેઠ ચીમનલાલ નગીનદાસ શતાબ્દી સ્મારકનિધિમા તેમણે નોધપાત્ર ફાળો આપેલો છે અને તેની કાર્યવાહીમા ઊડો રસ લીધેલો છે. વિનય, વિવેક, વ્યવહારકુશળતા અને ઉદારતાને લીધે તેઓ મિત્ર-મંડળ તથા સબધીવર્ગમાં ઘણુ આદરભર્યું સ્થાન પામેલા છે.

તેઓ અમારી સાહિત્યપ્રવૃત્તિમાં પ્રથમથી જ સારો રસ લે છે અને આ વખતે સામાયિક–વિજ્ઞાન–સમર્પણ–સમારોહમાં અતિથિ-વિશેષ તરીકે પધારી રહેલ છે, તેથી અમને ખૂબ ખૂબ આનંદ થયો છે.

સમારોહના અતિથિવિશેષ

શ્રીમાન્ જવાહર મોતીલાલ શાહ

સ્પેશ્યલ એક્ઝીક્યુટીવ મેજીસ્ટ્રેટ (S. E. M.)

જેમના જીવનમા નાનપણથી જ સેવાની જ્યોત જલવા લાગી અને તે દિન-પ્રતિદિન વિશેષ પ્રજ્વલિત બનતી ગઈ, તે સેવાપરાયણ શ્રીમાન્ જવાહરભાઈનો પરિચય કરાવતા અમને આનંદ થાય છે.

માલેગામના અગ્રગણ્ય નાગરિક શ્રીમાન્ મોતીલાલ વીરચંદ શાહને ત્યાં સને ૧૯૪૦ માં તેમનો જન્મ થયો. માતાનુ નામ જાનકીબાઈ. પિતાની સેવાપરાયણતા અને માતાની ધર્મપરાયણતા બન્નેનો તેમને વારસો મળ્યો, તેમ જ તે વખતના વાતાવરણમાંથી તેમને રાષ્ટ્રીય ભાવનાનો રંગ પણ સારા પ્રમાણમા ચડ્યો.

પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ માલેગામમાં લીધા પછી તેઓ મુંબઈમા આવ્યા અને પોડનાર્ડ્રેમ કૉલેજમાથી સને ૧૯૬૪ ની સાલમાં બી. કૉમ. થયા. ત્યાર પછી તરત જ તેમણે રંગ અને રસાયણના ધંધામા ઝુકાવ્યુ. તે સાથે સૂતરનો ધંધો પણ વિકસાવ્યો અને પેઢીઓ તથા કંપનીઓને નાણાનુ ધીરાણ કરવા માંડ્યું. એક કુશળ વ્યાપારીમા જે ગુણો જોઈએ, તે બધા ગુણોથી તેઓ સંપન્ન હતા, એટલે તેઓ દિન-પ્રતિદિન પ્રગતિ કરવા લાગ્યા અને લાભ તથા યશ બન્નેના અધિકારી બન્યા.

સને ૧૯૬૮ ની સાલમા તેઓ શ્રીમતી માયાબહેન સાથે લગ્નગ્રંથિથી જોડાયા. જીવનના આદર્શો અને સંસ્કારોની સમાનતાને લીધે તેમનું લગ્નજીવન સુખી નીવડ્યું. આજે તેઓ બે પુત્રરત્નોના પિતા છે.

શ્રી જવાહરભાઈએ વ્યવસાયના વિકાસની સાથે સામાજિક અને શૈક્ષણિક ક્ષેત્રમાં રસ લેવા માંડ્યો અને ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓમાં પણ [illegible]. અને માલેગામમાં 'યુવક બિરાદરી' નામની એક [illegible] સંસ્થા ચાલે છે, જે યુવકોને જુદા જુદા પ્રકારનું શિક્ષણ આપે

છે અને તેમને ઉત્તમ નાગરિક બનાવવાનો પ્રયાસ કરે છે. આ સંસ્થાના પ્રમુખ સન્માનનીય શ્રી મધુકરરાવ ચૌધરી છે. છેલ્લાં ત્રણ વર્ષથી શ્રી જવાહરભાઈ આ સંસ્થાના ડીરેકટર તરીકે સુંદર કામગીરી બજાવી રહ્યા છે.

માલેગામની 'વર્ધમાન શિક્ષણ સંસ્થા' જે પ્રાથમિકથી માંડીને હાઈસ્કૂલ સુધીનું શિક્ષણ આપે છે, તેના તેઓ માનદ મંત્રી છે અને તેની નાની મોટી બધી પ્રવૃત્તિઓમાં ઊંડો રસ લે છે.

તેઓ માલેગામ જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘમા અગ્રસ્થાન ભોગવે છે અને મુંબઈ–પ્રાર્થનાસમાજ જૈન સંઘની બધી ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓમા તન–મન–ધનનો ભોગ આપી રહેલ છે. તાજેતરમાં શ્રી ગોડીજી જૈન દહેરાસરમાં દીવાળીની રજાઓમા ૨૦૦ જેટલા વિદ્યાર્થીઓ માટે ધાર્મિક શિક્ષણવર્ગની યોજના થઈ, તેનુ ઉદ્ઘાટન તેમણે કર્યું હતુ અને તેમા સારો રસ લીધો હતો. તીર્થક્ષેત્રોમા લક્ષ્મીનો સદ્વ્યય કરવામા તેઓ આનંદ માને છે.

વિશેષમા તેમણે પ્રાતભેદ સિવાય અનેક યુવક–યુવતીઓને વ્યાવસાયિક માર્ગદર્શન આપી કામધંધે ચડાવ્યા છે અને અંતરના આશીર્વાદ મેળવ્યા છે.

મહારાષ્ટ્ર રાજ્યના મંત્રી શ્રી કે. એમ પાટીલ તથા શ્રી મધુકરરાવ ચૌધરી સાથે તેઓ બીજા પણ કેટલાક ક્ષેત્રોમા નોંધપાત્ર કામ કરી રહેલ છે. તાજેતરમા મહારાષ્ટ્ર સરકારે તેમને 'સ્પેશ્યલ એક્ઝીક્યુટીવ મેજીસ્ટ્રેટ (S. E. M.)'ની માનદ પદવી આપીને તેમની સેવાઓની કદર કરી છે.

શ્રી જવાહરભાઈ અમારા સાહિત્યના પ્રેમી છે અને તેઓ આજે સામાયિક–વિજ્ઞાન–સમર્પણ–સમારોહના એક અતિથિવિશેષ તરીકે પધારી રહ્યા છે. તેથી અમને ખૂબ આનંદ થયો છે. અમે તેમને અત્યંત ઉજ્જવલ ભવિષ્ય ઈચ્છીએ છીએ.

સમારોહના પેટ્રન

શ્રીમતી મૃદુલાબહેન બી. દોશી

જેઓ સમાજસુધારણા અને પરોપકારની
પ્રવૃત્તિઓમા ઊંડા રસ લઈ રહ્યા છે.

વિષયાનુક્રમ

ઉપયોગમાં લેવાયેલા ગ્રન્થોની યાદી

અનુયોગદ્વારચૂર્ણિ
આનંદઘનપદભાવાર્થ
આનંદઘન-સ્તવનાવલી
આવશ્યકસૂત્ર
આવશ્યકનિર્યુક્તિ
ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર
ગુરુવંદનભાષ્ય
જ્ઞાતધર્મકથા
જ્ઞાનાર્ણવ
તત્ત્વાર્થસૂત્ર-સંબંધકારિકા
ધ્યાનદીપિકા
ધ્યાનવિચાર
ધ્યાનશતક
બૃહત્ કલ્પભાષ્ય
ભક્તામરસ્તોત્ર
યોગશતક
યોગશાસ્ત્ર-સ્વોપજ્ઞ વિવરણસહ
યોગસાર
વિશેષાવશ્યકભાષ્ય
શાન્તસુધારસભાવના
શ્રી પ્રતિક્રમણસૂત્ર પ્રબોધટીકા ભા. ૧-૨-૩
શ્રી ભગવતીસૂત્ર
[illegible]
[illegible]
[illegible]

તથા
[illegible]

ॐ ह्रीं अर्हं नमः

પ્રસ્તાવના

પાપોમા અશાન્તિ !

પાપોથી દુઃખ અને ત્રાસ !

પાપોથી સર્વનાશ...

સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી પુરુષોએ કરેલું આ સચોટ નિદાન છે. રોગના સચોટ નિદાન વિના સાચો અસરકારક ઉપચાર ન થઈ શકે. સકલ વિશ્વના સર્વ જીવોની દુઃખમય, ત્રાસમય સ્થિતિનું જ્ઞાનદૃષ્ટિથી અવલોકન કરતાં કરુણાવંત જ્ઞાની પુરુષોનું હૃદય રડી ઉઠ્યું. તેમણે પોતાના સર્વ વૈષયિક સુખોનો ત્યાગ કરી દીધો. તપ, ત્યાગ અને તિતિક્ષાનો ધર્મપુરુષાર્થ આરંભી દીધો. સુદીર્ઘકાળ એ સાધનાના માર્ગે અવિરત પ્રગતિ કરતા રહ્યા...અને આત્મજ્ઞાનનો દિવ્ય પ્રકાશ પ્રાપ્ત કર્યો. એ દિવ્યપ્રકાશમાં તેમણે વિશ્વની યથાર્થ પરિસ્થિતિનું દર્શન કર્યું. 'જીવો શાથી દુઃખી? જીવો શાથી અશાન્ત?' આ પ્રશ્નનુ સમાધાન મળી ગયુ. 'પાપોથી દુઃખ છે. પાપોથી અશાન્તિ છે.'

અનત અનત પાપોના ભાગે રસિયા જીવોને સમજાવવું કે 'તમે આ પાપોથી દુઃખી છો.' કેટલું બધુ અઘરું કામ છે! ન માને આ વાત. વાત કરનારની હાંસી કરે. આવી વાત કરનારને પાગલ માને! 'પાપોથી સુખ મળે છે.' આ દૃઢ બની ગયેલી માન્યતાના મૂળિયા પાતાળમાં ગયેલાં છે. એ મૂળિયાને ઉખેડી નાંખવાં...એ સામાન્ય માનવીનુ ગજુ નહી. એ દુષ્કર કાર્યને કરવા માટે તો જોઈએ અનત આત્મશક્તિ! જોઈએ અનંત જ્ઞાન અને અનંત કરુણા.

તીર્થંકરત્વ એટલે આ ત્રણ અપૂર્વ તત્ત્વોનું સંમિશ્રણ. અનંત આત્મશક્તિ + અનંત જ્ઞાન + અનંત કરુણા = તીર્થંકરત્વ. આ

તીર્થંકરત્વના ચરણે વિશ્વની શ્રેષ્ઠ વિભૂતિઓ નિવાસ કરે છે. તીર્થંકરત્વ અદ્‌ભુત પ્રભાવશાળી બની જાય છે. આ પ્રભાવથી હજારો, લાખો...કરોડો માનવો...... પ્રભાવિત થાય છે. જ્યારે તેઓ પ્રભાવિત થાય છે, ત્યારે તેઓ તીર્થંકરની વાતોને સાચી માને છે, સ્વીકારે છે અને એ મુજબ આચરણ કરે છે. 'પાપો જ દુઃખોનાં કારણ છે. પાપો જ અશાન્તિનુ કારણ છે.' આ વાત એમના ગળે ઉતરી જાય છે. તેઓ પ્રતિજ્ઞા કરે છે:

करेमि भंते ! सामाइयं ।
सावज्जं जोगं पच्चक्खामि ॥

'હે ભગવંત ! હુ પાપમય પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરું છું, સામાયિક કરું છું.' જો એ મનુષ્યને એવો આત્મવિશ્વાસ જાગે.. એવો વીર્યોલ્લાસ પ્રગટે તો એ જીવનપર્યંત પાપોનો ત્યાગ કરવાની... નિષ્પાપ જીવન જીવવાની પ્રતિજ્ઞા કરી લે છે અને 'સામાયિક'માં સ્થિર થઇ જાય છે. જો એને જીવનપર્યંત નિષ્પાપજીવન જીવવાનો આત્મવિશ્વાસ નથી હોતો તો એ ચોવીસ કલાક માટે પ્રતિજ્ઞા કરે છે.. બાર કલાક માટે પ્રતિજ્ઞા કરે છે, છેવટે બેઘડી = ૪૮ મીનીટ માટે પ્રતિજ્ઞા કરે છે. એ પ્રતિજ્ઞા મન, વચન અને કાયાથી કરે છે. મનમાં પણ પાપોનુ આકર્ષણ ન જાગે, તે માટે તત્પર બને છે. 'મારે જો મારા દુઃખોનો સમૂળ ઉચ્છેદ કરવો છે, તો મારે પાપોનો સમૂળ ઉચ્છેદ કરવો જ પડશે. તે માટે 'સામાયિકધર્મ' એ જ સાચો ને સચોટ ઉપચાર છે' આ વાત એના અંતરંગમા જચી જાય છે.

આવો મહાત્મા પાપોને પ્રતિક્રમે છે, પાપોને નિંદે છે, પાપોની ગર્હા કરે છે અને આત્માને પાપોથી અળગો કરે છે. મન, વચન અને કાયાથી પાપ કરતો નથી અને બીજાઓ પાસે કરાવતો પણ નથી. આવો મનુષ્ય જ રાગ-દ્વેષથી મુક્ત રહી શકે છે. સમતાભાવમાં સ્થિર રહી શકે છે. સ્વભાવમાં લીનતા અનુભવી શકે છે.

ધાર્મિક સંસ્કારો રેડવા માટે

અધ્યાત્મની પુષ્ટિ કરવા માટે

સર્વાંગી વિકાસ સાધવા માટે

શતાવધાની પંડિત

શ્રી ધીરજલાલ ટોકરશી શાહનું

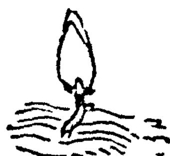
રચેલું

પ્રાણવાન પ્રતિષ્ઠિત સાહિત્ય

અવશ્ય વાંચો

અને

બીજાઓને વંચાવો.

સમારોહના અતિથિવિશેષ

શ્રીમાન ચિત્તરંજન ડી. શાહ

(S E M)

સમારોહના મુખ્ય મંત્રી

શ્રીમાન સુરેન્દ્ર એ. હેડા

જેઓ

[illegible] પ્રવૃત્તિઓમાં ઊંડો રસ લઈ રહ્યા

સમારંભના અતિથિવિશેષ

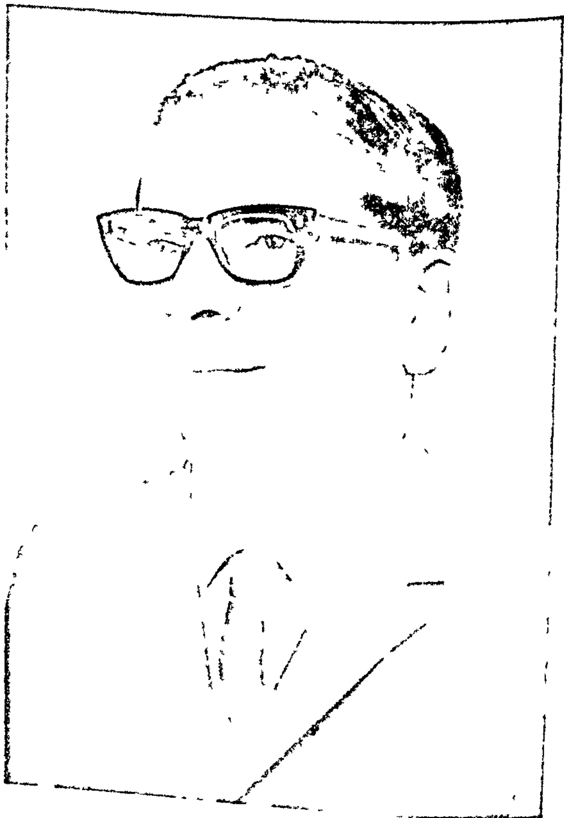
શ્રીમાન જવાહરલાલ મોતીલાલ શાહ

[S E M]

સમારોહના પ્રમુખ

શ્રીમાન દલીચંદ પૂનમચંદ શાહ

[illegible]

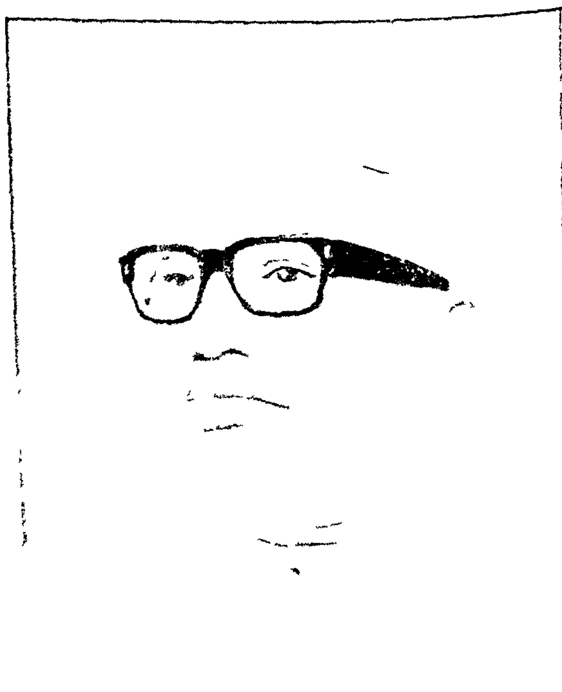

સમારોહના મુખ્ય મંત્રી

શ્રીમાન સુરેન્દ્ર એ. છેડા

જેઓ

[illegible]ની પ્રવૃત્તિઓમાં ઊંડો રસ લઈ રહ્યા છે

પ્રયોજક

અધ્યાત્મવિશારદ શતાવધાની પંડિત

શ્રી ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ

વંદના પહેલી

જેની સહાયથી

આજ સુધીમાં

અનંત આત્માઓ

ભયંકર ભવારણ્યનો

પાર પામી

સિદ્ધિસ્થાનમાં બિરાજ્યા

તે

સામાયિકયોગને

અમારી

કોટિ કોટિ વંદના હો

ભાનુકુમાર એમ. દોશી

તથા

મૃદુલાબેન બી. દોશી

ગેલાર્ડવ્યૂ. ૮ મે માળે

બી-બ્લોક નં. ૪૩/૪૯

તારદેવ રોડ.

મુંબઈ-૪૦૦૦૩૪.

વંદના બીજી

જેના આલંબનથી
પરમ શાંતિની
પ્રાપ્તિ થાય છે
તથા
સંસારસાગરનો પાર
પમાય છે,
તે
સામાયિકયોગને
અમારી
કોટિ કોટિ–વંદના હો.

સ્વ. મગનલાલ કાલીદાસ દોશીના
સ્મરણાર્થે કુટુંબીજનો
આશ્રયકુંજ
ગુરુનાનક રોડ,
જામનગર
(સૌરાષ્ટ્ર)

✠ વંદના ત્રીજી ✠

જેની સાધના
માનવ જીવનનું
સુંદર ઘડતર કરે છે
તથા
અપૂર્વ
આધ્યાત્મિક બલ
પ્રકટાવે છે,
તે
સામાયિક–યોગને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

(૨)

સ્વ. સંઘરાજ નેમચંદ શાહ
તથા
સ્વ. ઝવીબાઈ સંઘરાજ શાહના
સ્મરણાર્થે ટુંક બીજન.
સં. વિ.સં. ૨૦૨૨ [illegible]
જામનગર
(સૌરાષ્ટ્ર)

❋ વંદના ચોથી ❋

જે
જિનશાસનનો સાર છે
તથા
આધ્યાત્મિક શક્તિઓને
પ્રકટાવવાનું
સર્વોત્તમ
સુંદર સાધન છે,
તે
સામાયિક-યોગને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

સ્વ. પ્રભુલાલ સંઘરાજ શાહના
શ્રેયાર્થે કુટુંબીજનો.
પ્રભુનિવાસ.
[illegible] ફળી,
જામનગર
(સૌરાષ્ટ્ર)

✻ વંદના પાંચમી ✻

જે
આધ્યાત્મિક સાધનાનો
મૂળ પાયો છે
તથા
સર્વ
યોગ પ્રણાલિકાઓનો
ઉત્તમ સાર છે,
તે
સામાયિક–યોગને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો

❀

કાંતિલાબહેન પ્રભુલાલ શાહ
પ્રભુ નિવાસ
બેડીગેટ.
જામનગર
(સૌરાષ્ટ્ર)

વંદના છઠ્ઠી

જેની
આરાધના કરતાં
અધ્યાત્મની પુષ્ટિ થાય છે,
ભાવનાઓ પ્રબલ બને છે
તથા
શુદ્ધ ધર્મધ્યાન ધરવાની
ક્ષમતા આવે છે,
તે
સામાયિક-યોગને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

અમૃતલાલ દેવશીભાઈ કોઠારી
'છાયા' ૩ જે માળે,
૫૬૪–જામે-જમશેદ રોડ,
માટુંગા
મુંબઈ–૪૦૦૦૧૯

✠ વંદના સાતમી ✠

જેની આરાધનાથી

અનુક્રમે

શુક્લ ધ્યાનના બીજા પાયે

પહોંચી

ચાર ઘાતી કર્મનો

ક્ષય કરવાપૂર્વક

કેવલ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ

કરી શકાય છે.

તે

સામાયિક-યોગને

અમારી

કોટિ કોટિ વંદના હો

લિ.

કલીકો ઇન્ડસ્ટ્રીયલ એન્જીનીયર્સ

[illegible]

[illegible]

મુંબઈ [illegible]

વંદના સોળમી

જે

જૈન ધર્મે

વિષમતાને વારવા માટે,

સમત્વને સિદ્ધ કરવા માટે

તથા

અનંત સુખની પ્રાપ્તિ માટે

સામાયિકનું આયોજન

કર્યું,

તે જૈન ધર્મને

અમારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

બેન ચંપાબેન પ્રેમજી તથા રળિયાત બેન

પાનાચંદ ચેરીટી ટ્રસ્ટ.

શા ટ્રસ્ટી શ્રી નવીનચંદ્ર છગનલાલ કપાણી

ક્ષીરદોશ, ૨ જે માળે,

૫૮–મરીનડ્રાઈવ,

મુંબઈ–૪૦૦૦૨૦

✤ વંદના છવીશમી ✤

જન્મ, જરા અને મરણની
ભીષણ શ્રૃંખલા ભેદીને
અક્ષય – અમરપદે
આરૂઢ થનારા
જગન્નાથ
જિનેશ્વરદેવોને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

વંદના સત્તાવીશમી

અજ્ઞાનના

ઘેરા પટલો ભેદીને

અનન્ય અપ્રતિહત

જ્ઞાનના

પ્રકાશ પ્રકટાવનારા

જ્ઞાનમાર્તંડરૂપ

જિનરાજોને

અમારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

બોમ્બે ફાઈબર ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લીમીટેડ

૨૦૨, શારદા ચેમ્બર્સ,

ન્યુ મરીન લાઇન્સ,

મુંબઈ–૪૦૦૦૨૦.

ફોન : ૨૫૪૦૩૩, ૨૫૧૮૬૨, ૩૧૭૧૨૧

✾ વંદના અઠ્ઠાવીશમી ✾

સમસ્ત લોકાલોકના
ભૂત, વર્તમાન અને
ભવિષ્યકાલીન
સર્વભાવોને
યથાર્થપણે પ્રકાશનાર
સર્વજ્ઞ દેવાધિદેવ
પરમાત્માને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

વંદના ઓગણત્રીશમી

સમ્યક્‌રૂપી જ્યોત્સ્નાને

સર્વત્ર

છંટકાવ કરનારા

નિષ્કલંક અને સદોદિત

એવા

શ્રી જિનચંદ્રને

અમારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

✖ વંદના ત્રીશમી ✖

સન્માર્ગના અનુસરણપૂર્વક

વિરતિના

વિમલપંથે વિચરવાની

પ્રબલ પ્રેરણા કરનાર

જગદ્‌ગુરૂ

જિનેશ્વર દેવોને

અમારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

વીરચંદ મેઘજી થોભણ

ગીલ કાં. (પ્રા.) લી.

એન. ટી. સી. હાઉસ, ૨ જે માળે,

૧૫-નરોત્તમ મોરારજી માર્ગ,

બેલાર્ડ એસ્ટેટ,

મુંબઈ-૪૦૦૦૩૮

✱ વંદના એકત્રીશમી ✱

જીવનપથને
જ્યોતિર્મય બનાવવા માટે
ધર્મરૂપી
અખંડ દીપક પ્રકટાવનારા
પ્રદ્યોતકર
મહાપુરુષોને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

બી. વિજયકુમાર એન્ડ કું.
મહેતાભુવન, ૬ઠ્ઠે માળે,
૩૧૧—ચની રોડ,
મુંબઈ—૪૦૦૦૦૪

✠ વંદના પિસ્તાલીશમી ✠

જેમની
અનન્ય આરાધના કરતાં
પાપનો પુંજ પ્રજલે છે,
તથા
સર્વ કર્મો ક્ષીણ થાય છે,
તે
પરમોપકારી
અરિહંત દેવોને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

ધીરજલાલ એન્ડ કું.
૩૦૦/૩, તારદેવ રોડ,
નાનાચોક,
મુંબઈ–૪૦૦૦૦૭
ફોન ૩૬૬૭૦૩૪, ૩૬૯૩૩૦

વંદના તેતાલીશમી

જેમણે
માનવજીવનના
ઊંચામાં ઊંચો આદર્શ
રજૂ કર્યો
અને
ગુણની સર્વોત્તમ સ્થિતિ
સંપાદન કરવાની
કલા દર્શાવી,
તે
લોકનાયક
જિન ભગવંતોને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો

સ્વ. શ્રી કાન્તાબહેન ઉત્તમચંદ વોરા
ના સ્મરણાર્થે
પૂના મોટર ગુડ્સ્ ટ્રાન્સપોર્ટ
પૂના

❋ વંદના પિસ્તાલીશમી ❋

જેમની
અનન્ય આરાધના કરતાં
પાપનો પુંજ પ્રજલે છે,
તથા
સર્વ કર્મો ક્ષીણ થાય છે,
તે
પરમોપકારી
અરિહંત દેવોને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

ધીરજલાલ એન્ડ કું.
૩૯૦/૩, તારદેવ રોડ.
નાનાચોક,
મુંબઈ-૪૦૦૦૦૭
૩૮૮૫૩૪, ૩૮૯૩૩૦

વંદના તેતાલીશમી

જેમણે

માનવજીવનના

ઊંચામાં ઊંચો આદર્શ

રજૂ કર્યો

અને

સુખની સર્વોત્તમ સ્થિતિ

સંપાદન કરવાની

કલા દર્શાવી,

તે

લોકનાયક

જિન ભગવંતોને

અમારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

સ્વ. શ્રી કાન્તાબહેન ઉત્તમચંદ વોરા

ના સ્મરણાર્થે

પૂના મોટર ગુડ્સ ટ્રાન્સપોર્ટ

પૂના

❋ વંદના છપ્પનમી ❋

જેમનાં પાવન પગલે
સર્વ પ્રકારના અપાયોનુ
ઉપશમન થયું,
તથા
આનંદ–મંગલની અપૂર્વ
વૃદ્ધિ થઇ,
તે
પરમ કલ્યાણકારી
શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

卐

કાંતિલાલ ખોડીદાસ શાહ

જે. કે. બ્રધર્સ
૩૬૧–એચ ગ્રાન્ટ રોડ,
લોકમાન્ય તિલક માર્કેટ,
(ચી. ડ. માર્કેટ)
મુંબઈ–૪૦૦૦૦૭

સામાયિક-વિજ્ઞાન

ૐ હ્રીં અર્હં નમઃ

[૧]

સામાયિકનો મહિમા

સામાયિક એ જિનશાસનની મહામહિમાશાળી વસ્તુ છે. તીર્થંકરદેવોએ તેનો આશ્રય લીધો હતો, ગણધર ભગવંતોએ તેનો આશ્રય લીધો હતો અને મહાન મુનિવરોએ પણ તેનો આશ્રય લીધો હતો. [illegible]

[illegible]

નમસ્કાર-મહામંત્રમાં અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ એ પાંચ પરમેષ્ઠીને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે, પણ એ પરમેષ્ઠિપદનો મુખ્ય આધાર સામાયિક છે. તાત્પર્ય કે સામાયિકની સાધના વડે જ અરિહંત અરિહંતપણું પામે છે, સિદ્ધ સિદ્ધપણું પામે છે, આચાર્ય આચાર્યપણું પામે છે, ઉપાધ્યાય ઉપાધ્યાયપણું પામે છે અને સાધુ સાધુપણું પામે છે.

અરિહંત સંસારનો ત્યાગ કર્યા પછી સામાયિકની સાધનાનો સ્વીકાર કરે છે, તેના વડે આત્માને નિર્મલ કરે છે અને ત્યારે જ તેઓ ચાર ઘાતીકર્મનો નાશ કરી કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે. કહ્યું છે કે—

सामायिकविशुद्धात्मा, सर्वथा घातिकर्मणः ।
क्षयात् केवलमाप्नोति, लोकालोकप्रकाशकम् ॥

'સામાયિકથી વિશુદ્ધ થયેલો આત્મા ઘાતીકર્મોનો સર્વથા ક્ષય કરીને લોક અને અલોકનો પ્રકાશ કરનારું કેવલજ્ઞાન શીઘ્ર પામે છે.'

કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયા પછી અરિહંતો સાતિશય વાણી વડે ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે અને સર્વત્ર પૂજ્ય છે. આ જ તેમનું સાચું અરિહંતપણું છે, પણ તેના મૂલમાં સામાયિકની સાધના રહેલી છે, તે ભૂલવાનું નથી.

બીજા સિદ્ધ પરમેષ્ઠી અત્યારે સિદ્ધિસ્થાનમાં બિરાજી અનિર્વચનીય સુખનો ઉપભોગ કરી રહ્યા છે, પણ તેઓ-

એ સિદ્ધિસ્થાને પહોંચ્યા શી રીતે? એ વિચારવાનું છે. શાસ્ત્રકારો તો સ્પષ્ટ વાણીમાં વદે છે કે–

जे के वि गया मोक्खं, जे वि य गच्छंति जे य गमिस्संति ।
ते सव्वे सामाइयप्पभावेण मुणेयव्व ॥

'આજ સુધીમાં જે આત્માઓ મોક્ષમાં ગયા છે, આજે જે મોક્ષમાં જાય છે અને ભવિષ્યમાં જે મોક્ષમાં જશે, તે બધો પ્રભાવ સામાયિકનો જાણવો.' તાત્પર્ય કે તે બધા સામાયિકની સાધના વડે જ મોક્ષમાં-સિદ્ધિસ્થાનમાં પહોંચેલા છે.

અમલ ન હતો તેથી એક એકાસણુ પણ તેમના માટે ભારે હતું. છતાં નરકગતિનું નિવારણ કરવા માટે તેમણે આગામી પર્વતિથિએ એકાસણું કર્યું. પછી તેઓ પોતાના કામમાં મગ્ન થયા. હવે ત્રીજા પહોરે તેમના બગીચામાંથી તાજા મજાનાં બોરનો એક ટોપલો આવ્યો. શ્રેણિક તે જોઈને રાજી થયા અને પોતાના બગીચામાં આવાં સુંદર બોર પાકે છે, એ વિચારે થોડું અભિમાન પણ આવ્યું. [illegible] તેને બોર ચાખવાનું મન થયું, એટલે એક બોર [illegible] મુકી દીધું અને તેનો સ્વાદ માણવા લાગ્યા [illegible] આવ્યું કે આજે તો મારે એકાસણાં છે [illegible] કર્યું. પરંતુ એકાસણાનો ભંગ થઈ [illegible] રીતે ત્રીજી વખત પણ નિષ્ફળ ગયો હતો.

વિશાલતા આવી છે. વળી દરેક ગ્રંથરચનાને પોતાનું ખાસ દૃષ્ટિબિંદુ હોય છે, એટલે આ ગ્રંથની રચના તેના ખાસ દૃષ્ટિબિંદુઓને અનુસરીને થયેલી છે અને એ રીતે તેના સર્જનમાં અભિનવતા આવેલી છે.

પ્રશ્ન—આ ગ્રંથરચનાનું ખાસ દૃષ્ટિબિંદુ શું છે?

ઉત્તર—અધ્યાત્મ અને યોગની દૃષ્ટિએ સામાયિકનું નિરીક્ષણ-પરીક્ષણ કરીને સરલ ભાષામા અને સુગમ શૈલિમાં તેની રજૂઆત કરવી, એ ગ્રથરચનાનું ખાસ દૃષ્ટિબિંદુ છે.

પ્રશ્ન—પૂણિયા શ્રાવકે પોતાની એક સામાયિકનું ફલ શ્રેણિક રાજાને આપ્યું હોત તો પરોપકાર થાત કે નહિ? અને પરોપકાર જેવું બીજું પુણ્ય કયું છે?

ઉત્તર—ક્રિયા એક કરે અને તેનું ફલ બીજાને મળે, એ સિદ્ધાંત જૈન ધર્મને માન્ય નથી. જૈન ધર્મ તો એમ માને છે કે જે મનુષ્ય જેવી ક્રિયા કરે, તેને તે પ્રકારનું ફલ મળે. પૂણિયા શ્રાવકે કદાચ એમ કહ્યું હોત કે 'તમને એક સામાયિકનું ફલ આપ્યુ' તો એ મન મનાવવાની વાત હોત. વાસ્તવમા એ ફલ તેમને મળત નહિ. પૂણિયા શ્રાવક તો રોજ શુદ્ધ મને સામાયિક કરવાથી દંભ અને અજ્ઞાનથી પર થયો હતો, એટલે તેણે સ્પષ્ટ જણાવી દીધું કે એમ બનવું અશક્ય છે.

પારકાનું ભલું થાય, એવી વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિને પરોપકાર કહેવામાં આવે છે અને તે કરવા જેવો છે, પરંતુ અહીં પરોપકાર થાય એવી પરિસ્થિતિ ન હતી. વળી

પરોપકાર પુણ્યની આશાએ નહિ, પરંતુ પોતાનું કર્તવ્ય સમજીને કરવાનો છે. એ રીતે કરાયેલો પરોપકાર વધુ ફલદાયી થાય છે.

પ્રશ્ન—શ્રેણિક રાજાને જે ચાર ઉપાયો બતાવવામાં આવ્યા તે સાવ સામાન્ય કોટિના હતા. શું એવા ઉપાયોથી નરકગતિનું નિવારણ થાય ખરું?

ઉત્તર—ભગવાન મહાવીર સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હતા. તેથી તેઓ જાણતા હતા કે રાજાની નરકગતિનું નિવારણ થવાનું નથી. પણ તેમણે [illegible] મનનું સમાધાન કરવા માટે આ પ્રકારના સાવ સામાન્ય ઉપાયો બતાવ્યા [illegible] [illegible] બતાવે છે [illegible]

[૨]

સામાયિકનો અર્થ

સામાયિક એ ખરેખર એક રહસ્યમયી વસ્તુ છે. તેનું વાસ્તવિક રહસ્ય સમજવા માટે આપણે ઠીક ઠીક મજલ કાપવી પડશે, પરંતુ હાલ તો તેના અર્થજ્ઞાનથી શરૂઆત કરીએ.

ઘણા સુંદર શબ્દો લોકજિહ્વાએ ચડીને અપભ્રંશત્વ પામે છે અને તેનો મૂલ અર્થ ખોઈ બેસે છે. સામાયિક શબ્દનું પણ લગભગ એમ જ બન્યું છે. આજે કેટલાક તેને 'સમાયક' કહે છે, તો કેટલાક તેને 'સામાયક' કહે છે, તો કેટલાક વળી 'સમાક' અને 'સમાગ' સુધી પણ પહોંચ્યા છે. પરંતુ આ ચારે ય શબ્દો અશુદ્ધ છે. મૂલ શબ્દ '**સામાયિક**' છે અને તેને જ શુદ્ધ માનીને આપણે ચાલવાનું છે.

શાસ્ત્રીય શબ્દોને મૂલ સ્થિતિમાં રાખવા, એટલે કે તેમાં એક પણ અક્ષરની હાનિ કે વૃદ્ધિ કરવી નહિ, તેમજ તેના કાના, માત્રા, વગેરે કે અનુસ્વારમાં કંઈ પણ ફેરફાર

કરવો નહિ. એ આપણા મહાપુરુષોનો આદેશ છે. જો શબ્દના મૂલ સ્વરૂપમાં ફેરફાર કરીએ તો તેના અર્થ જ બદલાઈ જાય અને જ્ઞાનની આશાતના થાય કે જે માટે આપણે પ્રાયશ્ચિત્તના અધિકારી ઠરીએ. આમ છતાં આપણે તેના મર્મ પ્રત્યે લક્ષ્ય આપ્યું નથી. એટલે સ્થિતિ આ હદે પહોંચી છે.

શબ્દની સાથે તેના અર્થ પણ શીખવા જોઈએ. તો જ જ્ઞાન સાર્થક બને ને આપણા જીવનને ઉજાળી શકે. આપણે તેના અર્થ જાણતા નથી. એવા [illegible] [illegible] તે માત્ર બોલી જવાથી [illegible] નથી. આપણી [illegible] [illegible]

શબ્દના પ્રથમ અક્ષરમાં રહેલો સ્વર વૃદ્ધિ પામે, તેના છેલ્લા અક્ષરમાં રહેલા સ્વરનો લોપ થાય અને તેને સ્વાર્થમાં 'ઇક' પ્રત્યય લાગે, ત્યારે વ્યાકરણની પરિભાષામાં તેને તદ્ધિત રૂપ કહેવામાં આવે છે. સામાયિક એ સમાય શબ્દનું તદ્ધિત રૂપ છે. તે કેવી રીતે સિદ્ધ થયેલું છે? તે જોઈ લઈએ.

શબ્દનો પ્રથમ અક્ષર સ છે, તે સ્ + અ થી બનેલો છે. તેમાં સ્ વ્યંજન છે અને અ સ્વર છે. સંસ્કૃત ભાષામાં ૧૬ સ્વર અને ૩૩ વ્યંજન છે, જ્યારે ગુજરાતી ભાષામાં ૧૨ સ્વરો અને ૩૩ વ્યંજનો છે, એ તો જાણો છો ને? આ અ સ્વરની વૃદ્ધિ થતાં આ બને છે, એટલે સમાયનું સામાય રૂપ થાય છે. હવે છેલ્લો અક્ષર ય છે, તે ય્ + અ નો બનેલો છે તેમાં ય્ વ્યંજન છે અને અ સ્વર છે. આ અ સ્વરનો લોપ થતાં સામાય્ એવું રૂપ બને છે. અને તેને સ્વાર્થમાં ઇક પ્રત્યય લગાડતાં 'સામાયિક' એવો શબ્દ તૈયાર થાય છે.

જ્યારે કોઈ પણ શબ્દ તદ્ધિતરૂપ ધારણ કરે છે, ત્યારે તે સંબંધસૂચક બને છે જેમકે—નગર સંબંધી તે નાગરિક, શરીર સંબંધી તે શારીરિક અને ધર્મ સંબંધી તે ધાર્મિક. આ રીતે જે સમાય સાથે સંબંધ ધરાવે છે, તે સામાયિક એમ સમજવાનું છે. તાત્પર્ય કે સામાયિકમાં 'સમાય' શબ્દ [illegible] છે અને તેનો અર્થ જાણીએ તો સામાયિકનો અર્થ જાણી શકાય એમ છે.

હવે સમાય શબ્દ એક કરતાં વધારે અર્થો દર્શાવે છે એમ તમે કદાચ એમ કહેશો કે 'આવો સાદો ન્હાનો સમાય શબ્દ અનેક અર્થો શી રીતે દર્શાવતો હશે?' પણ નાના નાના જણાતા શબ્દોમાં પણ ઘણા અર્થો દર્શાવવાની શક્તિ હોય છે, તે નીચેના દાખલાથી જાણી શકાશે।

શબ્દના પ્રથમ અક્ષરમાં રહેલો સ્વર વૃદ્ધિ પામે, તેના છેલ્લા અક્ષરમાં રહેલા સ્વરનો લોપ થાય અને તેને સ્વાર્થમાં 'ઇક' પ્રત્યય લાગે, ત્યારે વ્યાકરણની પરિભાષામાં તેને તદ્ધિત રૂપ કહેવામાં આવે છે. સામાયિક એ સમાય શબ્દનું તદ્ધિત રૂપ છે. તે કેવી રીતે સિદ્ધ થયેલું છે? તે જોઈ લઈએ.

શબ્દનો પ્રથમ અક્ષર **સ** છે, તે **સ્ + અ** થી બનેલો છે. તેમાં સ્ વ્યંજન છે અને **અ** સ્વર છે. સંસ્કૃત ભાષામાં ૧૬ સ્વર અને ૩૩ વ્યંજન છે, જ્યારે ગુજરાતી ભાષામાં ૧૨ સ્વરો અને ૩૩ વ્યંજનો છે, એ તો જાણો છો ને? આ **અ** સ્વરની વૃદ્ધિ થતાં **આ** બને છે, એટલે સમાયનું સામાય રૂપ થાય છે. હવે છેલ્લો અક્ષર **ય** છે, તે **ય્ + અ** નો બનેલો છે. તેમાં **ય્** વ્યંજન છે અને **અ** સ્વર છે. આ **અ** સ્વરનો લોપ થતાં સામાય્ એવું રૂપ બને છે. અને તેને સ્વાર્થમાં ઇક પ્રત્યય લગાડતાં **'સામાયિક'** એવો શબ્દ તૈયાર થાય છે.

જ્યારે કોઈ પણ શબ્દ તદ્ધિતરૂપ ધારણ કરે છે, ત્યારે તે સંબંધદર્શક બને છે જેમકે—નગર સંબંધી તે નાગરિક, શરીર સંબંધી તે શારીરિક અને ધર્મ સંબંધી તે ધાર્મિક. આ રીતે જે સમાય સાથે સંબંધ ધરાવે છે, તે સામાયિક એમ સમજવાનું છે. તાત્પર્ય કે સામાયિકમાં **'સમાય'** શબ્દ ઘણા મહત્ત્વનો છે અને તેનો અર્થ જાણીએ તો જ સામાયિકનો અર્થ જાણી શકાય એમ છે.

હવે સમાય શબ્દ એક કરતાં વધારે અર્થો દર્શાવે છે. આથી તમે કદાચ એમ કહેશો કે 'આવા સાદા જણાતા સમાય શબ્દ અનેક અર્થો શી રીતે દર્શાવતો હશે ? પરંતુ ઘણા સાદા જાણીતા શબ્દોમાં પણ ઘણા અર્થો [illegible] [illegible] હોય છે. તે નીચેના દૃષ્ટાંતથી જાણી શકાશે.

ભીલ રાજા અને તેની ત્રણ રાણીઓ

એક જંગલમાં કોઈ ભીલ રાજા [illegible] [illegible] [illegible] પ્રકારનાં [illegible] હતા [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] લાગી [illegible] [illegible] [illegible] જવા પછી બીજી [illegible] [illegible]

પંડિતોએ કહ્યું : 'તો તેનો પચીશ-પચીશ હજાર શ્લોકોમા સંક્ષેપ કરીએ.'

રાજાએ કહ્યુ : 'તો પણ બધા થઈને એક લાખ શ્લોક થાય. માટે હજી સંક્ષેપ થઈ શકે એમ હોય તો જણાવો.'

પંડિતોએ કહ્યુ : 'જો આપની ઈચ્છા એવી જ હોય તો તેને હજાર-હજાર શ્લોકપ્રમાણ બનાવી દઈએ.'

પરંતુ રાજાને આ પ્રમાણ પણ વધારે લાગ્યું, એટલે પંડિતો પાંસસો શ્લોકો પર આવ્યા, તેમાંથી સો શ્લોક પર આવ્યા, તેમાંથી દશ શ્લોકો પર આવ્યા અને છેવટે એક શ્લોક પર આવ્યા. ત્યારે રાજાએ કહ્યું : 'તમે જે કંઈ કહો, તે સાંભળીને હું યાદ રાખવા માગુ છુ અને ચાર શ્લોકો યાદ રાખવા જેટલી મારી શક્તિ નથી, તેથી ચારે ય મળીને એક શ્લોક કહો તો હું સાંભળું. પંડિતોએ એ વાત કબૂલ કરી.

પછી પહેલો પંડિત બોલ્યો :

जीर्णे भोजनमात्रेयः,

જમેલુ પચી જાય પછી જ ભોજન કરવું, એ આયુર્વેદમા પરમ નિષ્ણાત આત્રેયનો મત છે.

પછી બીજો પંડિત બોલ્યો :

कपिलः प्राणीनां दया ।

પ્રાણીઓ પર દયા રાખવી, એ ધર્મશાસ્ત્રમાં પરમ વિદ્વાન કપિલ ઋષિનો મત છે.

પછી ત્રીજો પંડિત બોલ્યો :

बृहस्पतिरविश्वासः,

કોઈ પર અંધવિશ્વાસ રાખવો નહિ, એ નીતિશાસ્ત્રમાં પરમ નિપુણ બૃહસ્પતિનો મત છે.

છેવટે ચોથો પંડિત બોલ્યો :

पाञ्चालः स्त्रीषु मार्दवम् ॥

સ્ત્રીઓ પ્રત્યે મૃદુતાથી વર્તવું, એ કામશાસ્ત્રમાં કાબેલ પાંચાલ ઋષિનો મત છે.

આ રીતે દરેક પંડિતે એક લાખ શ્લોકનો સંક્ષેપ માત્ર એક એક ચરણમાં સંભળાવતા રાજા ઘણો ખુશી થયો અને તેમને ભારે ઈનામો આપ્યાં.

એટલે લાખો શ્લોકોનો સાર માત્ર એક ક્રિયામાં ઉતરી શકે છે.

અમે અનુભવે જોયું છે કે સામાયિકની ક્રિયા થોડો વખત કરવામાં આવે તો પણ તે મન-વચન-કાયાને પવિત્ર કરે છે, શાંતિ અને સમતાનો અનુભવ કરાવે છે તથા ધર્મભાવનામાં ભરતી લાવે છે, તો પછી લાંબા સમય સુધી સામાયિકની ક્રિયા કરનારને કયા લાભો ન થાય ?

કેટલાક એમ સમજે છે કે 'સામાયિક તો એક સામાન્ય ક્રિયા છે અને તે ડોસા-ડોશીઓ કે ફુરસદિયા લોકોને કરવા જેવી છે, તેમાં આપણું કામ નહિ.' પણ આ

સમજણ ભૂલભરેલી છે. શ્રાવક-શ્રાવિકા માટે સામાયિકની જે ક્રિયા કરવાનું વિધાન છે, તે સામાયિકની મહાસાધનાના એક પ્રતીક રૂપ છે અને તે આધ્યાત્મિક વિકાસ સાધવા માટે તથા યોગસાધના કરવા માટે એક સુંદર સાધન છે, તેથી નાના-મોટા સહુએ કરવા જેવી છે. જે લોકો એમ કહે છે કે વ્યવહાર અને વ્યાપાર પહેલો, ધાર્મિક ક્રિયાઓ પછી, તે ગાડીની આગળ ઘોડો જોડવાને બદલે પાછળ જોડે છે અને તે ગાડીને હંકારવાનો પ્રયત્ન કરે છે. પછી તેનું પરિણામ દુઃખ, શોક કે નિરાશામાં આવે તેમાં નવાઈ શી? જેમ ગાડીની આગળ ઘોડો જોડવાથી તે બરાબર ચાલે છે, તેમ જીવનમાં ધર્મને પ્રાધાન્ય આપવાથી, ધાર્મિક ક્રિયાઓને મહત્ત્વ આપવાથી જીવન સંવાદી (Harmonius) અને સુંદર બને છે. તાત્પર્ય કે વ્યવહાર અને વ્યાપારની ગમે તેવી ધમાલ હોય, તો પણ સામાયિકની ક્રિયા દરરોજ કરવા જેવી છે.

સામાયિક એ સર્વ આધ્યાત્મિક ક્રિયાઓનો સાર છે, તેથી પણ તે સારભૂત અને સુંદર છે. આ વસ્તુ અમે પાઠક મિત્રોને સ્પષ્ટતાથી સમજાવવા ઇચ્છીએ છીએ.

આધ્યાત્મિક વિકાસ માટે જે ક્રિયાઓ અવશ્ય કરવા જેવી છે, તેને જૈન ધર્મમાં 'આવશ્યક'ની સંજ્ઞા આપેલી છે. આવાં આવશ્યકો છ છે: (૧) સામાયિક, (૨) ચતુર્વિંશતિસ્તવ, (૩) વંદન, (૪) પ્રતિક્રમણ, (૫) કાયોત્સર્ગ અને (૬) પ્રત્યાખ્યાન. તેમાં સામાયિકનો મુખ્ય હેતુ

મનુષ્યમાં રહેલી રાગ–દ્વેષની વૃત્તિઓને ઘટાડી સમત્વ કે સમભાવ તરફ લઈ જવાનો છે. ચતુર્વિંશતિસ્તવનો મુખ્ય હેતુ ચોવીશ તીર્થંકરો પ્રત્યે અનન્ય ભક્તિ ઉત્પન્ન કરવાનો છે વંદનનો મુખ્ય હેતુ ગુણવાન ગુરુ પ્રત્યે વિનય કેળવી તેમની કૃપા મેળવવાનો છે. પ્રતિક્રમણનો મુખ્ય હેતુ જાણે કે અજાણે થયેલી ભૂલોને સુધારી ભાવી ભૂલો સામે પાળ બાંધવાનો છે. કાયોત્સર્ગનો મુખ્ય હેતુ કાયાનું મમત્વ ટાળી મનની વૃત્તિઓને આત્મા તરફ વાળવાનો છે અને પ્રત્યાખ્યાનનો મુખ્ય હેતુ આત્માને સંયમમાં લાવી ત્યાગ ગુણ કેળવવાનો છે. ×

'છ આવશ્યકોમાં સામાયિકને પ્રથમ મૂકવાનું કારણ શું ?' આ પ્રશ્નનો ઉત્તર શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરિએ **આવશ્યક સૂત્રની ટીકામાં** આ પ્રમાણે આપ્યો છે : 'तत्र प्रथमसध्ययनं सामायिकं समभावलक्षणत्वात, चतुर्विंशतिस्तवादीनां च तद्भेदत्वात प्राथम्यमस्येति ।' ષડાવશ્યકના છ અધ્યયનોમાં પહેલું અધ્યયન સામાયિક છે. સમભાવ લક્ષણને લીધે તે સામાયિક કહેવાયું છે. ચતુર્વિંશતિસ્તવઆદિ બીજાં પાંચ અધ્યયનો તેના જ ભેદો છે, એટલે તેની પ્રાથમિકતા સમજવાની છે' તાત્પર્ય કે છ આવશ્યકોમાં સામાયિક એ સાધ્ય હોવાથી પહેલું મૂકાયેલું છે અને બીજાં પાંચ આવશ્યકો તેના સાધનો કે અંગો હોવાથી પછી મૂકાયેલાં છે.

× 'શ્રી પ્રતિક્રમણસૂત્ર–પ્રબોધટીકા'ના ત્રણ દળદાર ભાગોમાં આ છ આવશ્યકો પર અમે વિસ્તૃત વિવેચન કરેલું છે, તે જિજ્ઞાસુઓએ જરૂર જોવું.

જ્યારે શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરિ જેવા જૈન શાસ્ત્રોના સમર્થ જ્ઞાતા આ વસ્તુ કહી રહ્યા છે, ત્યારે તેને યથાર્થ માનવી જ રહી. આજે 'ષડાવશ્યક'નો સંસ્કાર આપણા મન પર દૃઢ થયેલો છે, એટલે પ્રશ્ન ઉઠે છે કે 'આ શી રીતે હોઇ શકે ?' પણ જિનાગમોના પ્રાચીન ઉલ્લેખો આ વસ્તુનું પૂરું સમર્થન કરે છે.

આવશ્યકનિર્યુક્તિમાં કહ્યું છે કે 'તપ અને સંયમથી સહિત એવા મરીચિ, સ્વામીની સાથે વિચરે છે. ઉદ્યમી અને ભક્તિવાન એવા તે ગુરુ પાસે **સામાયિકથી માંડીને અગિયાર** અંગો પર્યંત ભણ્યા.'

જ્ઞાતાધર્મકથા નામના છટ્ઠા અંગસૂત્રના શૈલકજ્ઞાત નામે પાંચમા અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે 'ત્યારબાદ તે થાવચ્ચા પુત્ર શ્રી નેમિનાથ સ્વામીના તથાપ્રકારના ગુણવિશિષ્ટ સ્થવિરો પાસે **સામાયિક આદિ ચૌદ પૂર્વોનો** અભ્યાસ કરે છે.....તે પછી મુંડ થઇને દીક્ષા અંગીકાર કર્યા બાદ શુક નામના મહર્ષિ **સામાયિકથી માંડીને ચૌદ પૂર્વોનું** અધ્યયન કરે છે.'

શ્રી ભગવતીસૂત્રના બીજા શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશામાં સ્કંદચરિત આવે છે. તેમાં જણાવ્યું છે કે 'તે સ્કંદક અણગાર ભગવાન મહાવીરના તથારૂપ સ્થવિરો પાસે **સામાયિક આદિ અગિયાર** અંગોનું અધ્યયન કરે છે.'

આવા ઉલ્લેખો જિનાગમોમાં અનેક સ્થળે થયેલા છે. જ્યારે કોઇ પણ મુનિ દીક્ષા અંગીકાર કરી શ્રુતના પારગામી

થયા, એવું કહેવું હોય ત્યારે તેમણે સામાયિક આદિ અગિયાર અંગો કે સામાયિક આદિ ચૌદ પૂર્વો એવા શબ્દોનો પ્રયોગ કરેલો છે. આનો અર્થ એ થયો કે શ્રમણોને–સાધુઓને સહુ પ્રથમ સામાયિકસૂત્રનું અધ્યયન કરાવવામાં આવતું અને ત્યાર પછી જ અગિયાર અંગો તથા ચૌદ પૂર્વોનો અભ્યાસ કરાવવામાં આવતો. સામાયિક એ સાધુજીવનની મુખ્ય સાધના હતી. એટલે તેને આ રીતે પ્રાથમિકતા અપાતી. વળી દરેક સ્થળે સામાયિક શબ્દનો જ પ્રયોગ કરેલો છે. નહિ કે ષડાવશ્યકનો. એટલે સામાયિક મુખ્ય મનાતું અને બીજાં આવશ્યકો તેનાં સાધનો કે અંગો મનાતાં, એમાં કોઈ શંકાને સ્થાન નથી.

'બીજાં આવશ્યકો સામાયિકનાં સાધનો કે અંગો શી રીતે?' એ પ્રશ્ન પાઠકોના મનમાં અવશ્ય ઉઠવાનો. તેનો ખુલાસો એ છે કે ચોવીશ તીર્થંકરો સામાયિકના સાધકો તથા ઉપદેશકો હતા. તેથી તેમનું સ્મરણ કરતાં સામાયિકની ભાવના પુષ્ટ થાય છે. આદર્શ સામાયિક કેવું હોવું જોઈએ? તેનો ખ્યાલ આવે છે અને તેમના અદ્ભુત ગુણોનું કીર્તન કરતાં ચિત્તમાં રહેલો રાગ–દ્વેષરૂપી મલ ઓછો થતાં સમભાવની સિદ્ધિમાં સહાય મળે છે. એટલે તેને સામાયિકનું એક અંગ માનવામાં આવ્યું છે.

ગુણવાન ગુરુનો વિનય કરતાં સામાયિકના હેતુઓ સમજાય છે, સામાયિકનું સ્વરૂપ ખ્યાલમાં આવે છે અને તેના વિધિ અંગે યોગ્ય માર્ગદર્શન મળે છે, તેથી તેને

[૪]

સામાયિક–અનેરી યોગસાધના

સામાયિક એ સારભૂત સુંદર ક્રિયા છે તથા સર્વ આધ્યાત્મિક ક્રિયાનો સાર છે, એ વસ્તુ ગત પ્રકરણમાં કહેવાઈ ગઈ. હવે સામાયિક એ અનેરી યોગસાધના છે, એ હકીકત પુષ્ટ પ્રમાણો સાથે પ્રસ્તુત પ્રકરણમાં રજૂ કરીશું.

જૈન ધર્મ પરમ મોક્ષવાદી છે અને યોગ એ મોક્ષપ્રાપ્તિનું સબલ સાધન છે, તેથી જ જૈનધર્મે યોગનો સ્વીકાર કરેલો છે. પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ ભગવાને યોગનો પ્રકાશ કર્યો હતો અને સ્વયં મહાયોગી બનીને પોતાના શિષ્ય સમુદાયને તેનું જ્ઞાન આપ્યું હતું, તેથી જ શ્રી માનતુંગસૂરિએ **ભક્તામરસ્તોત્ર**માં તેમને 'વિદિતયોગ' અને 'યોગીશ્વર' તરીકે સ્તવ્યા છે.* તેમની પછીના બાવીશ

---

* त्वामव्ययं विभुमचिन्त्यमसंख्यमाद्यं
ब्रह्माणमीश्वरमनन्तमनङ्गकेतुम् ।
योगीश्वरं विदितयोगमनेकमेकं,
ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥२४॥

'વિદિતયોગ' એટલે યોગને યથાર્થપણે જાણનાર.

તીર્થંકરો પણ વિદિતયોગ અને યોગીશ્વરો જ હતા, તેથી ચરમ તીર્થંકર ભગવાન મહાવીર પણ એ જ રસ્તે ચાલ્યા હતા તેનાં અનેક પ્રમાણો પ્રાપ્ત થાય છે. તે અંગે શ્રી જિનભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણે ધ્યાનશતકના પ્રારંભમાં કહ્યું છે કે–

वीरं सुक्कझाणग्गिदड्ढकम्मिंधणं पणमिऊण ।
जोइसरं सरण्णं झाणज्झयणं पवक्खामि ॥

'શુક્લધ્યાન રૂપી અગ્નિથી કર્મરૂપી ઇંધનોને બાળી નાખનાર. **યોગીશ્વર** અને શરણ કરવા યોગ્ય, એવા શ્રી વીર પ્રભુને પ્રણામ કરીને હું ધ્યાન સંબંધી અધ્યયન કહીશ.'

અહીં પ્રશ્ન થવો સહજ છે કે જે યોગસાધનાનો સ્વીકાર કરે. તેમાં નિપુણ બને અને બીજા અનેકને તેનું માર્ગદર્શન આપે. તે જ યોગીશ્વર કહેવાય, તો શું ભગવાન મહાવીરે કોઈ યોગસાધનાનો સ્વીકાર કર્યો હતો ? તેમાં તેઓ નિપુણ બન્યા હતા ? અને તેમણે આ વિષયનું અનેકને માર્ગદર્શન આપ્યું હતું ? આ પ્રશ્નોના ઉત્તર તેમના ચરિત્ર પરથી જ મળી રહે છે.

ભગવાન મહાવીરે વૈરાગ્યથી વાસિત થઈને ત્રીશ વર્ષની ઉમરે રાજ્યપાટ તથા કુટુંબકબીલો છોડીને સામાયિકની સાધના સ્વીકારી હતી અને તે જ એમની યોગસાધના હતી. આ સાધના સારી રીતે થઈ શકે તે માટે તેમણે પાંચ મહાવ્રતોની ધારણાપૂર્વક શ્રમણ–અવસ્થાનો સ્વીકાર કર્યો

હતો. તે અંગે વાચકશેખર શ્રી ઉમાસ્વાતિ મહારાજે **તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રની સંબંધકારિકામાં** કહ્યુ છે કે-

जन्मजरामरणार्त्तं जगदशरण्यमभिसमीक्ष्य निःसारम् ।
स्फीतमपहाय राज्यं, शुभाय धीमान् प्रवव्राज ॥ १५ ॥
प्रतिपद्याशुभशमनं, निःश्रेयससाधकं श्रमणलिङ्गम् ।
कृतसामायिककर्मा, व्रतानि विधिवत् समारोप्य ॥१६ ॥

'જન્મ, જરા અને મરણથી પીડિત જગતને અશરણ જોઈ, વિશાલ પરંતુ નિસાર એવા રાજ્યસુખનો ત્યાગ કરી, એ મેધાવી મહાપુરુષ શમસાધના માટે પ્રવ્રજિત થયા અને તેમણે સામાયિકકર્મ કરવાપૂર્વક વ્રતોનો વિધિવત્ સ્વીકાર કરીને અશુભને શમાવનાર તથા મોક્ષને સાધનાર શ્રમણ લિંગને ધારણ કર્યું'

આ શબ્દો પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ભગવાન મહાવીરે સંસાર છોડીને પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરી તેનો મુખ્ય હેતુ શમસુખ હતું અને તે સામાયિક વડે જ સિદ્ધ થઈ શકે એવું હતું, તેથી તેમણે સામાયિક નામની શાસ્ત્રવિહિત યોગસાધનાનો સ્વીકાર કર્યો અને આ સાધના યથાર્થપણે થઈ શકે તે માટે તેમણે વિધિપૂર્વક પાંચ મહાવ્રતો ધારણ કર્યાં.

અનેકવિધ ઉપસર્ગો અને પરીષહો સહન કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થવા છતાં તેઓ પોતાની આ સાધનામાંથી ચલાયમાન થયા ન હતા અને અંતે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરીને

જ જંપ્યા હતા. મહાપુરુષો જે કાર્ય હાથ ધરે છે, તે પૂરું કર્યા વિના રહેતા નથી.

સાધનાકાલ દરમિયાન ભગવાન મહાવીરે પોતાના સર્વ અંતરશત્રુઓ પર જય મેળવ્યો. એટલે તેઓ 'જિન' કહેવાયા. પરમ પવિત્ર જીવનને લીધે સર્વ લોકોમા પૂજાયા, એટલે 'અર્હત્' તરીકે ઓળખાયા અને લોકોને તારવા માટે તેમણે ધર્મરૂપી તીર્થની સ્થાપના કરી, એટલે 'તીર્થંકર' તરીકે વિખ્યાત થયા.

ભગવાન મહાવીર મહાન યોગી છે. સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી છે. એવું જાણીને હજારો લોકોએ વર્ણ કે ન્યાત-જાતના ભેદ વિના તેમનુ શરણુ સ્વીકાર્યું. તે સર્વેને તેમણે સામાયિકયોગની દીક્ષા આપી અને તેની પુષ્ટિ માટે પાંચ મહાવ્રતો ધારણ કરાવ્યાં. આ રીતે તેમની છત્રછાયા અને માર્ગદર્શન નીચે યોગાભ્યાસીઓનુ –યોગીઓનુ એક મહાવૃંદ તૈયાર થયું, તેના તેઓ સ્વામી બન્યા.

આ રીતે ભગવાન મહાવીરે સામાયિકયોગની સાધના સ્વીકારી હતી. તેમા નિપુણતા–સિદ્ધિ મેળવી હતી અને અનેકને તેનુ માર્ગદર્શન આપ્યુ હતું. એટલે તેમને અપાયેલું યોગીશ્વર વિશેષણ યથાર્થ છે.

જે ધર્મના ચોવીશે તીર્થંકરો–ધર્મપ્રવર્તકો યોગીશ્વર હોય. તે ધર્મમાં યોગને કેવું અને કેટલું મહત્ત્વનું સ્થાન અપાયું હોય? તેની કલ્પના કરવી મુશ્કેલ નથી. જૈનાચાર્યોએ યોગવિષયક અનેક ગ્રંથો લખ્યા છે, એ પણ જૈન ધર્મની

યોગપ્રિયતાનો પ્રબલ પુરાવો છે. તેમાં શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરિએ યોગબિંદુ, યોગવિંશતિકા, યોગશતક અને યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય નામના ગ્રંથો રચીને આ વિષય પર ઘણો પ્રકાશ પાડ્યો છે. યોગવિંશતિકામાં તેમણે કહ્યું છે કે—

मुक्खेण जोयणाओ जोगो, सव्वो वि धम्मवावारो।
परिसुद्धो विन्नेओ, ठाणाउ गओ विसेसेणं ॥
ठाणुन्नत्थालंबणरहिओ तंतम्मि पंचहा भणिओ।

પ્રથમ આ ગાથાનો શબ્દાર્થ કહીશું, પછી તેનો વિશેષાર્થ કહીશું અને પછી તેના પર વિવેચન કહીશું, તો જ તેમના આ કથનનો ભાવાર્થ બરાબર સમજાશે.

શબ્દાર્થ—પ્રણિધાનથી અત્યંત શુદ્ધ થયેલો એવો સર્વ પણ ધર્મવ્યાપાર મોક્ષમાં જોડનારો હોવાથી યોગ જાણવો. વિશેષનાથી કહીએ તો સ્થાનાદિગત એવો જે ધર્મવ્યાપાર તે યોગ જાણવો. શાસ્ત્રોમાં આવો સ્થાનાદિગત ધર્મવ્યાપાર સ્થાન, વર્ણ, અર્થ, આલંબનસહિત અને આલંબનરહિત એમ પાંચ પ્રકારનો કહેલો છે.'

વિશેષાર્થ—પ્રણિધાનથી અત્યંત શુદ્ધ એટલે પરમ શુદ્ધ આશયવાળો. પ્રણિધાન શબ્દના ઘણા અર્થો થાય છે, તેમાંથી અહીં આશય અર્થ સંગત છે. ધર્મવ્યાપાર એટલે ધર્મને લગતી પ્રવૃત્તિ, ધાર્મિક ક્રિયા. મોક્ષમાં જોડનાર એટલે મોક્ષમાં લઈ જનાર, મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરાવનાર. ठाण એટલે સ્થાન—સ્થાનગત ધર્મવ્યાપાર. उन्न એટલે વર્ણ—વર્ણગત ધર્મ-

વ્યાપાર. અર્થ એટલે અર્થ—અર્થગત ધર્મવ્યાપાર. આલંબન—આલંબન—આલંબનસહિત એવો ધર્મવ્યાપાર અને રહિઓ—રહિત—આલંબનરહિત એવો ધર્મવ્યાપાર. તાત્પર્ય કે 'પરમ શુદ્ધ આશયથી થતી સર્વ ધાર્મિક ક્રિયાઓ મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરાવનારી હોઈ યોગ કહેવાય. તેની વિશેષ કે ખાસ વ્યાખ્યા તો એ છે કે સ્થાનગત, વર્ણગત, અર્થગત, આલંબન-સહિત અને આલંબનરહિત એ પાંચ પ્રકારના ધર્મવ્યાપારને યોગ જાણવો.'

વિવેચન—'જૈનધર્મ યોગને માને છે કે નહિ? માને છે તો તેની વ્યાખ્યા કયા પ્રકારે કરે છે? અને તેના કેટલા પ્રકારો કે કેટલા અંગો માને છે?' તે બધા પ્રશ્નોના ઉત્તર શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરિએ ઉપર્યુક્ત ત્રણ પંક્તિઓમાં આપી દીધા છે. જૈનધર્મ યોગને માનનારો છે, એટલે જ યોગ સંબંધી વિચારણા છે. સ્વ-પર-હિતની સાધના એ જૈન સાધુઓનો ધર્મ છે; એટલે સ્વ-પર-હિતાર્થે તેમણે આ ગ્રંથની રચના કરેલી છે. તેમણે આ વિષયમાં ગુરુમુખેથી જે કંઈ સાંભળ્યું તથા અનુભવ્યું. તેનો સાર આ વીશ ગાથાની નાનકડી કૃતિમાં વ્યવસ્થિત રીતે રજૂ કરી દીધો છે. એટલે તે પરમ શ્રદ્ધેય છે

તેઓ જિજ્ઞાસુજનોને યોગનું રહસ્ય સમજાવવા ઇચ્છે છે. તેથી પ્રથમ યોગની વ્યાખ્યા કરે છે. આ વ્યાખ્યામાં પ્રથમ સામાન્ય અને પછી વિશેષ એ શાસ્ત્રીય ક્રમને તેઓ અનુસરે છે. પ્રથમ સામાન્ય વ્યાખ્યા કરવાનું કારણ

અહીં સ્થાનગતક્રિયાનો શો અર્થ છે? વર્ણગતક્રિયાથી શું સમજવાનું છે? અર્થગતક્રિયાથી કઈ વસ્તુ અભિપ્રેત છે? અને આલંબનસહિત અને આલંબનરહિતથી કઈ ક્રિયાઓનો નિર્દેશ કરવામા આવ્યો છે? તે બધું ક્રમશઃ વિચારીશું.

સ્થાનગત ક્રિયા એટલે સ્થાન સંબંધી ક્રિયા. અહીં સ્થાનથી એક સ્થાને પ્રતિબદ્ધ થવાની ક્રિયા સમજવાની છે. સ્થાનથી પ્રતિબદ્ધ થવું, એટલે યોગસાધના માટે અનુકૂલ સ્થાનની પસંદગી કર્યા પછી ત્યાં સ્થિર થવું. પણ તે સ્થાનને બદલવું નહિ અહીં આસન શબ્દનો પ્રયોગ ન કરતાં સ્થાનનો –સ્થાનગત ક્રિયાનો ઉલ્લેખ કેમ કરવામા આવ્યો ? તે સમજવા જેવુ છે. આસનમાં તો માત્ર બેસવાનો અર્થ આવે છે, ત્યારે સ્થાનમાં–સ્થાનપ્રતિબદ્ધતામાં ઊભા રહેવાનો, બેસવાનો અને સૂવાનો એમ ત્રણેય અર્થ સમાયેલા છે.

'શું યોગસાધના આ ત્રણેય અવસ્થામાં થાય ખરી?' એનો ઉત્તર જૈનશાસ્ત્રો અને પરંપરાના આધારે અમે હકારમાં આપીએ છીએ ઉપર જણાવી તે યોગસાધના છદ્મસ્થાવસ્થામાં રહેલા તીર્થંકર દેવો, જિનકલ્પી સાધુઓ અને અન્ય સામર્થ્યવાન આત્માઓ ઊભા ઊભા જ કરતા. તમે શ્રીતીર્થંકર દેવોની ઊભી પ્રતિમા ધ્યાનાવસ્થામા જોઈ હશે દક્ષિણાપથમાં શ્રવણબેલગોલમા શ્રીબાહુબલીની ૫૬ ફૂટ ઊંચી વિરાટકાય પ્રતિમા છે. તે ઊભેલી અવસ્થામાં છે. કાયોત્સર્ગમાં જે ઓગણીશ દોષો થવાની સંભાવના છે, તે ઊભેલી અવસ્થાને લક્ષ્યમા રાખીને

પ્રશ્ન-એક મનુષ્ય ધર્મ કરતો હોય, પણ અધ્યાત્મ તથા યોગને મહત્ત્વ ન આપતો હોય તો?

ઉત્તર-તો એ ધર્મનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ સમજેલો નથી. અધ્યાત્મ અને યોગ એ ધર્મની જ ઉચ્ચ ભૂમિકાઓ છે, એટલે ધર્મને માનનારો તેને અવગણી શકે નહિ. આમ છતાં જો તે એમ કરતો હોય તો તે ધર્મરૂપી શરીરના પગ પકડે છે અને હૃદય તથા મસ્તકને જતું કરે છે, એમ સમજવું જોઈએ. ધર્મ માત્ર બાહ્ય ક્રિયાકાંડોમાં જ સમાપ્ત થતો નથી, તે પરમાત્મપદ તરફ દૃષ્ટિ રાખીને આત્મવિકાસ કરવામાં તથા તેને ઉત્કૃષ્ટ કક્ષાએ પહોંચાડવામાં માને છે, અને તે અધ્યાત્મ કે યોગને માન્યા – અનુસર્યા સિવાય શક્ય નથી.

પ્રશ્ન-જૈનધર્મ ભક્તિયોગને માને છે ખરો? માને છે તો કેવા સ્વરૂપે?

ઉત્તર-જૈનધર્મ ભક્તિયોગને માને છે, કારણ કે ભક્તિનું આલંબન લઈ આત્મા મોક્ષ સુધી પહોંચી શકે છે. જિનાગમોમાં એવાં વચનો આવે છે કે 'भत्तीए जिणवराण, खिज्जंती पुव्वसंचिया कम्मा-પૂર્વે સંચિત કરેલાં કર્મો જિનેશ્વરદેવની ભક્તિ વડે ક્ષય પામે છે.' શ્રી જિનેશ્વરદેવનું સ્મરણ, વંદન. કીર્તન, પૂજન તેમજ જપ અને ધ્યાન એ તેનું મુખ્ય સ્વરૂપ છે. આ બધી વસ્તુ શ્રદ્ધા, શુદ્ધિ અને ચિત્તની એકાગ્રતાપૂર્વક થાય, ત્યારે તે યોગનું સ્વરૂપ પકડે છે.

પ્રશ્ન—જૈનધર્મ જ્ઞાનયોગને માને છે ખરો ? માને છે તો કેવા સ્વરૂપે ?

ઉત્તર—જૈનધર્મ જ્ઞાનયોગને પણ માને છે, કારણ કે આત્મજ્ઞાનનું અનન્ય આલંબન લેતા મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. 'જેણે આત્માને જાણ્યો. તેણે બધું જાણ્યું.' એવું તેનું મંતવ્ય છે અને તેથી આત્માને જાણવા માટે તેનો વિશેષ ભાર છે. આત્માને જાણવાથી સ્વભાવ અને વિભાવનું જ્ઞાન થઈ શકે છે અને એ રીતે વિભાવને છોડી સ્વભાવમાં સ્થિર થવાની ક્ષમતા આવે છે. આ રીતે સ્વભાવમા સ્થિર થવુ-આત્મજ્ઞાનમાં રમણુતા થવી. એ જ્ઞાનયોગ છે. જૈન મહર્ષિઓએ તેની ખૂબ પ્રશંસા કરેલી છે.

પ્રશ્ન—જૈનધર્મ કર્મયોગને માને છે ખરો ? માને છે તો કયા સ્વરૂપે ?

ઉત્તર—જૈનધર્મ કર્મયોગને પણ માને છે, પણ તે એને ક્રિયાયોગ કહેવાનું પસંદ કરે છે. કર્મનો અર્થ ક્રિયા પણ થાય છે. 'स्वधर्मे निधन श्रेय परधर्मो मद्यावहः' એ કર્મયોગનુ મુખ્ય સૂત્ર મનાય છે. તેને જૈનધર્મે પોતાની રીતે અપનાવેલુ છે. સ્વધર્મ એટલે આત્માનો ધર્મ. તેનું પાલન કરતા મરવું પડે તે સારું, પણ પરધર્મ એટલે પુદ્ગલનો ધર્મ-ભૌતિકવાદ તે દરેક રીતે ભયને ઉત્પન્ન કરનારો હોઈ. છોડવા યોગ્ય છે. વળી જે ક્રિયા કરવી. તે કોઈ પણ પ્રકારની સાંસારિક વસ્તુની આસક્તિથી કરવી નહિ.

સાધનારત રહ્યા હતા, તેથી જ તેઓ સામાયિકયોગની સિદ્ધિ કરીને સર્વજ્ઞ તથા સર્વદર્શી બની શક્યા. જે જિનના પગલે ચાલે તે જૈન, એ રીતે આપણે એ જિનના-જિનેશ્વરનાં પગલે ચાલવું જોઇએ. લોકનીતિ પણ એવી છે કે 'महाजनो येन गतः स पन्थाः-મહાજન-મહાપુરુષ જેના વડે ગયા, તે જ માર્ગ.' તાત્પર્ય કે ભગવાન મહાવીરે ધ્યેયની સિદ્ધિ અર્થે સાધનામાર્ગ અપનાવ્યો હતો, એટલે આપણે પણ ધ્યેયની સિદ્ધિ અર્થે સાધનામાર્ગ અપનાવવો જોઇએ.

અહીં સાધના, સાધ્ય અને સાધક વિષે થોડું જાણી લઇએ. જે ક્રિયા વડે સાધ્યની સિદ્ધિ થાય, તેને સાધના કહેવાય છે, એટલે સાધના એ એક પ્રકારની ક્રિયા છે અને તે સાધ્યની સિદ્ધિ માટે કરવાની હોય છે. સાધના, આરાધના, ઉપાસના એ બધા એકાર્થી શબ્દો છે. જે સાધવાનું હોય, તે સાધ્ય કહેવાય છે. એવી કોઈ ક્રિયા હોતી નથી કે જેમા કંઈ પણ સાધવાનુ ન હોય. જો કંઈ પણ સાધવાનુ ન હોય, તો ક્રિયા કરવી જ શા માટે? એ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે. બુદ્ધિમાન મનુષ્યો તો નિર્હેતુક કોઈ ક્રિયા કરતા જ નથી. સાધ્યને આપણે ક્રિયાનો હેતુ કે ક્રિયાનું પ્રયોજન પણ કહી શકીએ, કારણ કે અમુક ક્રિયા કયા હેતુથી કે કયા પ્રયોજનથી કરવામાં આવે છે? એના ઉત્તરમાં સાધ્યનો જ નિર્દેશ થાય છે. સાધ્યની સિદ્ધિ અર્થે સાધના કરનારને સાધક કહેવાય છે આનો અર્થ એમ સમજવાનો કે જે સાધ્યના ખ્યાલ વિના ગમે તેમ ક્રિયા કરે છે, તે સાધક નથી. અને જે સાધનાના નામે ગમે તેવા ગરબડ-ગોટાળા વાળે છે, તે પણ સાધક નથી.

ભગવાન મહાવીરે સાધનાની સફળતા માટે કેટલુંક માર્ગદર્શન આપેલું છે. તેમાં પંચસિદ્ધાંતની મુખ્યતા છે. આ પાંચ સિદ્ધાંતો તે–(૧) ઉત્થાન, (૨) કર્મ, (૩) બલ, (૪) વીર્ય અને (૫) પરાક્રમ છે.

(૧) **ઉત્થાન**–એટલે આળસ મરડીને ઊભા થવું, જડતા ખંખેરીને જાગૃત થવું, નિરાશાનો ત્યાગ કરવો અથવા તો પ્રમાદનો પરિહાર કરીને કર્તવ્ય બજાવવા તત્પર થવું.

જેઓ આળસુ છે, એદી છે, છાતી પર પડેલુ બોર બીજી કોઇ વ્યક્તિ પોતાના મુખમાં મૂકે એમ ઇચ્છનારા છે. તેઓ આ જગતમાં કોઈ પણ પ્રકારની સાધના શી રીતે કરી શકવાના? આવી અનિચ્છનીય સ્થિતિ જડસુઓની છે. તેમનું મગજ જડતાથી એટલુ ભરાઈ ગયુ હોય છે કે કોઈ સાચી યા સારી વાત તેમને સૂઝતી નથી, પછી સાધના જેવું પવિત્ર કાર્ય તેમને ક્યાથી સૂઝે? કેટલાક માણસો વાતવાતમા નિરાશ કે નાસીપાસ થાય છે. તેમને કોઈ વાત આશાસ્પદ લાગતી નથી અને તેથી તેમાં શ્રદ્ધા જામતી નથી. તેઓ સાધના માટે શી રીતે તત્પર થાય? પોતાનું ધ્યેય ભૂલનારો. સાધ્ય ચૂકી જનારો પ્રમાદી ગણાય છે તે પ્રમાદરૂપી ખાબોચિયામા પડ્યો રહે છે અને તેના જ આનંદ માને છે. પ્રમાદીને વળી સાધના કેવી? તાત્પર્ય કે આળસ ઉડાડી દઈએ. જડતાને ખંખેરી નાખીએ, નિરાશા કે નાસીપાસીને દૂર કરીએ અને પ્રમાદનો પરિહાર કરીએ

ભેજ હોય, નજીકમાં અગ્નિ હોય, ગંદકી હોય, ઘોંઘાટ હોય તો એ સ્થાન સામાયિકની સાધના માટે પસંદ કરવા જેવું નથી. જે સ્થાન જીવ-જંતુથી રહિત હોય, એકાંતમાં આવેલું હોય, શુદ્ધ અને સ્વચ્છ હોય તથા ઘોંઘાટ-કોલાહલ વિનાનું હોય, તે પસંદ કરવા યોગ્ય છે. પૌષધશાલાઓ, ઉપાશ્રયો તથા અન્ય ધાર્મિક સ્થાનો મોટા ભાગે આ પ્રકારના હોય છે, તેથી તેની પસંદગી કરી શકાય અને ત્યાં જવા જેટલી અનુકૂલતા ન હોય તો પોતાના ઘરનો એક ભાગ પસંદ કરી શકાય. જો કે તેમાં આ બધી શરતોનું પાલન થવું શક્ય નથી, પણ તેમાંની વધારેમાં વધારે શરતોનું પાલન થાય, એ જોવું જોઈએ. સામાયિક માટે જે સ્થાનની પસંદગી કરીએ તેને સહુ પ્રથમ પૂંજી-પ્રમાર્જીને શુદ્ધ કરી લેવું જોઈએ. આને એક નિયમ જ સમજવાનો છે.

સામાયિક માટે પુરુષે ધોતિયું અને ઉત્તરાસંગ (ખેસ) એમ બે શ્વેત સતરાઉ વસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવાનો હોય છે. આ વસ્ત્રો ધોઈ-શુદ્ધ કરીને જુદાં જ રાખવાં જોઈએ અને તેનો સામાયિક સિવાય અન્ય પ્રસંગે ઉપયોગ કરવો ન જોઈએ. તો જ વસ્ત્રશુદ્ધિનો સિદ્ધાંત જળવાય છે. અહીં એટલી સ્પષ્ટતા આવશ્યક છે કે આધુનિક પ્રજામાંથી ધોતિયા અને ખેસનો પરિવેશ અદૃશ્ય થઈ ગયો છે અને વિદ્યાર્થીઓ તથા યુવાનોને ધોતિયું પહેરતાં પણ આવડતું નથી જો તેમને આ બાબતમાં આગ્રહ કરીએ તો તે સામાયિક કરવાનું જ છોડી દે છે, એટલે તેમનો ચાલુ પોશાક ધોયેલો અને

શુદ્ધ હોય, તો ચલાવી લેવું જોઈએ. બહેનોએ આ પ્રસંગે પૂરા પોષાકમાં બેસવાનું હોય છે, પણ તે માટે શ્વેત વસ્ત્રો પસંદ કરવા યોગ્ય છે, કારણ તે સાત્ત્વિક ભાવના ઉત્પન્ન કરનારાં છે. આ વખતે ઓછામાં ઓછાં આભૂષણોનો ઉપયોગ થાય, એ ઇચ્છવા યોગ્ય છે.

હવે ઉપકરણશુદ્ધિ પર આવીએ. ધર્મભાવની વૃદ્ધિ કરવામાં જે સાધન-કરણ ઉપકારક હોય-ઉપયોગી હોય. તે ઉપકરણ કહેવાય. સામાયિકની ક્રિયામાં-સાધનામાં આવાં કેટલાંક ઉપકરણોની જરૂર પડે છે, તે પ્રમાણોપેત રાખવાથી ઉપકરણશુદ્ધિ જળવાય છે.

અનુયોગદ્વારચૂર્ણિમાં એવો પાઠ છે કે 'सामाइय-कडम्स समणोवासगस्स चउविहे धम्मोवगरणे पन्नत्ते, तं जहा ठवणायरिय त्ति मुहपत्तिअ त्ति जवमालिअ त्ति दंडपाउंछणगं च त्ति। સામાયિક કરનાર શ્રમણોપાસકને-શ્રાવકને ચાર પ્રકારનાં ધર્મોપકરણો કહેલાં છે; (૧) સ્થાપનાચાર્ય, (૨) મુહપત્તી, (૩) જપમાલિકા અને (૪) દંડપ્રોંછણક એટલે રજોહરણ કે ચરવળો. પ્રથમ આ ચાર ઉપકરણોનો પરિચય કરી લઈએ.

સ્થાપનાચાર્ય-જૈન ધર્મમા દરેક ક્રિયા ગુરુની સાક્ષીએ. ગુરુની આજ્ઞાપૂર્વક અને ગુરુનો વિનય જાળવીને કરવાની હોય છે પરંતુ જ્યારે ગુરુનો યોગ ન હોય. ત્યારે તેમની સ્થાપના કરીને, સાક્ષાત્ ગુરુ બેઠા છે એમ માનીને, તેમની સમક્ષ સઘળી ક્રિયા કરવી જોઈએ. આ રીતે જે

વસ્તુની ગુરુ તરીકે-આચાર્ય તરીકે સ્થાપના કરવામાં આવે છે, તેને સ્થાપનાચાર્ય કહેવાય છે. તે અંગે શ્રી જિનભદ્ર-ગણિક્ષમાશ્રમણે **વિશેષાવશ્યકભાષ્યમાં** કહ્યું છે કે-

गुरुविरहम्मि अ ठवणा, गुरुवएसोवदंसणत्थं च।
जिणविरहम्मि च जिणबिंब-सेवणाऽऽमन्तणं सहलं॥

'જ્યારે સાક્ષાત્ ગુણવંત ગુરુનો વિરહ હોય, ત્યારે ગુરુના ઉપદેશને-આદેશને સમીપમાં રહેલો દેખાડવા માટે સ્થાપના કરવી. જેમ જિનેશ્વર દેવના વિરહમાં તેમની પ્રતિમાનું સેવન અને આમંત્રણ સફલ થાય છે, તેમ ગુરુવિરહમાં ગુરુની સ્થાપના પણ સફલ થાય છે.'

શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિએ **ગુરુવંદનભાષ્યમાં** જણાવ્યું છે કે—

गुरुगुणजुत्तं तु गुरु, ठाविज्ज अहव तत्थ अक्खाई।
अहवा नाणाइतिअं, ठविज्ज सक्ख-गुरु-अभावे॥

'ધર્માનુષ્ઠાન કરતાં સાક્ષાત્ ગુરુ વિદ્યમાન ન હોય તો ગુરુના ગુણોથી જે યુક્ત હોય, તેને ગુરુ તરીકે સ્થાપવા, અથવા તેના સ્થાને અક્ષાદિ કે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રનાં ઉપકરણો સ્થાપવાં.'

આ ગુરુસ્થાપના કરવાનો વિધિ એવો છે કે ઊંચા બાજોઠ પર એક સાપડો મૂકવો. ગુરુનું સ્થાન આપણા કરતા ઊંચું હોય છે, તેથી બાજોઠ પર સાંપડો મૂકવાનું વિધાન છે. આ સાંપડા પર જ્ઞાનનાં ઉપકરણ તરીકે ધાર્મિક

પુસ્તક. દર્શનના ઉપકરણ તરીકે ભગવાનની છબી અને ચારિત્રના ઉપકરણ તરીકે માળા મૂકવી. એક કાલે અક્ષનો ગુરુ–સ્થાપના કરવામા વધારે ઉપયોગ થતો હશે, એટલે અહી તેમનો નામોલ્લેખ કરાયો છે. પણ આજે તેનો ખાસ ઉપયોગ થતો નથી.

પછી જમણા હાથની 'સ્થાપનામુદ્રા' રચવી. એટલે કે આંગળીઓ તથા કરતલની આકૃતિ અર્ધસપુટ જેવી બનાવવી અને જાણે કોઈ વસ્તુને દાખલ કરતા હોઈએ. તેવી રીતે હાથને સ્થાપનાની સન્મુખ રાખવો. આ મુદ્રા-પૂર્વક પ્રથમ મગલસ્વરૂપ નમસ્કાર મહામંત્રનો પાઠ બોલવો અને પછી આચાર્યના છત્રીશ ગુણોનુ આરોપણ કરતા હોઈએ એ રીતે હાથની ચેષ્ટા કરીને ધીરે ધીરે પચિદિય-સૂત્રનો પાઠ ઉચ્ચારવો. આ રીતે જ્યારે પૂરો પાઠ બોલાઈ રહે. ત્યારે ઉપર્યુક્ત પુસ્તકાદિમા ગુરુ અથવા આચાર્યની સ્થાપના થઈ ગણાય છે અને તેને સ્થાપનાજી કે સ્થાપનાચાર્ય કહેવામા આવે છે કેટલાક માત્ર ત્રણ નવકાર ગણીને જ ગુરુસ્થાપના કરે છે. તેનુ ઉત્થાપન સામાયિક પૂરુ થયે આપણો જમણો હાથ છાતી સન્મુખ રાખીને એક નવકાર ગણવાથી થાય છે

મુહપત્તી

મુહપત્તી એટલે મુખ ઢાકવાનું વસ્ત્ર. તેને માટે શાસ્ત્રોમા મુહપત્તી (મુખપટ્ટિકા). મુહપોત્તિઆ (મુખપોતિકા).

મુહણંતગ (મુખાનન્તક), પોત્તિયા (પોતિકા) અને હ (હસ્તક) વગેરે શબ્દો વપરાયેલા છે. તેના માપ બૃહત્કલ્પ-ભાષ્યમાં કહ્યુ છે કે—

चउरंगल विहत्थी, एयं मुहणंतगस्स उ पमाणं।
वितीयं पि य पमाणं, मुह-प्पमाणेण कायव्वं॥

'ચાર આંગળ અને એક વેંત (સોળ આંગળ) કે મુહપત્તીનું પ્રમાણ છે. તેનું બીજું પ્રમાણ એ છે કે મુખ પ્રમાણે એટલે મુખને ઢાંકી શકાય, તે પ્રમાણે કરવી.'

તેનો આકાર ચારખૂણિયા એટલે ચોરસ કે લંબચોરસ હોવો જોઇએ, એવો અભિપ્રાય **યતિદિનચર્યામાં** પ્રગ થયેલો છે. તેના રંગ બાબત સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ જોવામાં આવ્યો નથી, પરંતુ પરંપરાથી શ્વેત રંગને જ પસંદગી અપાય છે. તાત્પર્ય કે સોળ આંગળ વસ્ત્રના સમચોરસ ટુકડાની ઘડીઓ વાળવાથી તે તૈયાર થાય છે. (આ ઘડીઓ કે વાળવી, તે અનુભવી પાસેથી શીખી લેવું.)

મુહપત્તી રાખવાનું મુખ્ય પ્રયોજન એ છે કે મુખ સંપાતિમ (ઊડીને આવી પડતા) જીવો પડે નહિ, મુ માંથી ઊડેલું થૂંક પુસ્તક-પાનાં કે કોઈ વ્યક્તિ પર પડે અને શરીર પર કોઈ સૂક્ષ્મ જંતુ ચડી જાય તો તેની વડે ધીમેથી દૂર કરી શકાય. ધાર્મિક ક્રિયા અંગે પણ કેટલોક ઉપયોગ છે.

જપમાલિકા

જપમાલિકા એટલે જપ કરવાની માલા. તેને માટે આપણો પ્રચલિત શબ્દ નવકારવાળી કે નોકારવાળી છે. નવકાર કે નોકારની ગણનામા તેનો વિશેષ ઉપયોગ થતો હોવાથી તેનું આ પ્રકારનુ નામ પડેલુ છે. તે સૂતર. રેશમ. ચંદન. રતાંજલિ (રક્તચદન). શખ. પ્રવાલ, સ્ફટિક કે જાતના ૧૦૮ મણકાને સૂત્રમા પરોવવાથી બને છે. તેના મથાળે એક મોટો મણકો કે ત્રણ મણકા એક સાથે પરોવેલા હોય છે. તેને મેરુ કહે છે. સામાયિકની ક્રિયામા સ્વાધ્યાયના અધિકારે મત્રજપ કરવાનો હોય છે, તે માટે જપમાલિકા કે માલા સાથે ગણવાની જરૂર છે.

ચરવળો(લો)

સાધુઓ સયમના ઉપકરણ તરીકે રજોહરણ રાખે છે. તેવુ જ ઉપકરણ શ્રાવકોએ સામાયિક વખતે રાખવાનુ હોય છે પણ તે પ્રમાણમા નાનુ હોય છે. તેને જ ચરવળો કહેવામા આવે છે. સેનપ્રશ્નના ત્રીજા ઉલ્લાસમા એવો ખુલાસો છે કે 'श्राद्धाना च रजोहरणं चरवलक एवेति– શ્રાવકોનુ રજોહરણ એ જ ચરવલો છે' તેનો ઉપયોગ ઊઠતી વખતે. બેસતી વખતે. બહાર જતી વખતે તથા કાયા અને ભૂમિનું પ્રમાર્જન કરવા માટે થાય છે ચરવળાની ઊનની દશીઓ ખૂબ કોમલ હોવાથી નાનામા નાના જતુ-ઓની પણ તેના વડે રક્ષા થાય છે.

પ્રશ્ન–મોટાની વયમર્યાદા કેટલી?

ઉત્તર–એમાં વયની મર્યાદા નથી. મનુષ્યની શરીર અને મનની શક્તિ પહોંચતી હોય, ત્યાં સુધી તે સામાયિક કરી પોતાનું આત્મકલ્યાણ સાધી શકે છે.

પ્રશ્ન–સામાયિક કરવાનો અધિકાર પુરુષ અને સ્ત્રીનો એક સરખો છે?

ઉત્તર–હા. પુરુષ અને સ્ત્રી સામાયિક કરવાના સરખા અધિકારી છે. જૈન ધર્મે આત્મકલ્યાણની બાબતમાં પુરુષ અને સ્ત્રી વચ્ચે કશો ભેદ રાખેલો નથી. તેણે ચતુર્વિધ સંઘમાં સાધુની સાથે સાધ્વીનો અને શ્રાવકની સાથે શ્રાવિકાનો વર્ગ રાખેલો જ છે. અનુભવ તો એમ કહે છે કે ધર્મનું આરાધન કરવાની બાબતમાં પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓ વધારે રસ લે છે. ભગવાન મહાવીરના શ્રાવકો કરતાં શ્રાવિકાઓની સંખ્યા ઘણી મોટી હતી. ઉપધાન તથા અન્ય ક્રિયાપ્રસંગે પણ આ જ સ્થિતિ જોવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન–ધાર્મિક જીવનમાં સાધનાનું સ્થાન શું?

ઉત્તર–ધાર્મિક જીવનમાં સાધનાનું સ્થાન ઘણું ઊંચું છે. વાસ્તવમાં સાધના વિના ધાર્મિક જીવનનું યોગ્ય ઘડતર થતું જ નથી.

પ્રશ્ન–ધાર્મિક જીવનમાં કયા પ્રકારની સાધના જોઈએ?

ઉત્તર–ધાર્મિક જીવનમાં આધ્યાત્મિક સાધના જોઈએ. યૌગિક સાધના તેની અંતર્ગત ગણવી. સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પૌષધ આદિનો સમાવેશ આધ્યાત્મિક સાધનામાં થાય છે

પ્રશ્ન—સાધનાનું મુખ્ય લક્ષણ શુ ?

ઉત્તર—સાતત્ય અને નિયમિતતા. જે ક્રિયા નિત્ય અને નિયમિત થાય. તે સાધનાની કોટિમાં આવે. નિત્ય એટલે પ્રતિદિન—દરરોજ અને નિયમિત એટલે નક્કી કરેલા સમયે.

પ્રશ્ન—વચ્ચે ખાડા પડે કે નક્કી કરેલો સમય સચવાય નહિ તો ?

ઉત્તર—તો એ સાધનાની કોટિમાં ન આવે. સામાયિકની સાધનાનો અર્થ એ છે કે તે નિત્ય નિયમિત સમયે કરવું જોઈએ. તેનાથી એક પ્રકારનુ શાંતિ—સમતામય વાતાવરણ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે આધ્યાત્મિક વિકાસમાં મદદ કરે છે. એક વાર સામાયિકનો રંગ લાગ્યો કે પછી તો તે કર્યા વિના ચેન પડતું નથી, આનંદ આવતો નથી, એક પ્રકારનો અસંતોષ રહ્યા કરે છે. એટલે ખરી જરૂર તેનો રંગ લાગવાની છે અને તે રંગ સાધનાથી જ લાગે છે.

પ્રશ્ન—સામાયિકની સાધના માટે બીજી કંઈ તૈયારી જોઈએ ખરી ?

ઉત્તર—હા. જે સાધક આહાર, નિદ્રા અને બીજી પરિચર્યાની બાબતમાં સંયમિત રહે છે. તે સામાયિકની સાધના સારી રીતે કરી શકે છે. જેનુ જીવન સંયમી નથી, તેનું દિલ સામાયિકમાં લાગતુ નથી અને કદાચ લાગે તો પણ તેમાં જોઈએ તેવી સ્થિરતા રહેતી નથી. અન્ય યોગસાધનાઓમાં પણ આ પ્રકારનો સંયમ જરૂરી મનાયો છે સામાયિકના વ્યાપક પ્રચારને બાધ ન આવે તે માટે તેના નિયમનાં સમા-

અષ્ટાંગી વિવરણ કરેલું છે, એટલે તેમાં આ દશેય સૂત્રપાઠોના સામાન્ય અને વિશેષ અર્થ અપાયેલા છે, પણ અહીં ગ્રંથના આયોજન અનુસાર તે જુદી ઢબે આપ્યા છે, તથા જ્યાં વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કરવા જેવું લાગ્યું, ત્યાં તે કરવામાં આવ્યું છે, એટલે સામાયિકના સૂત્રાર્થ સંબંધમાં આને છેલ્લું સંસ્કરણ સમજવાનું છે.

૧-નમસ્કાર-સૂત્ર

મૂલપાઠ

नमो अरिहंताणं ।
नमो सिद्धाणं ।
नमो आयरियाणं ।
नमो उवज्झायाणं ।
नमो लोए सव्वसाहूणं ॥

एसो पंचनमुक्कारो, सव्वपावप्पाणासणो ।
मंगलाणं च सव्वेसिं, पढमं हवइ मंगलं ॥

પદાર્થ

नमो-નમસ્કાર હો, નમસ્કાર કરું છું.

अरिहंताणं-અરિહંતોને. અહીં અરિહંતથી ચોત્રીશ અતિશયના ધારક ત્રિલોકપૂજ્ય જૈનધર્મના પ્રવર્તક એવા અર્હત્, જિન કે તીર્થંકર સમજવા. તેમની સંખ્યા ઘણી

હોવાથી અહી બહુવચનનો પ્રયોગ છે. બધાં પદોમાં એમ જ સમજવુ.

सिद्धाणं–સિદ્ધોને. સિદ્ધ એટલે કર્મરહિત શુદ્ધ આત્મા.

आयरियाणं–આચાર્યોને, ધર્માચાર્યોને.

उवज्झायाण–ઉપાધ્યાયોને.

लोए–લોકમાં. અહીં લોક શબ્દથી મર્ત્યલોક કે પૃથ્વી-લોક અને તેમાં પણ અઢી દ્વીપ સમજવા, કારણ કે સાધુ-ઓની ઉત્પત્તિ તેમાં જ હોય છે.

सव्वसाहूण–સર્વ સાધુઓને. આ પદ સાધુઓની મુખ્ય-તાએ કહેવાયું છે. પણ તેમા સાધ્વીઓનો પણ સમાવેશ સમજવો, કારણ કે સાધ્વીઓ પણ નમસ્કારને યોગ્ય છે.

एसो–આ.

पंचनमुक्कारो–પંચનમસ્કાર. પાંચ પરમેષ્ઠીને કરેલો નમસ્કાર

सव्वपावप्पणासणो–સર્વ પાપનો પ્રણાશક છે. સર્વ પાપનો અત્યંત નાશ કરનાર છે.

मंगलाणं–મંગલોનું. જે ધર્મને લાવે તથા વિઘ્નોનો નાશ કરે, તે મંગલ કહેવાય.

च–અને.

सव्वेसिं-સર્વનું. આ પદ મંગલનું વિશેષણ છે, તેથી છઠ્ઠીના બહુવચનમાં છે.

पढमं-પ્રથમ, ઉત્કૃષ્ટ.

हवइ-છે.

मंगलं-મંગલ.

અર્થ-સંકલના

હું અરિહંતોને નમસ્કાર કરું છું, સિદ્ધોને નમસ્કાર કરું છું, આચાર્યોને નમસ્કાર કરું છું, ઉપાધ્યાયોને નમસ્કાર કરું છું અને અઢી દ્વીપમાં રહેલા સર્વ સાધુઓને નમસ્કાર કરું છું.

આ પંચ-પરમેષ્ઠીને કરાયેલો નમસ્કાર સર્વ પાપોનો અત્યંત નાશ કરનાર છે અને સર્વે મંગલોમાં ઉત્કૃષ્ટ મંગલ છે.

રહસ્ય

નમસ્કાર-મંત્ર જિનશાસનનો સાર છે અને ઉત્કૃષ્ટ મંગલ રૂપ છે, તેથી દરેક શુભ પ્રસંગે તેનું સ્મરણ કરવામાં આવે છે, તેમજ ધાર્મિક અનુષ્ઠાનના પ્રારંભે પણ તેનું સ્મરણ થાય છે. આધ્યાત્મિક વિકાસ અર્થે થતા જપ-ધ્યાનમાં પણ તેનું ખાસ આલંબન લેવાય છે.* મંત્ર કે મહામંત્ર તરીકે તેની વિશેષ પ્રસિદ્ધિ છે. તેને નવકાર પણ કહેવામાં આવે છે.

* અમે 'નમસ્કાર-મંત્રસિદ્ધિ' ગ્રંથમાં નમસ્કાર મહામંત્ર અંગેનું ઘણું વિવેચન કરેલું છે. તેની ત્રણ આવૃત્તિ પ્રકટ થઈ ચૂકી છે.

૨-પંચિંદિય-સૂત્ર

મૂલપાઠ

पंचिंदियसंवरणो, तह नवविहबंभचेरगुत्तिधरो ।
चउविहकसायमुक्को, इअ अट्ठारसगुणेहिं संजुत्तो ॥ १ ॥
पंचमहव्वयजुत्तो, पंचविहायारपालणसमत्थो ।
पंचसमिओ तिगुत्तो, छत्तीसगुणो गुरु मज्झ ॥ २ ॥

પદાર્થ

पंचिंदियसंवरणो-પાંચ ઇન્દ્રિયોનું સંવરણ કરનારા. પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયને જીતનારા. પાચ ઇન્દ્રિયો તે સ્પર્શનેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય તથા શ્રોત્રેન્દ્રિય જાણવી.

तह्-તથા.

नवविहबंभचेरगुत्तिधरो-નવ પ્રકારની બ્રહ્મચર્ય-ગુપ્તિને ધારણ કરનારા. બ્રહ્મચર્યની નવ વાડોને પાળનારા. બ્રહ્મચર્યના રક્ષણ માટે જે નવ નિયમો બતાવવામા આવ્યા છે, તે બ્રહ્મચર્યની નવ વાડો તરીકે ઓળખાય છે. વાડ જેમ ખેતરનું રક્ષણ કરે છે, તેમ આ નિયમો બ્રહ્મચર્યનું રક્ષણ કરે છે. તે નિયમો આ પ્રમાણે જાણવા :-

(૧) સ્ત્રી. પશુ અને નપુંસકથી રહિત સ્થાનમાં રહેવું.

(૨) સ્ત્રીઓ સંબંધી વાતો કરવી નહિ.

(૩) સ્ત્રી જે આસન પર બેઠેલી હોય. તે આસન પર બે ઘડી બેસવું નહિ.

(૪) સ્ત્રીઓનાં અંગોપાંગ આસક્તિથી જોવાં નહિ.

एगिंदिया—એક ઇન્દ્રિયવાળા જીવો.

बेइंदिया—બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવો.

तेइंदिया—ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવો.

चउरिंदिया—ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવો.

पंचिंदिया-પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા જીવો.

अभिहया—લાતે મરાયા હોય.

वत्तिया—ધૂળ વડે ઢંકાયા હોય.

लेसिया—ભોંય સાથે ઘસાયા હોય.

संघाइया—અરસપરસ શરીરો વડે અફળાવ્યા હોય.

सघट्टिया—થોડો સ્પર્શ કરાયો હોય.

परियाविया—દુઃખ ઉપજાવાયા હોય.

किलामिया—ખેદ પમાડાયા હોય.

उद्दविया—ઉદ્વેગ પમાડાયા હોય.

ठाणाओ ठाण सकामिया—એક સ્થાનથી બીજા સ્થાને ફેરવાયા હોય.

जीवियाओ ववरोविया—જીવનથી છૂટા કરાયા હોય.

तस्स—તે સંબંધી.

मिच्छा—મિથ્યા. मे—મારું. दुक्कडं—દુષ્કૃત.

અર્થસંકલના

હે ભગવંત! સ્વેચ્છાથી ઐર્યાપથિકી-પ્રતિક્રમણ કરવા'

મને આજ્ઞા આપો. [ગુરુ તેને પ્રત્યુત્તરમાં 'પડિક્કમેહ' પ્રતિક્રમણ કરો' એમ કહે. એટલે શિષ્ય કહે કે – હું આપની એ આજ્ઞાને ઇચ્છું છું.] હવે હું રસ્તે ચાલતાં થયેલી જીવ-વિરાધનાનું પ્રતિક્રમણ અંતઃકરણની ભાવનાપૂર્વક શરૂ કરું છું.

જતાં-આવતાં મારા વડે પ્રાણીઓ, બિયાં, લીલોતરી, ઝાકળનું પાણી, કીડીનાં દર, લીલ, ફૂલ કે સેવાળ, કાદવ અને કરોળિયાની જાળ વગેરે ચંપાયા હોય.

જતાં-આવતાં મારા વડે જે કોઈ એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય કે પંચેન્દ્રિય જીવોની વિરાધના થઈ હોય

જતાં-આવતાં મારા વડે જીવો ઠોકરે મરાયા હોય, ધૂળે કરીને ઢંકાયા હોય, ભોંય સાથે ઘસાયા હોય, અરસ-પરસ શરીરો વડે અફળાવાયા હોય, થોડા સ્પર્શાયા હોય, દુઃખ ઉપજાવાયા હોય, ખેદ પમાડાયા હોય, ઉદ્વેગ પમાડાયા હોય, એક સ્થાનેથી બીજા સ્થાને ફેરવાયા હોય કે જીવનથી છૂટા કરાયા હોય, અને તેથી જે કોઈ વિરાધના થઈ હોય, તે સંબંધી મારું સઘળું દુષ્કૃત મિથ્યા થાઓ.

રહસ્ય

નાનામાં નાની જીવવિરાધનાને પણ દુષ્કૃત સમજવું અને તે માટે દિલગીર થવું, એ આ સૂત્રનું રહસ્ય છે. આ સૂત્રનો ઉપયોગ જવા-આવવાની ક્રિયા કરતાં જીવોની જે વિરાધના થઈ હોય, તેનું પ્રતિક્રમણ કરવા માટે થાય

પૂજાયેલા એવા ચોવીશેય કેવલી ભગવતોને હું નામપૂર્વક સ્તવીશ. ૧

શ્રી ઋષભદેવ, શ્રી અજિતનાથ, શ્રી સંભવનાથ, શ્રી અભિનંદનસ્વામી, શ્રી સુમતિનાથ, શ્રી પદ્મપ્રભસ્વામી, શ્રી સુપાર્શ્વનાથ તથા શ્રી ચંદ્રપ્રભજિનને હું વંદન કરું છું. ૨

શ્રી સુવિધિનાથ, જેમનું બીજું નામ પુષ્પદંત છે તેમને, તથા શ્રી શીતલનાથ, શ્રી શ્રેયાંસનાથ, શ્રી વાસુપૂજ્ય-સ્વામી, શ્રી વિમલનાથ, શ્રી અનંતનાથ, શ્રી ધર્મનાથ તથા શ્રી શાંતિનાથ જિનને હું વંદન કરું છું. ૩

શ્રી કુંથુનાથ, શ્રી અરનાથ. શ્રી મલ્લિનાથ, શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી, શ્રી નમિનાથ, શ્રી અરિષ્ટનેમિ, શ્રી પાર્શ્વનાથ તથા શ્રી વર્દ્ધમાનજિનને (શ્રી મહાવીર સ્વામીને) હું વંદન કરુ છુ. ૪

એવી રીતે મારા વડે નામપૂર્વક સ્તવાયેલા, રજ અને મલરૂપી કર્મને દૂર કરનારા તથા વૃદ્ધાવસ્થા અને મૃત્યુનો પૂર્ણ નાશ કરનારા ચોવીશેય જિનવરો મારા પર પ્રસન્ન થાઓ. ૫

નામપૂર્વક સ્તવાયેલા, મન-વચન-કાયા વડે વંદાયેલા, ભાવવડે પૂજાયેલા અને આ લોકના ઉત્તમ સિદ્ધપુરુષ તરીકે પ્રતિષ્ઠા પામેલા (ચોવીશ જિનવરો) મને આરોગ્ય, બોધિલાભ અને શ્રેષ્ઠ મરણસમાધિ આપો. ૬

ચંદ્રો કરતાં પણ વધારે નિર્મલ, સૂર્યો કરતાં પણ

વધારે તેજસ્વી અને સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર કરતાં પણ વધારે ગંભીર એવા સિદ્ધ ભગવંતો મને સિદ્ધિ આપો. ૭.

રહસ્ય

ચોવીશ તીર્થંકરોની ભાવસ્તવના કરવી, એ આ સૂત્રનું રહસ્ય છે. શાસ્ત્રોમા તે ચઉવીસત્થયસુત્ત એટલે ચતુર્વિંશતિસ્તવસૂત્ર તરીકે ઓળખાય છે.

૯–કરેમિ ભંતે–સૂત્ર

મૂલપાઠ

करेमि भंते ! सामाइयं सावज्जं जोगं पच्चक्खामि । जाव नियमं पज्जुवासामि, दुविहं तिविहेण, मणेण वायाए काएण, न करेमि, न कारवेमि ।

तस्स भंते ! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि ॥

પદાર્થ

करेमि–કરુ છુ, કરવાને ઇચ્છું છુ.

भंते–હે ભગવન્ !

सामाइयं–સામાયિક.

सावज्जं जोगं–સાવદ્ય યોગને. પાપવાળી પ્રવૃત્તિને.

पच्चक्खामि–પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક છોડી દઉં છુ.

जाव–જ્યાં સુધી.

नियमं पज्जुवासामि–નિયમને પર્યુપાસું. નિયમને સેવું.

માટે આ સૂત્રનો ઉપયોગ થાય છે. તે ફરી પણ કરવાની ભાવના થાય તે માટે તેમાં સામાયિકના લાભો દર્શાવેલા છે.

ક્રિયા દરમિયાન ૩૨ દોષમાંથી કોઇ દોષ લાગ્યો હોય, તેનું આ સૂત્ર વડે મિથ્યા દુષ્કૃત દેવામાં આવ્યુ છે.

સામાયિકની ક્રિયામાં આલંબનરૂપ આ દશ સૂત્રપાઠોનો ઉપયોગ થાય છે. તેના અર્થ અને રહસ્ય જાણવાથી સામાયિકની ક્રિયામાં અનેરો પ્રાણ પૂરાય છે, એટલે પાઠક-મિત્રોએ તેના પર ખાસ લક્ષ્ય આપવું ઘટે છે.

[આ પ્રકરણમાં પ્રશ્નોત્તરી આપેલી નથી.]

[૭]

સામાયિક લેવા–પારવાનો વિધિ

(સમજ સાથે)

સંકેત

'ખમા૦પ્રણિ૦' એટલે ખમાસમણ–સૂત્ર દ્વારા પ્રણિપાત કરવાની ક્રિયા. આ પાઠ ઊભા રહીને બોલવો અને છેલ્લું પદ 'મત્થએણ વંદામિ' બોલતી વખતે નીચા નમીને પંચાંગ પ્રણિપાત કરવો.

'ઇચ્છા૦' એટલે 'ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવં!'

'મુહ૦' એટલે મુહપત્તી.

'પડિ૦' એટલે પડિલેહણની ક્રિયા.

સામાયિક લેવાનો વિધિ

શુદ્ધિ

(૧) સ્નાન, વસ્ત્ર અને ઉપકરણની શુદ્ધિપૂર્વક સામાયિક કરવાને તત્પર થવું.

ભૂમિપ્રમાર્જન તથા આસન

(૨) બેસવાની જગાનું ચરવલા વડે બરાબર પ્રમાર્જન કરીને તેના પર આસન એટલે કટાસણું પાથરવું. સ્થાપનાચાર્યની જગાનુ પણ ચરવલા વડે બરાબર પ્રમાર્જન કરી લેવું.

સ્થાપના

(૩) આસન સન્મુખ બાજોઠ કે કોઇ ઊંચા સ્થાન પર સાંપડો મૂકી તેમાં જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રનાં ઉપકરણ મૂકવાં. પછી તેમાં ગુરુ-આચાર્યની સ્થાપના કરવા માટે જમણો હાથ તેમની સન્મુખ આહ્વાનમુદ્રાથી રાખીને એક નવકાર બોલવો. પછી પંચિંદિય-સૂત્રનો પાઠ બોલવો. ગુરુમહારાજના સ્થાપનાચાર્ય હોય તો આ ક્રિયા કરવાની આવશ્યકતા નથી.

પંચાંગ-પ્રણિપાત

(૪) ખમા૦પ્રણિ૦ની ક્રિયા કરવી.

ઈર્યાપથ-પ્રતિક્રમણ

(૫) પુન. ઊભા થઇને ઇરિયાવહી-સૂત્ર બોલવું.

કાયોત્સર્ગ

(૬) તે પછી કાયોત્સર્ગ-નિમિત્તે તસ્સ ઉત્તરી-સૂત્ર તથા અન્નત્થ-સૂત્રનો પાઠ બોલવો અને ૨૫ શ્વાસોચ્છ્વાસ પ્રમાણ કાયોત્સર્ગમાં સ્થિર થવું. તેમાં 'ચંદેસુ નિમ્મલયરા' સુધીનો લોગસ્સસૂત્રનો પાઠ ચિંતવવો. જો આ પાઠ આવડતો ન હોય તો તેના સ્થાને મનમાં ચાર નવકાર ગણવા. પછી 'નમો અરિહંતાણં' પદ બોલીને કાયોત્સર્ગ પારવો.

ચતુર્વિંશતિસ્તવ

(૭) પછી લોગસ્સ-સૂત્રનો પાઠ પ્રકટ રીતે બોલવો.

મુહપત્તી-પડિલેહણનો આદેશ

(૮) પછી ખમા૦પ્રણિ૦ની ક્રિયા કરી નીચે પ્રમાણે આજ્ઞા માગવી 'ઈચ્છા૦ મુહપત્તી પડિલેહઉં ?' (ગુરુ કહે. 'પડિલેહ.' આપણે કહેવું 'ઈચ્છં' (આજ્ઞાનો સ્વીકાર કરૂં છુ.) ગુરુ ન હોય તો તેમની આજ્ઞા મળી ગઈ છે. એમ માનીને તરત 'ઇચ્છં' બોલવું. બધે આ પ્રમાણે સમજી લેવું.

મુહપત્તીનું પડિલેહણ

(૯) પછી બેસીને મુહપત્તીની વિધિસર પડિલેહણા કરવી. આ ક્રિયામાં પચીશ બોલ મુહપત્તી-પડિલેહણના તથા પચીશ બોલ અંગ-પડિલેહણના ચિંતવવા. (તે આગામી પ્રકરણમાં આપેલા છે.)

સામાયિકની ક્રિયા શરૂ કરવાનો આદેશ

(૧૦) પછી ખમા૦પ્રણિ૦ની ક્રિયા કરવી અને ઊભા રહીને નમ્ર બની નીચે પ્રમાણે આજ્ઞા માગવી

'ઈચ્છા૦ સામાયિક સંદિસાહું ?' (ગુરુ કહે. 'સંદિસાવેહ.')

આપણે કહેવું 'ઈચ્છં.' (આજ્ઞાનો સ્વીકાર.)

(૧૧) પછી ખમા૦પ્રણિ૦ની ક્રિયા કરવી અને ઊભા રહીને નીચે પ્રમાણે આજ્ઞા માગવી

'ઈચ્છા૦ સામાયિક ઠાઉં ?' (ગુરુ કહે 'ઠાએહ.')

પછી ઇરિયાવહી દ્વારા પ્રતિક્રમણ કરી, તસ્સ ઉત્તરી-સૂત્ર અને અન્નત્થ-સૂત્રના પાઠપૂર્વક ૨૫ શ્વાસોચ્છ્વાસ પ્રમાણ કાયોત્સર્ગ કરવામાં આવે છે. તેમાં પણ 'ચંદેસુ નિમ્મલયરા' સુધીનો લોગસ્સ-સૂત્રનો પાઠ ચિંતવવાનો હોય છે અને તે ન આવડતો હોય તો ચાર નવકાર મનમાં ગણવાની છૂટ હોય છે. કાયોત્સર્ગની પૂર્ણાહૂતિ 'નમો અરિહંતાણં' પદ બોલીને કરવાની હોય છે.

તે પછી પ્રકટ લોગસ્સ-સૂત્ર બોલી મુહપત્તી પડિલેહવાનો આદેશ માગવાપૂર્વક મુહપત્તીનું પડિલેહણ કરવામાં આવે છે અને ત્યારબાદ સામાયિક પારવાનો ખરો વિધિ શરૂ થાય છે. તેમાં ખમાસમણ-પ્રણિપાતની ક્રિયા કરી સામાયિક પૂર્ણ કરવાની આજ્ઞા મેળવવા માટે કહેવામાં આવે છે કે 'ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવં ! સામાયિક પારું" આ સમયે ગુરુ કહે છે કે 'पुणो वि कायव्वो-આ સામાયિકની ક્રિયા તો ફરી પણ કરવા યોગ્ય છે.' તે વખતે સાધક 'યથાશક્તિ' શબ્દ વડે પોતાની મર્યાદા સૂચિત કરે છે કે 'મારી શક્તિ હાલ આટલી' પૂર્ણાહૂતિ કરવા જેટલી છે.'

તે પછી ફરી ખમાસમણ-પ્રણિપાત કરી ગુરુને જાહેર કરવામાં આવે છે કે 'ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવં ! સામાયિક પાર્યું.' એટલે 'હે ભગવન ! ઇચ્છાપૂર્વક આજ્ઞા આપો. મેં સામાયિક પાર્યું છે.' ત્યારે ગુરુ કહે છે કે 'आयारो न मोत्तव्वो-પ્રતિદિન બને તેટલાં વધારે સામાયિક કરવાં એ તમારો

આચાર છે. તે છોડશો નહિ.' તાત્પર્ય કે અત્યારે તો સામાયિક પૂર્ણ કરો છો, પણ ફરી પાછા તે કરવાની ભાવના રાખશો.'

આટલા વિધિ પછી જમણો હાથ ચરવળા પર સ્થાપી એક નવકાર બોલી અંત્ય મંગલ કરવામા આવે છે અને સામાઇયવય-જુત્તો-સૂત્રનો પાઠ બોલી સામાયિકની મહત્તા યાદ કરી તથા સામાયિક દરમિયાન બત્રીશ દોષોમાથી કોઇ પણ દોષ થયો હોય તો તેનુ મિથ્યા દુષ્કૃત દઈ જમણો હાથ સ્થાપના સમક્ષ અવળો રાખી સ્થાપનાચાર્યનુ ઉત્થાપન કરવામા આવે છે અને ત્યા સામાયિકનો વિધિ પૂરો થાય છે.

વિધિએ કરેલું કાર્ય સફલ થાય છે અને અવિધિએ કરેલુ કાર્ય નિષ્ફલ જાય છે. એમ સમજી સામાયિકના લેવા-પારવાનો વિધિ બરાબર કરવાનો છે આ વિધિનુ પુન પુન વાચન-મનન કરી. તેનો ભાવાર્થ સમજી. તેને અનુસરવાથી શુદ્ધ સામાયિક કર્યાનો લાભ મેળવી શકાશે.

પ્રશ્નોત્તરી

પ્રશ્ન-વિધિ કોને કહેવાય?

ઉત્તર-જેના વડે ક્રિયા કે સાધના સંબંધી ચોક્કસ માર્ગ-દર્શન મળે તે વિધિ કહેવાય

પ્રશ્ન-ક્રિયા કે સાધના સંબંધી ચોક્કસ માર્ગદર્શન ન લે તો [illegible]?

ઉત્તર-ક્રિયા કે સાધના [illegible] [illegible]

[illegible]

(૧૧) હવે મુહપત્તીને ત્રણ ટપ્પે અંદર લો અને બોલો કે–

મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ, કાયગુપ્તિ આદરું.

આ ત્રણ વસ્તુઓ આપણી અંદર આવે તે માટે એનો વ્યાપક ન્યાસ કરવામાં આવે છે.

(૧૨) હવે ત્રણ ટપ્પે મુહપત્તીને કાંડાથી આંગળી સુધી લઈ જાઓ અને બોલો કે–

મનોદંડ, વચનદંડ, કાયદંડ પરિહરું.

આ ત્રણ વસ્તુઓ બહાર કાઢવાની છે, માટે તેનું પ્રમાર્જન કરવામાં આવે છે.

અહીં મુહપત્તી-પડિલેહણના પચીશ બોલ પૂરા થાય છે. હવે અંગ-પડિલેહણના પચીશ બોલની શરૂઆત થાય છે.

અંગ-પડિલેહણ વખતે વિચારવાના પચીશ બોલ

આ બોલોમાં અભ્યંતર પ્રમાર્જના કરવાની હોવાથી દરેક વખતે પ્રમાર્જનની ક્રિયા કરવામાં આવે છે.

(૧) હવે આંગળામા ભરાવેલી મુહપત્તી પ્રદક્ષિણાકારે એટલે ડાબા હાથની ઉપર બને બાજુ તથા નીચે એમ ત્રણ વાર પ્રમાર્જે અને બોલો કે–

હાસ્ય, રતિ, અરતિ પરિહરું.

(૨) એવી જ રીતે ડાબા હાથના આંગળાઓના આંતરામાં મુહપત્તી રાખી, જમણા હાથે, પ્રદક્ષિણાકારે-

વચ્ચે અને બન્ને બાજુએ પ્રમાર્જના કરો અને મનમાં બોલો કે—

ભય, શોક, દુગંછા પરિહરું.

(૩) પછી આંતરામાથી મુહપત્તી કાઢી લઈ. બેવડી ને બેવડી મુહપત્તીના બન્ને છેડા બન્ને ય હાથથી પકડી માથા ઉપર વચ્ચે અને જમણી—ડાબી બાજુએ ત્રણ પ્રમાર્જના કરતા મનમા બોલો કે—

કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યા. કાપોતલેશ્યા પરિહરું.

(૪) પછી વચ્ચે અને ડાબી—જમણી બે બાજુએ ત્રણ વાર મો ઉપર પ્રમાર્જના કરો અને મનમા બોલો કે—

રસગારવ. ઋદ્ધિગારવ, સાતાગારવ પરિહરું.

(૫) એમ જ વચ્ચે અને ડાબી—જમણી બે બાજુએ છાતી ઉપર ત્રણ વાર પ્રમાર્જના કરો અને [illegible] મનમા બોલો કે—

માયાશલ્ય. નિદાનશલ્ય મિથ્યાત્વશલ્ય પરિહરું.

(૬) હવે મુહપત્તી બન્ને હાથમા પહોંચી પકડી [illegible] ગળા ઉપ. પ્રમાર્જે અને બોલો કે—

ક્રોધ, માન પરિહરું.

(૭) પછી મુહપત્તી [illegible]

[illegible] પ્રમાર્જના કરો અને બોલો કે—

(૧૧) હવે મુહપત્તીને ત્રણ ટપ્પે અંદર લો અને બોલો કે–

મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ, કાયગુપ્તિ આદરું.

આ ત્રણ વસ્તુઓ આપણી અંદર આવે તે માટે એનો વ્યાપક ન્યાસ કરવામાં આવે છે.

(૧૨) હવે ત્રણ ટપ્પે મુહપત્તીને કાંડાથી આંગળી સુધી લઈ જાઓ અને બોલો કે–

મનોદંડ, વચનદંડ, કાયદંડ પરિહરું.

આ ત્રણ વસ્તુઓ બહાર કાઢવાની છે, માટે તેનું પ્રમાર્જન કરવામાં આવે છે.

અહીં મુહપત્તી-પડિલેહણના પચીશ બોલ પૂરા થાય છે. હવે અંગ-પડિલેહણના પચીશ બોલની શરૂઆત થાય છે.

અંગ-પડિલેહણ વખતે વિચારવાના પચીશ બોલ

આ બોલોમાં અભ્યંતર પ્રમાર્જના કરવાની હોવાથી દરેક વખતે પ્રમાર્જનની ક્રિયા કરવામાં આવે છે.

(૧) હવે આંગળામાં ભરાવેલી મુહપત્તી પ્રદક્ષિણાકારે એટલે ડાબા હાથની ઉપર બને બાજુ તથા નીચે એમ ત્રણ વાર પ્રમાર્જો અને બોલો કે–

હાસ્ય, રતિ, અરતિ પરિહરું.

(૨) એવી જ રીતે ડાબા હાથના આંગળાઓના આંતરામાં મુહપત્તી રાખી, જમણા હાથે, પ્રદક્ષિણાકારે,

વચ્ચે અને બને બાજુએ પ્રમાર્જના કરો અને મનમાં બોલો કે–

ભય. શોક. દુગંછા પરિહરુ.

(૩) પછી આતગમાથી મુહપત્તી કાઢી લઈ બેવડીને બેવડી મુહપત્તીના બને છેડા બને ય હાથથી પકડી માથા ઉપર વચ્ચે અને જમણી–ડાબી બાજુએ ત્રણ પ્રમાર્જના કરતા મનમા બોલો કે–

કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યા કાપોતલેશ્યા પરિહરું.

(૪) પછી વચ્ચે અને ડાબી–જમણી બે બાજુએ ત્રણ વાર મો ઉપર પ્રમાર્જના કરો અને મનમા બોલો કે–

રસગારવ. ઋદ્ધિગારવ. સાતાગારવ પરિહરુ.

(૫) એમ જ વચ્ચે અને ડાબી–જમણી બે બાજુએ છાતી ઉપર ત્રણ વાર પ્રમાર્જના કરો અને [illegible] મનમા બોલો કે–

માયાશલ્ય નિદાનશલ્ય મિથ્યાત્વશલ્ય પરિહરું.

(૬) હવે મુહપત્તી બને હાથમા પહોળી પકડી [illegible] ખભા ઉપર પ્રમાર્જો અને બોલો કે–

ક્રોધ, માન પરિહરું.

(૭) પછી મુહપત્તી તેમ ને તેમ [illegible] ડાબા ખભા ઉપર પ્રમાર્જના કરો અને બોલો કે–

માયા, લોભ પરિહરું.

(૮) પછી જમણા પગની વચ્ચે અને બને બાજુએ એમ ચરવળા વતી ત્રણ વખત પ્રમાર્જતી વખતે બોલો કે-

પૃથ્વીકાય, અપ્‌કાય, તેઉકાયની રક્ષા કરું.

(૯) એ જ પ્રમાણે ડાબા પગની વચ્ચે અને બને બાજુએ પ્રમાર્જના કરો અને બોલો કે-

વાયુકાય, વનસ્પતિકાય, ત્રસકાયની જયણા કરું.

સાધ્વીજીને છાતીની ૩ અને ખભા તથા કાખની ૪ પ્રમાર્જના મળીને કુલ ૭ ન હોય અને બાકીની ૧૮ હોય. સ્ત્રીઓને મસ્તકની ૩ પણ ન હોય, એટલે કુલ ૧૫ હોય.

મુહપત્તીનું પડિલેહણ વાસ્તવિક રીતે અનુભવી પાસેથી શીખવાનું છે. અહીં તો માત્ર તેનું દિગ્‌દર્શન કરાવ્યું છે.

બોલોની સંકલના અને તેનું રહસ્ય.

હવે આ બોલોમાં જે સંકલના રહેલી છે. તેનું રહસ્ય જણાવીશું. પ્રવચન એ તીર્થ હોઈને પ્રથમ તેના અંગરૂપ 'સૂત્ર અને અર્થની તત્ત્વ વડે શ્રદ્ધા કરવાની છે,' એટલે કે સૂત્ર અને અર્થ ઉભયને તત્ત્વરૂપ-સત્યરૂપ સ્વીકારીને તેમાં શ્રદ્ધાન્વિત થવાનું છે અને તે શ્રદ્ધામાં અંતરાયરૂપ 'સમ્યક્ત્વ મોહનીય, મિશ્ર મોહનીય અને મિથ્યાત્વ મોહનીય' કર્મો હોવાથી તેમને છોડવાની ભાવના ગણવાની છે. મોહનીય કર્મમાં પણ રાગને ખાસ પરિહરવા જેવો છે. તેમાં પ્રથમ 'કામરાગને, પછી સ્નેહરાગને અને છેલ્લા દૃષ્ટિરાગને

છોડવાનો છે.' કારણ એ પ્રકારનો ત્યાગ કર્યા વિના 'સુદેવ, સુગુરુ અને સુધર્મને આદરવાનું ' બની શકતું નથી. આથી સુદેવ, સુગુરુ અને સુધર્મની મહત્તા વિચારી તેમને જ આદરવાની ભાવના કરવાની છે તથા ' કુદેવ, કુગુરુ અને કુધર્મને પરિહરવાનો ' દૃઢ સંકલ્પ કરવાનો છે. જો આટલું થાય તો ' જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રની આરાધના ' કે જેનું બીજું નામ ' સામાયિક ' છે તેની સાધના યથાર્થ થઈ શકે. આવી આરાધના કરવા માટે જ્ઞાનવિરાધના, દર્શનવિરાધના અને ચારિત્રવિરાધનાને ' પરિહરવાની જરૂર છે. હવે સામાયિકના સાધકે 'મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ અને કાયગુપ્તિ' [illegible] આદરવા યોગ્ય છે. કારણ કે તેમાં [illegible] સમાયેલ છે અને તે માટે 'મનોદંડ, વચનદંડ અને કાયદંડ' એટલે મન વડે થતી પાપપ્રવૃત્તિ, વચન વડે થતી પાપપ્રવૃત્તિ અને કાયા વડે થતી પાપપ્રવૃત્તિ પરિહરવા યોગ્ય છે.

હવે દસ વસ્તુઓ ખાસ પરિહરવા જેવી છે [illegible] સાથે પડિલેહણા કરવા જેવી છે. [illegible] પરિહરવાનું [illegible] આ રીતે [illegible]

[illegible]

[illegible]

છોડી દીધું, કારણ કે તેના પર સ્વજન જેવો ભાવ હતો. પછી ઘણા ચિંતનને પરિણામે સંવરનો અર્થ એમ સમજાયો કે ઇંદ્રિયો અને મનની અશુભ પ્રવૃત્તિઓને રોકવી, એટલે તે મુનિની જેમ ધ્યાન ધરીને ઊભો રહ્યો. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો ચિલાતીપુત્ર આ ક્ષણથી ભાવસાધુ થયા.

આ રીતે ભાવસાધુ થયેલા ચિલાતીપુત્ર ત્યાં ઊભા રહીને 'ઉપશમ, વિવેક, સંવર;' એ ત્રણ શબ્દોનો જપ કરવા લાગ્યા અને એ રીતે મનને અન્ય વિષયોમાંથી વારીને ધર્મ-ધ્યાનમાં સ્થિર થયા. પરંતુ તેમનો દેહ હજી તાજા લોહીથી ખરડાયેલો હતો, એટલે તેની ગંધથી આકર્ષાઈને કેટલીક વનકીડીઓ ત્યાં આવી પહોંચી અને તેમના શરીરને ચટકા ભરવા લાગી. આ ઉપદ્રવ અતિ ભયંકર હતો, પણ જ્યાં ઉપશમ હોય ત્યાં ક્રોધ કેવો? જ્યાં વિવેક હોય ત્યાં મોહ કેવો? અને જ્યાં સંવર હોય ત્યાં પ્રતિકાર કેવો? આ ભયંકર ઉપદ્રવ અઢી દિવસ ચાલ્યો અને તેમનું સમસ્ત શરીર ચાળણી જેવું થઈ ગયું, તો યે તેઓ ધર્મધ્યાન ચૂક્યા નહિ. પરિણામે તેઓ મૃત્યુ પામી દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા. ભવિષ્યમાં તેઓ મોક્ષે જશે.

તાત્પર્ય કે આ બોલો પર ગંભીર ચિંતન કરવાથી આત્મપ્રકાશ લાધે એમ છે કે જેની આપણે ઉત્કટ ભાવે અપેક્ષા રાખી રહ્યા છીએ.

પ્રશ્નોત્તરી

પ્રશ્ન-સામાયિકમાં મુહપત્તી-પડિલેહણ શા માટે કરવું જોઈએ?

ઉત્તર–સામાયિકમાં મુહપત્તી–પડિલેહણ કરવાનાં મુખ્ય બે કારણો છે : એક તો તેનાથી સાધુજીવનનું અનુસરણ થાય છે અને બીજું તેનાથી હેય–ઉપાદેયનો વિવેક જાગે છે, જે આત્મ–વિકાસના માર્ગે આગળ વધવામાં ઘણો ઉપયોગી છે.

પ્રશ્ન–મુહપત્તીનું પડિલેહણ કરતાં સાધુજીવનનું અનુસરણ શી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર–સાધુઓ દિવસમાં બે વાર પોતાનાં વસ્ત્ર, પાત્ર, ઉપધિ–ઉપકરણનું પડિલેહણ કરે છે. તેમાં મુહપત્તીનું પડિલેહણ પણ અવશ્ય હોય છે. એ રીતે મુહપત્તીનું પડિલેહણ કરતાં તેમનું અનુસરણ થાય છે. સામાયિક તો સાધુજીવનનો અનુભવ લેવા માટે જ થાય છે, તેથી આ અનુસરણ આવશ્યક છે.

પ્રશ્ન–હેય–ઉપાદેયનો વિવેક એટલે શું ?

ઉત્તર–હેય એટલે છોડવા યોગ્ય અને ઉપાદેય એટલે આદરવા યોગ્ય. મારે શું છોડવા યોગ્ય છે ? અને શું આદરવા યોગ્ય છે ? તેનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન થવું, તે હેય-ઉપાદેયનો વિવેક કહેવાય છે.

પ્રશ્ન–[illegible]

ઉત્તર–[illegible] છે.

પ્રશ્ન–[illegible]

[૯]

સામાયિકમાં શું ન કરાય?

સામાયિકના સમય દરમિયાન શું કરવું જોઇએ? એ વિષય ઘણો અગત્યનો અને ઘણો મોટો છે, તેથી તે અંગે વિસ્તૃત વિવેચન આગામી પ્રકરણોમાં કરવાના છીએ, પરંતુ તે પહેલાં સામાયિકમા શું ન કરાય? એ બરાબર જાણી-સમજી લઇએ, જેથી દોષોથી બચી શુદ્ધ સામાયિક કરી શકીએ.

પ્રથમ તો સામાયિક લેતા વખતે-ગ્રહણ કરતી વખતે કરેમિ ભંતે-સૂત્ર દ્વારા જે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે, તેનો મર્મ સમજી કોઈ પણ પ્રકારની પાપમય પ્રવૃત્તિ કરવી-કરાવવી ન જોઇએ. પ્રતિજ્ઞા લીધા પછી તેને પાળીએ નહિ કે તેના તરફ બેદરકાર રહીએ કે તેનો જોઇએ તેવી ચીવટાઈથી અમલ ન કરીએ તો આપણે મહાદોષના ભાગી બનીએ ધીર, વીર તથા સુજ્ઞજનો લીધેલી પ્રતિજ્ઞા અવશ્ય પાળે છે, પછી તે માટે ગમે તેવો ભોગ આપવો પડે, તેની દરકાર તેઓ કરતા નથી. તેના દાખલાઓ આપણી સામે રાખીને ચાલીએ.

હવે કેટલીક બાબતો એવી છે કે જે કરવાથી સામાયિકની ક્રિયા મલિન થાય છે. અશુદ્ધ થાય છે. એટલે તે આપણે કરવી ન જોઈએ. તે માટે શાસ્ત્રકારોની આજ્ઞા સાંભળો.

મન સંબંધી દશ દોષો

(૧) સામાયિકના સમય દરમિયાન આત્મચિંતન કે આત્મ કલ્યાણ સિવાય બીજો કોઈ વિચાર કરવો નહિ. એવા વિચાર કરીએ તો **અવિવેકદોષ** લાગે.

(૨) સામાયિક કરવાથી લોકો વાહવાહ કરશે એવો વિચાર કરવો નહિ જો એવો વિચાર કરીએ તો યશો-**કીર્તિદોષ** લાગે.

(૩) સામાયિક દ્વારા કોઈ પણ જાતના લાભની ઇચ્છા રાખવી નહિ. એવી ઇચ્છા રાખીએ તો લાભવાંછા-દોષ લાગે.

(૪) અન્ય લોકો કરતા [illegible] [illegible] કરતા [illegible] [illegible] નહિ. [illegible] વિચાર કરીએ, તો **ગર્વદોષ** [illegible]

(૫) [illegible] [illegible] સામાયિક [illegible] [illegible] વિચાર કરીએ તો **ભયદોષ** [illegible]

(૬) [illegible]

ખ્યાલ રાખીને સામાયિક કરવામાં આવે તો એ શુદ્ધ-સુંદર થાય. આપણે તો શુદ્ધ-સુંદર સામાયિક કરવાની જ ભાવના રાખવી જોઈએ, જેથી જલદી ભવનિસ્તાર થાય.

પ્રશ્નોત્તરી

પ્રશ્ન-સામાયિક દરમિયાન આત્મહિત કે આત્મકલ્યાણ સિવાયના બીજા વિચારો આવી જાય તો?

ઉત્તર-વિચારો કરવા અને વિચારો આવી જાય, એ બે પરિસ્થિતિમાં ઘણો ફરક છે. સામાયિકના સાધકે પોતાનું કર્તવ્ય વિચારીને એવો નિર્ણય કરવો જોઈએ કે મારે સામાયિક દરમિયાન આત્મહિત કે આત્મકલ્યાણ સિવાય અન્ય કોઈ વિચારો કરવા નહિ, તો એ અવિવેક દોષથી બચી શકે છે. આમ છતા એવો કોઈ વિચાર આવી જાય, તો તરત મન પલટી નાખી તેને આત્મહિત કે આત્મકલ્યાણના વિચારમાં જોડી દેવું, પણ એ વિચારને આગળ વધવા દેવો નહિ. 'મનને જીતવાની કલા' નામના પ્રકરણમા વિચારો પર કેવી રીતે કાબૂ મેળવી શકાય? તેની કેટલીક રીતો આપેલી છે. તે બરાબર ધ્યાનમાં રાખી તેનો અભ્યાસ કરવો.

પ્રશ્ન-કોઈ લોકલાજે સામાયિક કરતું હોય તો તેમાં વાંધો શો?

ઉત્તર-લોકલાજે થતી ક્રિયામાં ભલીવાર હોતો નથી. જે ક્રિયા તેનું મહત્ત્વ સમજીને કરવામાં આવે છે, તે બરાબર થાય છે; તેથી સામાયિક લોકલાજે નહિ, પણ તેની શ્રેષ્ઠતા-

શરીરના સમગ્રને કરવી જોઈએ એ આ રીતે કરાતા સામાયિકની અંતઃ પર ઊંડી અસર થાય છે અને તેથી તેના હેતુ પાર પડે છે.

પ્રશ્ન—કહેવાય છે કે શ્રેણિક પ્રસન્ન થતા એક આપવા ... ભાગના ... માગી લીધું ... હતું કે ... સામાયિકના ... નથી ... આપ્યું ... દેવામાં આવે તો ... શી ?

ઉત્તર—સામાયિકની ... [illegible]

[illegible]

છે અને તે ધીમે ધીમે પવિત્ર તથા સ્થિર થતું જાય છે. વળી જપ વડે ધ્યાનની ભૂમિકા તૈયાર થાય છે, એ પણ તેનો ઘણો મોટો લાભ છે.* પરંતુ માળા હાથમાં લઈને ફેરવવા માંડી કે જપ થતો નથી. તેનો વિધિ જાણવો જોઈએ.

પ્રથમ તો મેરુદંડ સીધો રાખીને સુખાસને બેસવું જોઈએ. એટલે કે પલાંઠી વાળીને ટટાર બેસવું જોઈએ. જો સાધકને પદ્માસન કે સ્વસ્તિકાસનનો અભ્યાસ હોય તો એ આસને પણ બેસી શકાય. પછી ડાબો હાથ કે જેમાં મુહપત્તી ધારણ કરેલી હોય છે, તે ડાબા સાથળ પર રાખવો જોઈએ અને જમણા હાથમાં રહેલા ચરવળાને બાજુએ રાખીને તેમાં માળા ગ્રહણ કરવી જોઈએ અને એ હાથ છાતી સન્મુખ લાવવો જોઈએ. તેથી ઊંચો કે નીચો રાખવો નહિ.

તે વખતે આંખ અર્ધમીચેલી રાખી દૃષ્ટિ માલા તરફ સ્થિર કરવી જોઈએ. પછી એક મંત્રપદ બોલવાની સાથે એક મણકો ફેરવવો જોઈએ. મંત્રપદ ઝડપથી બોલાય અને મણકા ઓછા ફરે તો દોષ લાગે, કારણ કે એથી મંત્રજપની સંખ્યા જળવાય નહિ. તે જ રીતે મંત્રપદ ધીમેથી બોલાય અને મણકા ઝડપથી ફરે તો પણ દોષ લાગે, કારણ કે તેમાં પણ મંત્રજપની સંખ્યા જળવાય નહિ. મંત્રપદ બહુ ઝડપથી પણ નહિ અને બહુ મંદગતિએ પણ નહિ, પરંતુ સમગતિએ બોલવું જોઈએ અને તે જ વખતે માળાનો મણકો ફેરવવો

---

* જપની મહત્તા અને તેનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી જાણવા માટે અમારો રચેલો 'જપ-ધ્યાન-રહસ્ય' નામનો ગ્રંથ જુઓ.

त्यक्तार्तरौद्रध्यानस्य, त्यक्तसावद्यकर्मणः ।
मुहूर्तं समता या तां, विदुः सामायिकव्रतम् ॥

'આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનનો તથા સાવદ્યકર્મોનો ત્યાગ કરનારની એક મુહૂર્તપર્યંત જે સમતા, તેને સાધુપુરુષો સામાયિકવ્રત તરીકે ઓળખે છે.

તાત્પર્ય કે (૧) આર્તધ્યાન-રૌદ્રધ્યાનનો ત્યાગ કરવો, (૨) સાવદ્યકર્મોનો ત્યાગ કરવો તથા (૩) બે ઘડી સુધી એટલે ૪૮ મિનિટ સુધી સમતા ધારણ કરવી, તે સામાયિક વ્રતનું સાચુ સ્વરૂપ છે.

'સામાયિકમાં શું ન કરાય ? તેમાં આર્તધ્યાન-રૌદ્રધ્યાનનો ત્યાગ જણાવેલો નથી, પણ અહીં તે સ્પષ્ટરૂપે જણાવેલો છે, એટલે તેનો ત્યાગ કરવાનો છે.

સાવદ્યકર્મોનો ત્યાગ કરેમિ ભંતે-સૂત્ર ઉચ્ચરીને કરવામાં આવે છે. સામાયિકનો સમય એક મુહૂર્ત એટલે બે ઘડી અર્થાત્ ૪૮ મિનિટનો છે, એ વાત સુપ્રસિદ્ધ છે. આટલા સમય સુધી સમતા રાખવી, કોઈ જાતનો ઉત્પાત કરવો નહિ, મનને ખોટા રવાડે ચડાવવું નહિ. સંસારની પ્રવૃત્તિમાં રચ્યાપચ્યા રહેતા મનુષ્યો પ્રારંભમાં આટલું શીખે તો પણ ઘણું છે. તેનો પડઘો દૈનિક જીવનમાં તથા સમસ્ત વ્યવહારમાં પડવાનો એ નિશ્ચિત છે.

અન્યત્ર કહ્યું છે કે

समता सर्वभूतेषु, संयमः शुभभावना ।
आर्तरौद्रपरित्यागस्तद्धि सामायिकं व्रतम् ॥

સર્વ પ્રાણીઓ પ્રત્યે સમભાવ, સંયમ, શુભભાવના [illegible] તથા રૌદ્રધ્યાનનો ત્યાગ [illegible] સામાયિક [illegible]

આમાં આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનનો [illegible]

[illegible]

[illegible]

'કેવલી ભગવતે એમ કહ્યું છે કે, જેનો આત્મા (બહિર્ભાવ છોડીને) સંયમ, નિયમ અને તપમાં આવેલો છે, તેને સામાયિક (સિદ્ધ) થાય છે.'

એટલે સામાયિકની સિદ્ધિ માટે બહિર્ભાવ છોડીને અંતરાત્મભાવ ધારણ કરવો જોઇએ અને સંયમ, નિયમ તથા તપને પણ પોતાના જીવનમાં સ્થાન આપવું જોઇએ.

આ બધી વસ્તુઓ પર ગંભીરતાથી વિચાર કરીએ તો સમજાશે કે સામાયિકની સાધના અંગે આપણે ઘણું ઘણું કરવા જેવું છે. પણ તે બધું ક્રમશઃ કરીએ તો જ તેમાં ધારી પ્રગતિ થવા સંભવ છે. જે વસ્તુ પહેલા કરવા જેવી હોય, તે પછી કરીએ અને પછી કરવા જેવી હોય, તે પહેલાં કરીએ તો અવ્યવસ્થા દોષ ઉભો થાય છે અને તે પ્રગતિના પ્રાણ હરી લે છે.

આ સાધનાક્રમનું દર્શન શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરિએ કહેલા નીચેના શ્લોકમાં થાય છે :

अध्यात्मं भावना ध्यानं, समता वृत्तिसंक्षयः ।
मोक्षेण योजनाद्योग, एष श्रेष्ठो यथोत्तरम् ॥

'અધ્યાત્મ, ભાવના, ધ્યાન, સમત્વ અને વૃત્તિસંક્ષય મોક્ષમાં જોડનાર હોવાથી યોગ છે અને તે ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ છે.'

તાત્પર્ય કે અધ્યાત્મથી ભાવના પ્રકટે છે, ભાવનાથી ધ્યાન પ્રકટે છે અને ધ્યાનથી સમત્વની સિદ્ધિ થાય છે.

પરિણામે શેષ રહેલી વૃત્તિઓ-વાસનાઓનો ક્ષય થઈ જાય છે અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે.

આનો અર્થ આપણે એમ સમજવાનો કે સમત્વની સિદ્ધિ કરવી હોય તો પ્રથમ અધ્યાયની ભૂમિકા સિદ્ધ કરવી જોઈએ, પછી ભાવનાની ભૂમિકા સિદ્ધ કરવી જોઈએ અને તે પછી ધ્યાનની ભૂમિકા સિદ્ધ કરવી જોઈએ. અમે આ ક્રમને અનુસરીને હવે પછીના પૃષ્ઠોમા તે અંગે વિસ્તૃત વિવેચન કરેલુ છે. તેને શાંત-સ્થિર ચિત્તે વાચવાથી સામાયિકના સાધનાક્રમ અંગે સ્પષ્ટ માર્ગદર્શન મળશે અને તે સિદ્ધિ સમીપે લઈ જશે એવો અમારો દૃઢ વિશ્વાસ છે.

પ્રશ્નોત્તરી

પ્રશ્ન-સામાયિકની સાધનામાં યોગસાધનાના કયાં તત્ત્વો ગોઠવાયેલા છે ?

ઉત્તર-લગભગ બધાં જ. સ્થાનપ્રતિબદ્ધતા, સૂત્ર કે મંત્રનુ રટણ, સૂત્રાર્થરૂપ તત્ત્વની અનુપ્રેક્ષા અને સાલંબન તથા નિરાલંબન ધ્યાનને સામાયિકની સાધનામાં વ્યવસ્થિત સ્થાન અપાયેલું છે.

પ્રશ્ન-અષ્ટાંગ યોગસાધનાની દૃષ્ટિએ શું પરિસ્થિતિ છે?

ઉત્તર-એ દૃષ્ટિએ પણ સામાયિકની સાધના યોગ-તત્ત્વોથી ભરપૂર છે.

પ્રશ્ન-શું સામાયિકની સાધનામાં યમ-નિયમોનો સ્વીકાર થયેલો છે ?

નિત્ય-નિરંતર મન સાથે કામ પાડવું પડે છે અને તેની સારી-ખોટી પ્રવૃત્તિ અનુસાર સારી-ખોટી હાલતમાં મૂકાવું પડે છે, એટલે તેના સ્વરૂપ-સ્વભાવથી વાકેફ થવું જરૂરનું છે.

યોગીરાજ શ્રી આનંદઘનજી મહારાજે શ્રી કુંથુનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં મનના સ્વરૂપ-સ્વભાવનું જે ચિત્ર દોર્યું છે, તે જાણવાનું અહીં રસપ્રદ થઈ પડશે. તેઓ એ સ્તવનમાં કહે છે.

કુંથુજિન! મનડું કિમ હિ ન બાજે,
હો કુંથુજિન! મનડું કિમ હિ ન બાજે;
જિમ જિમ જતન કરીને રાખું,
તિમ તિમ અલગું ભાજે-હો કુંથુજિન! ૧

'હે કુંથુનાથ ભગવાન! આ મનને કોઈ રીતે વશ કરી શકાતું નથી. હું જેમ જેમ તેને સાચવીને રાખું છું, તેમ તેમ તે દૂર ભાગે છે. કહો, આ સંયોગોમાં હું શું કરું?'

તાત્પર્ય કે મારું મન ધ્યેય સિવાય અન્ય કોઈ જગાએ જાય નહિ, એવો પ્રયત્ન કરું છું, પણ એ તો ધ્યેયને છોડી અન્યત્ર ભાગવા માંડે છે.

એક સ્થલે સ્થિર ન રહેતા જ્યાં ત્યાં ભટક્યા કરવું તેને શાસ્ત્રકારોએ 'વિક્ષેપ' કે 'ચંચલતા' નામનો દોષ ગણ્યો છે. આ ચંચલતાદોષ મનમાં કેટલા મોટા પ્રમાણમાં વ્યાપેલો છે? તેનું નિદર્શન બીજી ગાથામાં કરાવે છે.

રજની વાસર વસતિ ઉજડ,
ગયણ પાયાલે જાય;

‘સાપ ખાય ને મુખડું થોથું.’
એહ ઉખાણો ન્યાય–હો કુંથુજિન! ૨

‘તે ક્ષણમાં રાત્રિ તો ક્ષણમાં દિવસ ક્ષણમાં વસતિ તો ક્ષણમાં ઉજ્જડ અને ક્ષણમાં આકાશ તો ક્ષણમાં પાતાલ. એ રીતે ભ્રમણ કરતું રહે છે. ‘સાપ ખાય અને મુખડું થોથું’ એવું એક ઉખાણું છે. તે આ બાબતમાં બરાબર લાગુ પડે છે. સાપ પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે એક વસ્તુ ગળી જાય છે. પણ તેના મુખને કંઈ સ્વાદ આવતો નથી તેમ મન આડી બેહુ ગમે તેવા વિચારો કરે છે. પણ તેથી મનને કંઈ લાભ થતો નથી’

તાત્પર્ય કે મનની ચંચલતા અમાપ્રમાણ છે. કેટલાક તેને ધજાની પૂંછડી, કુંજરના કાન કે મદિરા પીધેલ મર્કટની ઉપમા આપે છે. પણ મનની ચંચલતા આગળ ધજાની પૂંછડી, કુંજરના કાન કે મદિરા પીધેલ મર્કટની ચપલતા કોઈ વિસાતમાં નથી. ક્યાં રાત્રિ અને ક્યાં દિવસ! ક્યાં વસતિ અને ક્યાં ઉજ્જડ! અને ક્યાં આકાશ અને ક્યાં પાતાલ! છતાં મન ક્ષણ માત્રમાં ત્યાં પહોંચી જાય છે.

જ થાય કે જ્યારે તમે મારું મન આ રીતે પૂરેપૂરું વશમાં લાવી દો.'

સંગ્રામમાં એક લાખ સુભટને જીતવા કરતાં એક મનને જીતવાનું કામ વધારે અઘરું છે. તે ઘણા પ્રયત્ને-ઘણા અભ્યાસે જીતી શકાય છે, તેથી તેને દુરારાધ્ય કહેવામાં આવ્યું છે. સામાયિકની સાધનાનો સ્વીકાર કર્યા પછી દરેક તીર્થંકર આ દુરારાધ્ય મનને પૂરેપૂરું જીતી લે છે, તેથી તેઓ સમભાવની સિદ્ધિ કરીને સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી બની શકે છે તથા ધર્મરૂપી તીર્થની સ્થાપના વડે તીર્થંકરપદ સાર્થક કરી શકે છે. જો આપણે પણ સામાયિકની-સમભાવની સિદ્ધિ કરવી હોય તો આ દુરારાધ્ય મનને પૂરેપૂરું જીતી લેવાનો દૃઢ સંકલ્પ કરવો જોઈએ અને તે માટે પદ્ધતિસરનો પૂરો પ્રયત્ન કરવાની તૈયારી રાખવી જોઈએ.

આ સંબંધમાં શાસ્ત્રકારોના થોડા શબ્દો સાંભળી લો.

दीपिका खल्वनिर्वाणा, निर्वाणपथप्रदर्शिनी ।
एकैव मनसः शुद्धिः, समाम्नाता मनीषिभिः ॥

'વિદ્વાન પુરુષોએ એક મનશુદ્ધિને જ મોક્ષમાર્ગ દેખાડનારી અને ન બુઝાય તેવી દીપિકા કહેલી છે.'

सत्यां हि मनसः शुद्धौ, सन्त्यसन्तोऽपि सद्गुणाः ।
सन्तोऽप्यसत्यतां नो सन्ति सैव कार्या बुधैस्ततः ॥

'જો મનશુદ્ધિ થયેલી હોય તો અવિદ્યમાન ગુણો આવી મળે છે અને ગુણો વિદ્યમાન હોય છતાં મનશુદ્ધિ

ન હોય તો તે ગુણો છે જ નહિ. અર્થાત્ તે ગુણો ચાલ્યા જવાના કે નકામા છે.

तदवश्य मनःशुद्धिः कर्तव्या सिद्धिमिच्छता ।
तपः श्रुतयमप्रायैः किमन्यैः कायदण्डनैः ॥

'માટે મોક્ષની ઇચ્છા રાખનારાઓએ મનની શુદ્ધિ અવશ્ય કરવી જોઈએ. તે સિવાય તપ કરવાથી, શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરવાથી, વ્રતો ધારણ કરવાથી કે બીજા કાયને દમનારા ઉપાયો અજમાવવાથી શું ?'

કબીર આગળ કહે છે

मन ही को परबोधिये, मन ही को उपदेश ।
जो यह मन बस आवई, शिष्य होय सब देश ॥

'બીજાને [illegible] [illegible] બીજાને ઉપદેશ [illegible] [illegible] ઉપદેશ આપો. જો આ મન [illegible] આવે, તો [illegible] શિષ્ય [illegible] [illegible] નહિ.

भूप दुःखी अवधूत दुःखी, दुःखी रंक विपरीत ।
कहैं कबीर ये सब दुःखी, सुखी संत मनजीत ॥

[illegible]

આવી ગયું ને ! વળી મોટા મોટા રાજ્યો કરતાં પણ મનને જીતવુ મુશ્કેલ છે.'

તે જ વખતે રાજાએ પોતાના મનને પૂરેપૂરું જીતી લેવાનો નિર્ણય કર્યો. મહાપુરુષે તેને ધન્યવાદ આપ્યા અને જણાવ્યું કે 'જે મનને જીતે છે, તે સર્વજીત છે. મનને જીત્યા પછી કંઈ જીતવાનું બાકી રહેતુ નથી.'

હવે મનને જીતવા માટેના કેટલાક અભ્યાસો અહીં રજૂ કરીશુ.

પ્રથમ અભ્યાસ-વિચારદર્શન

એક સ્વચ્છ-સુઘડ ઓરડામા ઊનનું આસન બિછાવીને તેના પર સિદ્ધાસન કે પદ્માસનમાં બેસી જાઓ. હાથને ધ્યાન માટે નિશ્ચિત મુદ્રામા રાખો. આંખો બંધ કરી લો. મેરુદંડને સીધો રાખો. હવે મનમાં આવનારા વિચારો પર ધ્યાન આપો જે વિચાર મનમાં આવે તેને આવવા દો. આવતા વિચારોને રોકવા, હઠાવવા કે દબાવવાનો જરાપણ પ્રયત્ન ન કરો. જે વિચારો આવે તેને આવવા દો અને તમે એ વિચારોને ચૂપચાપ દેખતા રહો. તમારુ સમગ્ર ધ્યાન એ વિચારો પર કેન્દ્રિત કરો. તમે એવી કલ્પના કરો કે તમે એક દર્શક બનીને એ વિચારોને જોઈ રહ્યા છો. દ્રષ્ટા બનીને એ વિચારોનું આવવુ-જવું દેખતા જાઓ અને તેનું અધ્યયન કરતા જાઓ. મન કેવી રીતે એક વિચારથી બીજા વિચાર પર, એક ઘટનાથી બીજી ઘટના પર વિચરણ કરે છે, વ્યતીત થયેલી ઘટનાઓનું કેવી રીતે પુનરાવર્તન કરે

છે અને ભવિષ્યની કલ્પનાઓ કેવી રીતે નિર્માણ કરે છે. તે એક દ્રષ્ટા તરીકે બરાબર જુઓ. વિચારોને રોકવાનો અથવા હઠાવવાનો પ્રયત્ન ન કરો. થોડી વાર માટે તમે પોતાને એનાથી અલગ સમજો. કલ્પના કરો કે તમે એક અલગ વ્યક્તિ છો અને મન એક અલગ વસ્તુ છે. તમે એને એ રીતે જોઈ રહ્યા છો.

આવી રીતે કેટલીક વાર અને કેટલાક દિવસના અભ્યાસથી તમે અનુભવ કરશો કે જેમ તમે વિચારોના પ્રકાર તથા મનની ગતિને જોવા લાગો છો કે તે ગતિ રોકાવા લાગે છે મન સ્થિર થવા લાગે છે. વિચારો પોતાની મેળે જ અટકવા લાગે છે વિચારોનું આગમન પોતાની મેળે જ બંધ થઈ જાય છે અને મન નિશ્ચલ થવા લાગે છે.

આ અભ્યાસમાં વિચારોના આગમનને રોકવું પડતું નથી મનને વશમાં લાવવાનો પ્રયત્ન કરવો પડતો નથી વિચાર-દર્શનના અભ્યાસથી એ કાર્ય સ્વયં સિદ્ધ થવા લાગે છે.

બીજો અભ્યાસ-વિચારસર્જન

ત્યાર પછી એ વિચારને હઠાવી દો અને બીજો વિચાર મનમા લાવો. થોડી સેકન્ડ એ વિચારને જુઓ. પછી એને પણ હઠાવી દો. પછી ત્રીજો વિચાર, ચોથો વિચાર, પાચમો વિચાર પણ એ રીતે મનમાં લાવી તેના પર થોડી સેકન્ડ ધ્યાન આપો અને પછી તેને હઠાવી દો. આ રીતે એક પછી એક વિચાર પેદા કરતા જાઓ અને થોડી સેકન્ડ પછી તેને હઠાવતા જાઓ.

પંદર-વીશ મિનિટ આ ક્રિયાનો અભ્યાસ કરવાથી વિચારોને નિયંત્રિત કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. સ્વેચ્છાથી વિચારોને કોઈ પણ કાર્યમાં જોડી શકાય છે. જેને ચિંતા કરવાની ટેવ છે, તેમને આ અભ્યાસથી લાભ થશે. તમે સ્વયં વિચારોના સૃષ્ટા અને દૃષ્ટા બની જશો. કેટલાક દિવસ પછી ઈચ્છાની વિરુદ્ધ વિચાર આવવાનું છૂટી જશે. મનના ઈશારે તમે નહિ નાચો, પણ મન તમારા ઈશારે નાચવા લાગશે. તમે મનના સ્વામી થઈ તમારી મનોશક્તિનો ઇષ્ટ દિશા અને કાર્યમાં પ્રયોગ કરી શકશો.

ત્રીજો અભ્યાસ-વિચારવિસર્જન

પદ્માસને અથવા સિદ્ધાસને બેસો. ભૂમિસ્પર્શ, ચિન્મય અથવા કોઈ પણ મુદ્રામાં હાથ રાખો. આંખો બંધ કરો અને મેરુદંડ સીધો રાખો.

પ્રથમ તમારું ધ્યાન મન તરફ લઈ જાઓ. મનમાં વિચાર આવી રહ્યો છે, તે જુઓ. જે જે વિચાર મનમા આવતો જાય તેને હઠાવતા જાઓ. કોઈ વિચારને ટકવાની

તક આપશો નહિ. તમારું કામ કેવલ વિચારોને હઠાવવાનું છે. વિચાર પોતાની મેળે આવે છે. તેને આવવા દો. પણ તરત તેને હઠાવી દો. વિચારોને આવતા રોકવાના નથી કે તેને લાવવાના નથી. માત્ર તેમને હઠાવવાનુ કામ જ કરવાનું છે.

થોડા દિવસ આ અભ્યાસ કરો. તેનાથી વિચારો અટકે છે અને મન શાન્ત થતુ જાય છે. વિચારોનુ આગમન થોડા વખત પછી બંધ થઈ જાય છે. વિચારો થંભી જતાં મન સ્થિર અને એકાગ્ર થવા લાગે છે. સાધુઓ તથા સંસારીઓ બંને માટે આ ક્રિયા ઉપયોગી છે

ચોથો અભ્યાસ-નિર્વિચાર અવસ્થા

આસન તથા મુદ્રા પૂર્વવત રાખો. આંખો બંધ કરી [illegible] સેકંડ ટટ્ટાર રાખો. ધ્યાન મનની તરફ લઈ જાઓ અને તેને એક જ ઝટકે વિચારશૂન્ય બનાવી દો. આ ઝટકો શારીરિક નહિ, માનસિક સમજવાનો છે. માનસિક ઝટકાની સાથે [illegible] માટે મનને નિશ્ચલ બનાવી દો. [illegible] માનસિક ઝટકાથી મનને થોડી ક્ષણ [illegible] શૂન્ય બને છે. [illegible] કોઈ વિચાર રહેશે નહિ. આવી રીતે [illegible] [illegible] વધારે [illegible] કરો.

[illegible] આ ક્રિયા [illegible] કઠિન [illegible] [illegible] આ [illegible] ક્રિયા કરી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

શ્રી ભરત ચક્રવતી વસ્ત્રાલંકારથી સજ્જ થઈને અરીસા ભુવનમાં ઊભા હતા અને પોતાના શરીરની શોભા જોઈ રહ્યા હતા. એવામા એક આગળી પરથી મુદ્રિકા-વીંટી સરી પડી અને તે આંગળી વરવી લાગી. ભરતેશ્વર ચોંકયા. 'શું મારા શરીરની શોભા આ અંલકારોને લીધે જ છે!' અને તેમણે એક પછી એક બધા અલકારો ઉતારી નાખીને જોયું તો શરીર શોભાવિહીન લાગ્યું. એ જ વખતે આ શોભા અનિત્ય છે, શરીર પણ અનિત્ય છે અને બધા સંબધો પણ અનિત્ય છે.' એવી ભાવના તેમના અંતરમા પ્રકટ થઈ અને તે આગળ વધતાં ચિત્તમાં રહેલો રાગ અને દ્વેષરૂપી મલ ઓછો થવા લાગ્યો. છેવટે તે મલનો સંપૂર્ણ નાશ થતાં તેમને ત્યા જ કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. તાત્પર્ય કે બાહ્ય અનુષ્ઠાન વિના તેમને પણ માત્ર ચિત્તશુદ્ધિથી જ કેવલજ્ઞાન થયું હતુ.

दृढप्रहारिवीरेण, चिलातीपुत्रयोगिना ।
चित्तं चन्द्रोज्ज्वलं कार्य, किमतो योग उत्तमः? ॥२६॥

'દૃઢપ્રહારી જેવા વીર પુરુષે અને ચિલાતીપુત્ર જેવા યોગીએ પોતાના ચિત્તને ચંદ્રના જેવું ઉજ્જવલ-નિર્મલ કરવું જોઈએ. તેનાથી ઉત્તમ યોગ કયો છે?'

મહાત્મા ચિલાતીપુત્રની કથા પૂર્વે આવી ગઈ છે. શ્રી દૃઢપ્રહારીની કથા આ પ્રમાણે જાણવી :—

શ્રીદૃઢપ્રહારીની કથા

દુર્ધર નામનો બ્રાહ્મણનો એક પુત્ર નાનપણથી ચોરી, જુગાર વગેરેના છંદે ચડી ગયો અને બધા લોકોને અળખા-

મળો થઈ પડ્યો. છેવટે રાજાએ તેને હદપાર કર્યો અને તે ફરતો ફરતો એક અટવીમાં જઈ ચડ્યો. ત્યાં ચોરોએ પકડીને પોતાના રાજા સમક્ષ રજૂ કર્યો. એ રાજા મનુષ્યનો પરીક્ષક હતો. એટલે તેણે પોતાના કામનો જાણી તેને રાખી લીધો. અનુક્રમે આ દુર્ધર ચોરોનો રાજા બન્યો અને તેનો પ્રહાર કદી ખાલી ન જતો. એટલે દૃઢપ્રહારીના નામથી ઓળખાવા લાગ્યો.

એક વાર દૃઢપ્રહારીએ પુષ્કળ માલમત્તા મેળવવાના ઇરાદાથી કુશસ્થલ નગર પર ધાડ પાડી. આ નગર સૈનિકોથી સદા રક્ષાયેલું રહેતું, એટલે તેને ભાગવાનું કામ સહેલું ન હતું. પણ દૃઢપ્રહારીની સાથે ચોરો ઘણા હતા. એટલે તેમણે જોતજોતામાં બધા સૈનિકોને હઠાવી દીધા અને આખા નગરમાં બેફામ લૂંટ ચલાવી.

તે વખતે એક ચોર એક બ્રાહ્મણના ઘરમાં પેઠો. આમ તો તે બ્રાહ્મણ દરિદ્રી હતો પણ છોકરાંઓએ હઠ [illegible] તેણે યજમાનોના ઘેરથી થોડાં દૂધ સાકર [illegible] બદામ વગેરે મેળવ્યા હતાં અને તેની ખીર બનાવી હતી. તેને આસ્વાદવા માટે છોકરાઓ [illegible] રહ્યાં હતાં. [illegible] ચોરે અન્ય કોઈ [illegible] ન [illegible] [illegible] હતાં.

ગુરુએ કહ્યુ : ' વચ્ચે એક સોય આવી. તેના નાકામાંથી આ સાતે ય હાથી પસાર થઇ ગયા.'

દૃષ્ટિરાગવાળાઓએ કહ્યું : ' જી હા '

ગુરુએ કહ્યુ ' પરંતુ તેમાં છેલ્લા હાથીનું પૂછડું ભરાઈ રહ્યુ. તે કેમે ય કર્યું નીકળે નહિ. '

દૃષ્ટિરાગવાળાઓએ કહ્યું : ' જી હા. '

પાસે એક સુજ્ઞજન બેઠા હતા તેમણે દૃષ્ટિરાગવાળા ભાઇઓને કહ્યુ ' હાથી તો જંગલમાં રહે. તે કદી રણમાં રખડે નહિ. છતાં માની લઈએ કે કોઈ હાથી રણમાં જઈ ચડયો, પણ ત્યાં સાત હાથી એકઠા શી રીતે થાય? વળી રણમાં સોય પડી હોય તો તે ખડી થઈને તેમનો માર્ગ થોડો જ આંતરે? અને સોયનું નાકું કેવડું અને હાથીના શરીરનું કદ કેવડું? તેમાંથી હાથી શી રીતે પસાર થાય? છતાં માની લો કે તે પસાર થયા, તો છેલ્લા હાથીનું પૂછડું શી રીતે ભરાઇ રહે? શરીર કરતાં તો પૂંછડું ઘણું નાનું હોય છે, એટલે જેમાંથી શરીર પસાર થાય, તેમાંથી પૂછડું અવશ્ય પસાર થાય. '

એ સાંભળી દૃષ્ટિરાગવાળા ભાઇઓએ કહ્યુ : ' શું ગુરુ ખોટું કહે? શું તમે ગુરુ કરતાં વધારે જ્ઞાની છો? આજે તમે બોલ્યા એ બોલ્યા, પણ બીજી વાર આવું બોલશો તો તમને જોઈ લઈશું. '

હવે વિશેષ બોલવામાં સાર ન હતો, એટલે સુજ્ઞજન ત્યાંથી ઊઠીને ચાલતા થયા.

જ્યાં દૃષ્ટિરાગ હોય, ત્યાં પક્ષો પડે છે. વાડાઓ બંધાય છે. અને બીજાને ઉતારી પાડી પોતે જ સાચા હોય, એ રીતે વર્તવામાં આવે છે. પરિણામે કજિયા-કંકાસ થાય છે. કોર્ટ-કચેરીનો આશ્રય લેવાય છે. પૈસાનું પાણી થાય છે અને ફજેતીનો ફાળકો ગણામાં આવે છે. એટલે દૃષ્ટિરાગ કોઈ રીતે ઈષ્ટ નથી. જેને તત્ત્વ જાણવું હોય અને તેના આધારે તરવું હોય તેણે દૃષ્ટિરાગ છોડવો જ જોઈએ.

તે અંગે યોગશાસ્ત્રમાં કહેવાયું છે કે–

दृष्टिरागो महामोहो, दृष्टिरागो महाभवः ।
दृष्टिरागो महामारो, दृष्टिरागो महाज्वरः ॥

'દૃષ્ટિરાગ એક પ્રકારનો મહામોહ છે, દૃષ્ટિરાગ એ સંસારનું કારણ છે, દૃષ્ટિરાગ મહાન નાશ કરનારો છે અને દૃષ્ટિરાગ એક પ્રકારનો વિષમ જ્વર છે.'

अहो विचित्रं मोहान्ध तदन्धरिति यच्छन्ति ।
दोषा अनन्तो जीयन्ते परे तनोऽपि आ नति ।

વગાડવા માંડે છે કે તે પોતાનું દર છોડીને બહાર નીકળે છે અને ફેણ માંડીને ડોલવા લાગે છે. આ વખતે બીજા મદારીઓ તેને પકડી લે છે, અને તેના ઝેરી દાંત કાઢી નાખે છે. પછી તેમને કરંડિયામાં પૂરી કાયમના પરાધીન બનાવી દે છે. શબ્દ-લાલસાની આ ખતરનાકતાનો ખ્યાલ સુજ્ઞજનોએ અવશ્ય રાખવાનો છે.

ઇન્દ્રિયો વડે ભોગવાતું વિષયસુખ એ સાચું સુખ નથી, માત્ર સુખનો આભાસ છે, છતાં મનુષ્યો તેની પાછળ પડી પોતાનું સમસ્ત જીવન બરબાદ કરે છે અને મહામોંઘો માનવભવ હારી જાય છે, એ કેટલું ખેદજનક છે? તે અંગે ભગવાન મહાવીરની વાણી સાંભળો. તે ઉત્તરાધ્યયન-સૂત્રમાંથી અહીં અપાય છે.

जे केइ सरीरे सत्ता, वण्णे रूवे य सव्वसो ।
मणसा काय-वक्केणं सव्वे ते दुक्खसंभवा ॥

'જે કોઇ મનુષ્યો શરીરમાં આસક્ત છે અને મનથી, કાયાથી તથા વચનથી રૂપ અને રંગમાં પૂરેપૂરા મોહેલા છે, તે સર્વ દુઃખને ઉત્પન્ન કરનારા છે.'

उवलेवो होइ भोगेसु, अभोगी नोवलिप्पई ।
भोगी भमई संसारे, अभोगी विप्पमुच्चई ॥

'ભોગમાં પડેલો મનુષ્ય કર્મથી લેપાય છે, અભોગી કર્મથી લેપાતો નથી. ભોગી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે, અભોગી સંસારથી મુક્ત થાય છે.'

कायसा वयसा मत्ते, वित्ते गिद्धे य इत्थिसु ।
दुहओ मलं संचिणइ, सिसुनागो व्व मट्टियं ॥

'ધન અને સ્ત્રીમાં આસક્ત બનેલો ભોગી પુરુષ કાયાથી મદોન્મત્ત બને છે અને તેના વચનોમાં પણ અભિમાન આવે છે. તે અળસિયાની જેમ બાહ્ય અને આભ્યંતર બંને પ્રકારે મલનો સંચય કરે છે.'

तओ पुट्ठो आयंकेणं, गिलाणो परितप्पई ।
पभीओ परलोगस्स, कम्माणुप्पेहि अप्पणो ॥

'પછી [illegible] રોગથી પીડાઈને અત્યંત [illegible] બોલાય છે અને પરલોકથી ભય [illegible] પોતાના [illegible] પશ્ચાત્તાપ કરે છે.'

सल्लं कामा विसं कामा, कामा आसीविसोवमा ।
कामे य पत्थेमाणा, अकामा जंति दोग्गइं ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ન હતી, એટલે તેણે ખરેખર આહાર કર્યો ન હતો અને તેથી જ નદીએ તેની પ્રાર્થના સાંભળી.'

તાત્પર્ય કે ઇન્દ્રિયો વડે ભોગ ભોગવાય છે, પણ જ્યારે તેમાં મનની વૃત્તિ હોતી નથી, તેમાં સુખ-સંવેદન હોતું નથી, ત્યારે તેમા આસક્તિ નથી, એમ સમજવાનું છે.

પ્રશ્ન-ગૃહસ્થો કામસુખ સર્વથા છોડી શકે ખરા?

ઉત્તર-ગૃહસ્થો કામસુખ સર્વથા છોડી શકે નહિ, પણ તેમાં સંયમપૂર્વક જરૂર વર્તી શકે. તે માટે વ્રત-નિયમ-પ્રત્યાખ્યાનની યોજના છે. એ રીતે સંયમમાં આગળ વધતા છેવટે કામસુખ સર્વથા છોડી શકાય છે.

પ્રશ્ન-માથે મોટા કુટુંબનો ભાર હોય અને ન્યાય-નીતિના રસ્તે ચાલતા તેમનું પૂરું થતું ન હોય તો શું કરવું?

ઉત્તર-આવા સંયોગોમાં સહુને સાદાઈ અને કરકસરથી રહેવાનો અનુરોધ કરવો જોઈએ તથા શક્ય હોય તે ગૃહ-ઉદ્યોગ શરૂ કરી આવકની પૂર્તિ કરવી જોઈએ, પણ અન્યાય-અનીતિના રસ્તે જવું ન જોઈએ. આ માર્ગે ચાલતા શરૂઆતમાં કસોટી થાય છે, પણ આખરે સારાં વાના થાય છે, તેના અનેક દાખલાઓ અમે અમારા જીવનમાં જોયા છે. વળી અન્યાય-અનીતિના માર્ગે ચાલતા જોઈતું બધું મળી જ જશે, એવું નથી. એમાં અનેક જાતનાં ભયસ્થાનો રહેલાં છે અને કદાચ ચાલુ ધંધો પણ છૂટી જાય છે તથા સમાજમાં હલકા પડવું પડે છે અને વખતે રાજ્ય તરફથી શિક્ષા પણ થાય છે. તેથી ન્યાય-નીતિને ચૂકવી નહિ. એ જ ડહાપણભરેલો માર્ગ છે.

[૧૮]

દ્વેષને ત્યજો

સમભાવસિદ્ધિનું ત્રીજું સૂત્ર છે, 'દ્વેષને ત્યજો.' પરંતુ દ્વેષને પૂરેપૂરો ઓળખ્યા સિવાય તેનો ત્યાગ કરી શકાતો નથી. તેથી પ્રથમ તેની ઓળખાણ કરીએ અને પછી તેને તજવાના ઉપાયો પણ જાણીએ.

જમાડ્યા નહિ. વળી તેમના કુટુંબીજનોને પણ એમ થાય કે અમારી મહેમાનગીરીમાં ખામી રહી મહેમાન ભૂખ્યા રહ્યા. વગેરે.

હવે એક બીજી ઘટના જાણો. એક વાર એક ભાઈ પોતાના કેટલાક મિત્રોને લઈને એક ભોજનાલયમાં જમવા ગયા ત્યાં તેમણે અનેક વાનીઓ બનાવવાની વરદી આપી રાખી હતી અને ભોજનાલયના માલિકે ખૂબ પ્રેમપૂર્વક એ વાનીઓ બનાવી હતી

બધા મિત્રો આવી બેઠા અને એક પછી એક વાનીઓ પીરસાવા લાગી પેલા ભાઈને બધી વાની [illegible]

...કરીએ અને બીજો મૂઢ કે મૂર્ખ હોય, તેની નિંદા કરીએ. એમાં ખોટું શું ?

ઉત્તર—વિદ્વાન કે ચતુરની પ્રશંસા કરીએ એ બરાબર છે, પણ મૂઢ કે મૂર્ખની નિંદા કરવી એ બરાબર નથી. એમ કરતાં તેની લાગણી ઘવાય છે. તેને દુઃખ થાય છે. આપણે કોઈ પણ પ્રાણીને દુઃખ થાય એવું આચરણ કરવું ન જોઈએ. વળી તેની નિંદા કરતાં આપણી જિહ્વા અને વાણી અપવિત્ર બને છે. એટલે નિંદાના માર્ગે જવું યોગ્ય નથી.

પ્રભુના નામની એક માળા ફેરવીને, કાચનો એક સાફ કરેલ
શીશો લઈને મારી પાસે આવજે.'

બીજા દિવસે એ સ્ત્રી કહ્યા મુજબ બધું કરીને કાચનો શીશો લઈ આવી. ડોશીમાએ ભગવાનનું નામ લેતાં લેતાં એ શીશો ફરી ધોયો અને તેમાં ચોવડા ગળણે ગળીને પાણી ભર્યું. પછી તેમાં મંત્ર ભણી મીઠાની એક કાંકરી નાખી અને પેલી સ્ત્રીને કહ્યું : 'તારે આજની જેમ, નિત્ય વહેલા ઊઠીને નાહી-ધોઈને પ્રભુના નામની એક માળા ફેરવવી. સાંજે પણ હાથ-પગ-મોઢું ધોઈને એક માળા ફેરવવી. ઘરનું કામકાજ બરાબર કરવું. તારો પતિ બહારથી આવે તે પહેલાં તારે બધી તૈયારી કરી રાખવી અને તેના વાંકમાં આવવું નહિ. સાંજે જ્યારે તારો પતિ ઘરમાં આવવાનો હોય ત્યારે આ શીશામાંથી થોડું પાણી લઈ, મોઢામાં રાખી, ઓશરીના એક ભાગમાં બેસવું. જો તારો પતિ ઘરમાં આવી તારા ઉપર ક્રોધ કરે તો તે વેળા તારે કંઈ બોલવું નહિ. પાણીનો કોગળો મુખમાં ગળી મૂકવો. પછી જ્યારે તે શાંત થાય ત્યારે તે બહાર કાઢવો અને તારા પતિને પગે લાગવું. જો આ રીતે વર્તીશ તો પાણીનો આ શીશો પૂરો થતાં પહેલાં જ તારા સ્વામી શાંત થઈ જશે અને તારી સાથે પ્રીતિથી વર્તવા લાગશે.'

આવો સુંદર ઉપાય બતાવવા માટે પેલી સ્ત્રીએ ડોશીમાનો આભાર માન્યો અને પોતે આ પ્રમાણે જ વર્તશે એની ખાતરી આપી.

આજે સાંજના સુમારે તેનો પતિ ઘેર આવ્યો અને રોજની ટેવ પ્રમાણે સ્ત્રીનો કંઈ ને કંઈ વાંક કાઢી તેના પર ખીજવા લાગ્યો. પરન્તુ સ્ત્રીએ કંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ. રોજ તો તે સામો ક્રોધ કરીને પ્રત્યુત્તર આપતી. પણ આજે મોઢામાં પાણી હતું, એટલે બોલાય શી રીતે? એક-બે વાર સામો ઉત્તર આપવાનું મન થયું. પણ જોગીનાની શિખામણ યાદ કરી મનને વાળી લીધું. આજે સ્ત્રીની સામે ક્રોધ થયો નહિ, એટલે કજિયો થોડી વારમાં પતી ગયો.

આવી રીતે સ્ત્રીને જોગીનાના ઉપાયના કરતા બે-ચાર અને પછી તો ત્યાં પણ બોલાચાલી થવાનો વખત લાગતો, ત્યારે તે શીશામાંનું પાણી મોઢામાં ભરી ચાલી જતી. આથી થોડા જ દિવસમાં તેના પતિને લાગ્યું કે આ તો હવે ઘણી સારી થાય છે, એટલે તે.

જાતિ કોઈ શાશ્વત વસ્તુ નથી, માટે તેનો મદ ન કર, તેનું અભિમાન ન કર !'

(૨) જો મનુષ્ય ધંધા, રોજગાર, વ્યવસાય કે અધિકાર અંગે થતા લાભ અંગે એવો વિચાર કરે કે 'મારા જેવો લાભ બીજા કોઇને થતો નથી, માટે હું પરમ ભાગ્યશાળી છું. બીજા ભાગ્યના ફૂટેલા છે, તેમને મારા જેવો લાભ ક્યાંથી મળે ? અહાહા ! મારા લાભની શી વાત !' તો તેણે **લાભમદ** કર્યો કહેવાય. આવો લાભમદ કરનારને લાભાંતરાય કર્મ બંધાય છે, એટલે ભવિષ્યમાં કોઈ પણ કામમાં મોટો લાભ થતો નથી.

અહીં સુજ્ઞજને એવો વિચાર કરવો ઘટે કે 'હે જીવ ! તને જે લાભ થાય છે, તે લાભાંતરાય કર્મનો ક્ષય થવાથી થાય છે, તેમાં હર્ષ શું અને અભિમાન શું ? વળી આવો લાભ તને એકલાને થતો નથી. જેમણે દાન-પુણ્યાદિ કાર્યો કર્યા છે, તે બધાને થાય છે. માટે તું લાભનો મદ કરવો રહેવા દે !'

(૩) જો મનુષ્ય એવો વિચાર કરે કે 'હું તો અમુક કુલનો ! મારી શી વાત ! હું કંઈ જેવો તેવો નથી.' તો તેણે કુલમદ કર્યો કહેવાય. આવો કુલમદ કરનાર ભવાંતરમાં હલકા કુલમાં જન્મ પામે છે. ભગવાન મહાવીરે મરીચિના ભવમાં કુલમદ કર્યો કે 'અહો ! હું ઉત્તમ કુલનો છું ! મારા દાદા પ્રથમ તીર્થંકર, મારા પિતા પ્રથમ ચક્રવર્તી અને હું છેલ્લો તીર્થંકર થઇશ ! અહા મારું કુલ! અહા મારી ઉત્તમતા!

વના" એ કુલમદના પરિણામે તેમને નીચ કુળ [illegible] પણ ભિક્ષુક કુલમાં જન્મવું પડ્યું કે જ્યાંથી આવશ્ય [illegible] કુલના જન્મ થાય છે. આવી બ્રાહ્મણકુલને ભિક્ષુક [illegible] છે કારણ કે તે ભીક્ષની પાસે ધન માગે છે.

આવી મુક્તને એવા વિચાર કરવા [illegible] કુલના [illegible] નીચ-ગોત્રમાંથી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

છે? તારી પાસે જે મહેલો અને બાગ-બગીચાઓ છે, તેના કરતાં સવાયા મહેલો અને બાગ-બગીચાઓ બીજા ઘણા પાસે છે. હાથી-ઘોડાનુ પણ એમ જ છે. તે દુનિયા પૂરી જોઈ નથી, એટલે તને એની શી ખબર પડે? વળી લક્ષ્મી ચચલ છે, તે ક્યારે ચાલી જશે તેની ખબર પડતી નથી, એટલે તું ઐશ્વર્યનો મદ કર મા!

(૫) જો મનુષ્ય એવો વિચાર કરે કે 'મારા જેવો બલવાન બીજો કોઈ નથી! મારા બળની શી વાત? મેં ભલભલા પહેલવાનોને હરાવી સુવર્ણચન્દ્રકો મેળવ્યા છે અને ટ્રોફીઓ જીતી લીધી છે. આજે તો મને કોઈ પહોંચે એમ નથી.' તો તેણે બલમદ કર્યો કહેવાય. આ બલમદના પરિણામે તે ભવાતરમા નાયકાંગલો જન્મે છે.

અહીં સુજ્ઞજને એવો વિચાર કરવો ઘટે કે 'હે જીવ! તું બલનુ અભિમાન શાને કરે છે? જો તુ ખરો બલવાન હો તો જન્મ, જરા, મૃત્યુ અને રોગરૂપી શત્રુઓને જીતી લે. ત્યાં તો તારુ કઈ ચાલતુ નથી અને આડી બડાઈની ડંફાસ શાને મારે છે? વળી તારું આ બલ સદા ટકશે ખરૂ? એ તો કાલે ચાલ્યુ જવાનુ છે. તો તેનું વ્યર્થ અભિમાન કર મા!

(૬) જો મનુષ્ય એવો વિચાર કરે કે 'મારા જેવો રૂપાળો કોઈ નથી. હુ કામદેવનો અવતાર છુ. લોકો મને જોતાં જ મોહ પામે છે, મારી મુખમુદ્રા કેવી છે? મારા હાથ કેવા છે? મારા પગ કેવા છે?' તો તેણે રૂપમદ કર્યો

તપશ્ચર્યામાં ગાળ્યા હતા! તેમાં છ-છ માસના ઉપવાસ પણ હતા. વર્તમાનકાલે પણ મહાન તપસ્વીઓ થયા છે, તેની આગળ તુ કોઈ હિસાબમા નથી. માટે તપનો મદ કરીશ મા!

(૮) જો મનુષ્ય એવો વિચાર કરે કે 'મારા જેવું શાસ્ત્રજ્ઞાન કોઇને નથી! હુ મહાપંડિત છુ! હુ મહાજ્ઞાની છું!' તો તેણે શ્રુતમદ કર્યો કહેવાય. આ શ્રુતમદના પરિણામે ભવાંતરમા તે મૂર્ખ જન્મે છે.

અહી સુજ્ઞજને એવો વિચાર કરવો ઘટે કે 'હે જીવ! તું શ્રુતનો મદ શાને કરે છે? થોડુ ભણ્યો, થોડાં શાસ્ત્રો જાણ્યા, તેથી તું મહાપંડિત અને મહાજ્ઞાની થઈ ગયો? જરા તો વિચાર કે ગણધર ભગવંતો અને ચૌદ પૂર્વધારીઓ આગળ તારુ જ્ઞાન શી ગણતરીમાં છે? હજી તું અનેક વસ્તુઓનાં ગૂઢ રહસ્યોને જાણતો નથી અને પદે પદે સ્ખલના પામે છે, તો ભલો થઈને શ્રુતનો-જ્ઞાનનો મદ કરીશ મા!

આઠ પદનું વિવેચન અહી પૂરુ થયું, પરંતુ અભિમાન અંગે હજી થોડુ કહેવાનુ છે. તેના લીધે મનુષ્ય વાદવિવાદમાં ઊતરે છે, ઉડાઉ ખર્ચ ગણે છે, ખોટા ઝઘડાઓ કરે છે, કોર્ટ-કચેરીએ ચડે છે અને જંગમાં પણ ઊતરે છે. વળી આ મહાન દોષને લીધે તે નાના-મોટાનો ભેદ પણ ચૂકી જાય છે અને ન બોલવા જેવાં વેણ બોલી મુરબ્બીઓ કે મિત્રોનુ અપમાન પણ કરે છે.

માનને મૃદુતા કે નમ્રતાથી જીતી શકાય છે. આપણો વેંત નમીએ તો બીજા હાથ નમે છે, એ ભૂલવા જેવું

ક્રોધ અને માનને કોઠા

નથી. વળી પાણી નમ્ર લાગે છે. પણ તેનું [illegible]
પથ્થરોને તોડી પાડે છે અને તેના [illegible] ટુકડા [illegible]
છે. એટલે નમ્રતાનું મૂલ્ય ઓછું આંકવું નહિ [illegible]
જેટલું કામ નમ્રતાથી થાય છે, તેટલું અભિમાનથી [illegible]
નથી. એ એક સિદ્ધ હકીકત છે.

આ વિવેચનનો [illegible]
[illegible]થી અવશ્ય બચો. નહિ [illegible]
[illegible] નાખો અને [illegible]
[illegible] મૂકો

[illegible]

લઈશું એમ જણાવ્યું. પટેલે તેનો સ્વીકાર કર્યો, પણ એ જ વખતે તેને એક વિચાર આવ્યો : 'આ મુસાફરોને અહીં કોઈ ઓળખતું નથી, એટલે આ પૈસા પચાવવા ધારું તો પચી જાય એમ છે, પણ સવાર થતાં તે આ પૈસા પાછા માંગશે અને નહીં આપું તો ધાંધલ મચશે, એટલે તેમને ઠેકાણે પાડી દેવા.'

પછી તેમણે ગામમાંથી બે એવી વ્યક્તિઓને શોધી કાઢી કે જેમનો ધંધો જ મારામારી કે ખૂન કરવાનો હતો. તેમની સાથે રૂપિયા પચીશમાં સોદો પાકો થયો અને તેમણે રાતના લગભગ બે વાગતાં આ કાર્ય પૂરું કરવું, એવો નિર્ણય લેવાયો.

મુસાફરો માટે બે ખાટલા ડેલી બહાર ઢાળવામા આવ્યા અને તેના પર ગોદડા પાથરવામાં આવ્યાં. પેલા મુસાફરો તેના પર આડા પડ્યા, પણ તેમાં માંકડ બહુ હોવાથી તેમને ઊંઘ આવી નહિ. આખરે તેઓ એ ખાટલા છોડીને ઘરની પછવાડે વાડો હતો ત્યાં ગયા અને ઘાસની પથારી બનાવી તેમાં સૂઈ રહ્યા.

હવે રાત્રિના બારનો સુમાર થયો, એટલે પટેલના બે દીકરા વાડીએથી ઘરે આવ્યા અને આ ખાટલાઓ પોતાના માટે જ ઢાળી રાખ્યા હશે, એમ માનીને તેમાં સૂઈ ગયા. આખો દિવસ મહેનત-મજૂરી કરેલી હોવાથી થોડી જ વારમાં તેમને નિદ્રા આવી ગઈ અને તેઓ નસકોરાં બોલાવવા લાગ્યા.

નિયત સમયે માગણો ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને તેમાંનું ખૂબ ચીવટથી પોતાને સોંપાયેલું કામ બનાવી દીધું.

હવે સવાર થતાં પેલા બે મુસાફરો પટેલ [illegible] આવ્યા અને રૂપિયા બંને માગવા લાગ્યા. પટેલના મનમાં [illegible] પણ હતો નહિ. આ બંને જણના [illegible] તે [illegible] મન મોટો ક્રોધ થઈ પડ્યો. પછી તો [illegible] તેણે તો પોતાના બે જવાન દીકરાના [illegible] પડ્યાં હતાં અને ત્યાં લોહીના ખાબોચિયાં [illegible] [illegible] તેના જ પોતાના [illegible] અને ચારેકોરથી [illegible]

થયા, એટલે નવમા દિવસે તે ખૂબ જ વહેલો ઊઠયો અને રાજમહેલે પહેલો પહોંચી જવા માટે દોડવા લાગ્યો.

કપિલને આ રીતે દોડતો જોઈને પહેરેગીરોએ પકડી લીધો અને કોટડીમાં પૂર્યો. પછી પ્રાતઃકાલ થતાં તેને રાજા આગળ રજૂ કરવામાં આવ્યો, ત્યારે ભયનો માર્યો તે ધ્રૂજવા લાગ્યો. આ જોઈને રાજા સમજી ગયો કે આ કોઈ ધંધાદારી ચોર નથી, પણ સામાન્ય રાહદારી લાગે છે. પછી રાજાના પૂછવાથી કપિલે બધી હકીકત જણાવી. તે સાંભળીને રાજાએ કહ્યું કે 'મને આશીર્વાદ આપવા માટે તેં જે મુશીબત ઉઠાવી છે, તેની હું કદર કરું છુ. તારે જે માગવુ હોય તે માગી લે.'

કપિલે કહ્યુ : 'મહારાજ! અત્યારે મારું મન વિહ્વલ છે, તેથી થોડો સમય આપો, તો વિચારીને માગું '

રાજાએ તે માગણી કબૂલ રાખી, એટલે કપિલ એક બાગમાં ગયો અને ત્યાં બેસીને વિચાર કરવા લાગ્યો 'શું માગું ? બે માસા સોનાને બદલે પાચ સોનૈયા માગું ? પણ એટલામાં શું પૂરુ થશે? માટે પચાશ સોનૈયા માગવા દે.' વળી વિચાર આવ્યો 'પચાશ સોનૈયા કંઈ અધિક કહેવાય નહિ. એટલી રકમ તો ગમે ત્યાં આડીઅવળી વપરાઈ જાય, સો સોનૈયા જ માગવા દે.' વળી વિચાર આવ્યો: 'સો સોનૈયામાં મારું દળદર ફીટશે નહિ, માટે હજાર સોનૈયા જ માગવા દે. અથવા તો રાજાને શી ખોટ છે કે તેની પાસેથી માત્ર હજાર સોનૈયા જ માગું? શા માટે લાખ, દશ લાખ કે

કરોડ સોનૈયા જ ન માગવા?' આમ કપિલની તૃ[illegible] જ ગઈ અને આખરે તેણે [illegible] કશું [illegible] લેવાનો નિર્ણય કર્યો. એ માસા સોનાથી શરૂ થયેલી તૃ[illegible] આખા રાજ્યને આંબી ગઈ. પણ તે જ ક્ષણે [illegible] કોઈ પાર આવ્યો

धनेषु जीवितव्येषु, स्त्रीषु चाहारकर्मसु ।
अतृप्ताः प्राणिनः सर्वे, याता यास्यन्ति यान्ति च ॥

[illegible]

કરી, એટલે માંત્રિકે પેલી લોઢાની ડબ્બી તેના હાથમાં મૂકી. ઘોડાવાળાએ તરત તે ઉઘાડી અને તેમાંનું અંજન હાથની આંગળી પર લીધું. આ વખતે માંત્રિકે તેને ફરી ચેતવણી આપી કે 'આ સાહસ કરવું રહેવા દે. તું જરૂર આંધળો થઈશ.' પણ તૃષ્ણાના વેગવાન પૂરમાં તણાઇ રહેલા ઘોડાવાળાએ તેના પર ધ્યાન ન આપતાં એ અંજન આંખે આંજ્યું ને થોડીવારમાં તે ખરેખર આંધળો થઈ ગયો.

માંત્રિકને લાગ્યું કે આ માણસ ધનને લાયક નથી, એટલે તે પેલા દશ ઘોડા પર લાદેલી ધનની વીશ પેટીઓ લઈને ત્યાંથી વિદાય થઈ ગયો અને પેલો ઘોડાવાળો અથડાતો-કૂટાતો કેટલાક વખતે પોતાના ઘરે પાછો ફર્યો. ધનની અતિ તૃષ્ણાને લીધે તેણે પોતાને પ્રાપ્ત થયેલી અઢળક લક્ષ્મી ગુમાવી, જેના પર પેટગુજારો હતો તે દશ ઘોડા ગુમાવ્યા અને પોતાની રત્ન જેવી બે આંખો પણ ગુમાવી. આ રીતે તેનું સર્વસ્વ નાશ પામ્યું. તાત્પર્ય કે અતિ તૃષ્ણા સર્વનાશ કરનારી છે.

લોભ કે તૃષ્ણાને સંતોષથી જીતી શકાય છે. 'સંતોષ જેવું સુખ નથી.' એ આપણા સર્વ મહાપુરુષોનો અનુભવ છે અને મહર્ષિ પતંજલિએ યોગસૂત્રમાં તેની નોંધ લેતાં જણાવ્યું છે કે 'सन्तोषादनुत्तमसुखलाभः–સંતોષથી સર્વોત્કૃષ્ટ સુખનો લાભ થાય છે.' છેવટે શ્રી તુલસીદાસજીનો એક દોહો યાદ કરી લઈએ :

ગીન ટૂક કોર્પીન છે. અક બાજુ ગીન લોન [illegible]
શીનારામ ક્રિરેઠે બ્રહ્મ. ઇક બાપુને કોન [illegible]

'વસ્ત્રમાં માત્ર લંગોટી ને [illegible] અને તે [illegible] કરવાની. વળી ખાવામાં માત્ર બાજરો [illegible] તે [illegible] મીઠા વિનાની [illegible] તો ઇક શિયાળા તેની આગળ [illegible] ત્યાગ [illegible] લીધું છે. તે [illegible]

આ નિવેદનનો [illegible] માયા [illegible]

પ્રશ્નોત્તરી

[illegible]

પ્રશ્ન-ધર્મની માયા લાગે તો ?

ઉત્તર-અહીં માયાનો અર્થ પ્રેમ છે, એટલે તેમાં કંઈ ખોટું નથી. ધર્મ પ્રત્યે પ્રેમ જરૂર રાખવો જોઈએ; પરંતુ ધર્મ નિમિત્તે માયા એટલે કૂડ-કપટનું સેવન કરવું યોગ્ય નથી.

પ્રશ્ન-આ જગતમાં કોઇ વસ્તુનો લોભ કરવા જેવો ખરો ?

ઉત્તર-હા. આ જગતમાં બે વસ્તુનો લોભ કરવા જેવો છેઃ એક વિદ્યાનો અને બીજો ધર્મનો. તાત્પર્ય કે વિદ્યા જેટલી બને તેટલી વધારે મેળવવી જોઈએ અને ધર્મ પણ બને તેટલો વધારે કરવો જોઇએ. જે મનુષ્ય થોડી વિદ્યાથી અને થોડા ધર્મથી સંતુષ્ટ થાય છે, તે આગળ વધી શકતો નથી.

પ્રશ્ન-ચાર કષાયોને જીતવાથી રાગદ્વેષ સંપૂર્ણ જીતાઈ જાય ખરા?

ઉત્તર-હા. ચાર કષાયોને પૂરેપૂરા જીતવાથી રાગદ્વેષ પૂરેપૂરા જીતાઇ જાય છે, તેથી જ શાસ્ત્રોમાં કેટલાક સ્થળે કહેવાયું છે કે ‘कषायमुक्तिः किल मुक्तिरेव-કષાયમાંથી મુક્તિ એ જ સાચી મુક્તિ છે.’

પ્રશ્ન-ક્રોધનો ત્યાગ કરવાથી શો લાભ થાય છે?

ઉત્તર-ક્રોધનો ત્યાગ કરવાથી ક્ષમાની પ્રાપ્તિ થાય છે

પ્રશ્ન-માનનો ત્યાગ કરવાથી શો લાભ થાય છે?

ઉત્તર-માન કે અભિમાનનો ત્યાગ કરવાથી મૃદુતા કે નમ્રતાનો લાભ થાય છે.

પ્રશ્ન—માયાનો ત્યાગ કરવાથી શો લાભ થાય છે? [illegible]

ઉત્તર—માયાનો ત્યાગ કરવાથી સરલતા કે નિ[illegible]નું પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્રશ્ન—લોભનો ત્યાગ કરવાથી શો લાભ થાય છે?

ઉત્તર—લોભનો ત્યાગ કરવાથી [illegible]

[illegible]

જ્યાં દેહાધ્યાસ છે, દેહને હું માનવાની પ્રવૃત્તિ છે, ત્યાં 'બહિર્જીવન' કે 'બહિર્મુખતા' છે. આવું જીવન જીવનારને આધ્યાત્મિક પરિભાષામાં 'બહિરાત્મા' કહેવાય છે. તેની સર્વ પ્રવૃત્તિઓ બહિર્લક્ષી હોઈને તે કંઈ પણ આધ્યાત્મિક વિકાસ કરી શકતો નથી. આજે તો લિફ્ટનો જમાનો છે અને શહેરમાં બંધાતાં તોતીંગ મકાનોમાં પ્રાયઃ લિફ્ટ કે લિફ્ટો હોય છે. તેમાં પ્રથમ G અક્ષર હોય છે અને પછી એકથી માંડીને એ મકાનના માળ જેટલા આંકડા હોય છે. આ G નો અર્થ સમજો છો ને ? G એટલે Ground floor અર્થાત્ સહુથી નીચેની ભૂમિ. બહિરાત્માને આ ભૂમિએ ઊભેલો સમજવાનો છે.

જ્યારે દેહાધ્યાસ ટળે અને આત્માને 'હું' માનીને તેના જ હિત કે તેના જ કલ્યાણની ખાતર સઘળી પ્રવૃત્તિઓ કરવામાં આવે, ત્યારે તે 'અંતર્જીવન' કે 'અંતર્મુખતા'ની સ્થિતિ કહેવાય છે અને તેવું જીવન જીવનારને 'અંતરાત્મા' કહેવાય છે. આ અંતરાત્મા આધ્યાત્મિક વિકાસ રૂપી લિફ્ટના આંકડા જે ૪ થી શરૂ થાય છે અને ૧૨ પર્યંત પહોંચે છે, તે શીઘ્રતાથી ચડી જાય છે, એટલે આપણો મુખ્ય પ્રયત્ન બહિરાત્મદશામાંથી અંતરાત્મદશા પ્રત્યે જવાનો હોવો જોઈએ.

એક આંધળા મનુષ્યને નગરની અંદર દાખલ થવું હતું, પણ એ નગરને ફરતો કોટ હતો અને તેને ચાર દરવાજા હતા, એટલે કોઈ પણ દરવાજેથી જ અંદર દાખલ

ઉત્તર-અહીં સત્સંગથી ત્યાગી-વિરાગી મુનિવરો તથા અધ્યાત્મ-પ્રેમીઓનો સંગ સમજવો.

પ્રશ્ન-બહિરાત્મદશામાંથી સીધી પરમાત્મદશા પ્રાપ્ત કરવી હોય તો ?

ઉત્તર-જે કાર્ય જે ક્રમે સિદ્ધ થતું હોય, તે જ ક્રમે સિદ્ધ થાય. ગોટલી વાવીને સીધી કેરી મેળવવાની આશા રાખતા હોઈએ તો એ આશા ફળે નહિ. ગોટલીમાથી અંકુર ફૂટે, તેમાંથી થડ બંધાય, તેમાંથી ડાળી-પાંખળા ફૂટે, તેને પાંદડા આવે, પછી મોર આવે અને છેવટે કેરી પાકે. તે જ રીતે બહિરાત્મદશામાંથી અંતરાત્મદશા પ્રાપ્ત થાય અને અંતરાત્મદશામાંથી પરમાત્મદશા પ્રાપ્ત થાય, પણ સીધી પ્રાપ્ત થાય નહિ.

પ્રશ્ન-ઇલાચીકુમાર નટ તરીકે દોરડા પર નાચી રહ્યો હતો, એટલે કે તે બહિરાત્મદશામાં હતો, છતાં તેને ત્યાં જ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું, એટલે કે પરમાત્મદશા પ્રાપ્ત થઈ, તેનું કેમ ?

ઉત્તર-ઇલાચીકુમાર બહિરાત્મદશામાં હતો એ સાચી વાત, પણ નટના દોરડા પરથી તેની નજર મુનિરાજ પર પડી કે જેમને એક નવયૌવના સ્ત્રી મોદક વહોરાવી રહી હતી અને તેના વિચારમાં પરિવર્તન થયું. ત્યારથી તેની અંતરાત્મદશા શરૂ થઈ, જે બહુ ઝડપથી પૂર્ણતાએ પહોંચી, એટલે તેને ત્યાં જ કેવલજ્ઞાન થયું. તાત્પર્ય કે તે પણ પ્રથમ

'હે આત્મન્! તુ બાર ભાવનાઓનાં નામ સાંભળ અને તેનુ ચિંતન કર, જેથી જન્મ-જરા-મરણના ફેરામાથી છૂટી જઈશ.

તે નામો આ પ્રમાણે જાણવાં: (૧) અનિત્યભાવના, (૨) અશરણભાવના, (૩) સંસારભાવના. (૪) એકત્વભાવના, (૫) અન્યત્વભાવના. (૬) અશુચિભાવના, (૭) આશ્રવભાવના, (૮) સંવરભાવના, (૯) નિર્જરાભાવના, (૧૦) ધર્મસ્વાખ્યાત-ભાવના, (૧૧) લોકસ્વરૂપભાવના અને (૧૨) બોધિદુર્લભ ભાવના.

આ બારેય ભાવનાનુ સ્વરૂપ અહી ટૂંકમાં જણાવીએ છીએ.

૧-અનિત્યભાવના

શરીર, યૌવન, સંપત્તિ, અધિકાર અને અભ્યંતર વિકલ્પોની અનિત્યતા ચિંતવવી, તે આ ભાવનાનો મુખ્ય વિષય છે.

આ બધી વસ્તુઓ અનિત્ય છે, એમ તો આપણે જાણીએ છીએ, પણ આપણુ એ જ્ઞાન ઉપરછલ્લુ છે, શાસ્ત્રીય પરિભાષામાં કહીએ તો વિષયપ્રતિભાસ છે, તેથી આપણી અનિત્ય વસ્તુઓ પ્રત્યેની આસક્તિ ટળતી નથી. આપણો જીવનવ્યવહાર તો એવો ચાલે છે કે જાણે આ બધી વસ્તુઓ નિત્ય હોય! તાત્પર્ય કે આપણા હૃદયના ઊંડાણમાં તેની અનિત્યતા વસી નથી. એ અનિત્યતા પૂરે

મને એકાએક સાજો થયેલો જોઈને બધા આનંદ પામ્યા. પિતાજી એમ સમજ્યા કે મારો ખર્ચેલો પૈસો લેખે લાગ્યો. માતા એમ સમજી કે મારી માન્યતાઓ ફળી. ભાઈઓ એમ સમજ્યા કે અમારી સેવા ફળી. બહેનો એમ સમજી કે અમારી આશિષ ફળી. પત્ની એમ સમજી કે મારી ચાકરી લેખે લાગી. મિત્રો એમ સમજ્યા કે અમે જે દોડધામ કરી તેનું આ શુભ પરિણામ આવ્યું અને સહુ પોતપોતાની વાતનું સમર્થન કરવા લાગ્યા, ત્યારે બધાને મેં શાંત પાડીને કહ્યું કે 'મને નવું જીવન પ્રાપ્ત થયું છે. તે મારા શુભ સંકલ્પનું ફલ છે. ગત્રે હું એવો સંકલ્પ કરીને સૂઈ ગયો હતો કે જો આ દુઃખ-દર્દમાંથી મુક્ત થઈશ તો શાંત, દાંત અને નિરારંભી થઈશ. માટે હવે મને આપ બધા આજ્ઞા આપો, કારણ કે લીધેલી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન મારે સત્વર કરવું જોઈએ.'

આ શબ્દો સાંભળતાં જ સહુનો હર્ષ ઉડી ગયો અને તેમની આંખો અશ્રુભીની બની ગઈ. તેમણે મને આમ ન કરવા ઘણું સમજાવ્યો, પણ મેં એમને સ્વાનુભૂત અશરણુતાનો ખ્યાલ આપ્યો, તેમ મારે મારી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કોઈ પણ હિસાબે કરવું હતું, એટલે સર્વ કુટુંબીજનોએ મને રજા આપી અને હું આત્મકલ્યાણને સાધવા અણગાર-ધર્મમાં પ્રવ્રજિત થયો.

જે અણગાર બને છે, શ્રમણ બને છે, તે અન્ય જીવોનો નાથ (રક્ષક) બને છે અને તે પોતાનો પણ નાથ

આ ભાવનાની યથાર્થતા સમજવા માટે સંથારા-પોરિસીની નીચેની બે ગાથાઓનું નિરીક્ષણ-ચિંતન-મનન જરૂરી છે:

एगो हं नत्थि मे कोइ, नाहमन्नस्स कस्सइ ।
एवं अदीणमणसो, अप्पाणमणुसासइ ॥ ११ ॥

एगो मे सासओ अप्पा, नाण-दंसण-संजुओ ।
सेसा मे बहिरा भावा, सव्वे संजोगलक्खणा ॥ १२ ॥

'હું એકલો છું, મારું કોઈ નથી, તેમ હું પણ કોઈનો નથી. આવું અદીન મનથી વિચારીને આત્માનું અનુશાસન કરવું.

'એક મારો આત્મા જ શાશ્વત છે કે જે જ્ઞાન અને દર્શનથી યુક્ત છે. બાકીના સર્વ સંયોગબલથી અર્થાત્ કર્મના કારણે ઉત્પન્ન થયેલા બહિર્ભાવો છે.'

ઘણા સગાં-સંબંધીઓ, નાતીલા-જાતીલાઓ તથા મિત્રો વગેરેથી પરિવરેલો મનુષ્ય પોતાને બહુત્વવાળો માને છે અને તે બહુત્વમાં જ ઓતપ્રોત રહે છે. અહીં એમ વિચારવું ઘટે કે 'હું એકલો છું. મારું કોઈ નથી.' તો તે એકીભાવમાં અર્થાત્ આત્મભાવમાં રહે.

જે મનુષ્યને ખાસ સગાંવહાલાં નથી કે મિત્રો નથી કે નાતીલા-જાતીલામાં સ્થાન નથી, તે એમ માને કે 'અરેરે! હું એકલો છું, આમાં મારું કોઈ નથી.' તો એ વિચાર દીનતામાંથી જન્મેલો કહેવાય અને તેથી આર્ત્તધ્યાનની કોટિમાં

આવે, પરંતુ અહીં 'एगो ह नत्थि मे कोइ' એ વિચાર જ્ઞાનદશાથી કરવાનો છે અને તેના વડે આત્માનું અનુશાસન-નિયંત્રણ કરવાનું છે. એટલે કે તેને સમત્વમાં કેળવવાનો છે. જેથી એ ધર્મધ્યાનની ધારામાં આવે અને આત્મકલ્યાણમાં ઉપયોગી થાય.

વળી એકીભાવમાં સ્થિર થવા માટે એમ પણ વિચારવાની જરૂર છે કે મારો આત્મા એકલો જ શાશ્વત છે અને કર્મજન્ય બધી વસ્તુઓ અશાશ્વત છે, અનિત્ય છે. એટલે તે મારી હોઈ શકે નહિ. માત્ર જ્ઞાન દર્શન એ જ મારાં છે, કારણ કે તે મારો સ્વભાવ છે.

આ રીતે એકત્વનું અંતર રીતે ચિંતન કરવાથી એકત્વ ભાવના સિદ્ધ થાય છે અને તે આત્મકલ્યાણનો માર્ગ બતાવી જાય છે.

૫- અન્યત્વભાવના

આત્મ અને અનાત્મ વસ્તુઓનું [illegible] અન્યત્વ, એ આ ભાવનાનો મુખ્ય વિષય છે.

જેમ એકત્વનો વિચાર કરતાં [illegible] અન્યત્વનો વિચાર કરતાં પણ [illegible] છે તેમ [illegible] ભાવનાની જેમ અન્યત્વભાવના [illegible] છે.

[illegible]

પરંતુ એ શરીર કદી શુદ્ધ થતું નથી. ઉકરડો કદી શુદ્ધ થાય ખરો ?'

ઉકરડો શબ્દ કદાચ કોઈને આકરો લાગશે, પણ બરાબર વિચાર કરીએ તો આ શરીર ઉકરડા જેવું જ છે. ઉકરડામા જેમ એક વખતનો કચરો ઉપડ્યો ન ઉપડ્યો, ત્યા બીજો કચરો આવી પડે છે અને તેથી તે ગંધાતો જ રહે છે, તેમ શરીરમાંથી એકત્ર થયેલો મલ હઠ્યો ન હઠ્યો કે બીજો મલ ભેગો થાય છે, તેથી તે ગંધાતું જ રહે છે, અપવિત્ર જ રહે છે.

મહાત્મા સુંદરદાસ એક વૈરાગી પુરુષ હતા. તેમણે શરીર અંગે એક સવૈયો કહ્યો છે, તે વિચારવા જેવો છે.

હાડકો પિંજર ચામ ચઢયો પુનિ,
માંહિ ભર્યા મલ-મૂત્ર વિકારા;
થુંક રૂ લાર વહે મુખસે પુનિ.
વ્યાધિ વહે નવ-બાર હિ દ્વારા.
માંસકી જીભસે ખાત સબે દિન,
તા મતિમાન કરો ન વિચારા;
ઐસે શરીર મેં પૈઠકે સુંદર,
કૈસે હિ કીજિયે શૌચ આચારા.

'શરીર એ હાડકાનું એક પિંજરૂ છે, તેને ચામડાથી મઢેલું છે, અંદર મલ અને મૂત્રનો વિકાર ભરેલો છે. તેના મુખમાંથી થૂંક અને લાળ વહે છે તથા એના નવ કે બાર દ્વારોમાંથી+ વ્યાધિઓ નિરંતર વહેતા હોય છે. વળી માંસની જીભ વડે તે નિરતર ખાય છે, તેનો વિચાર કે

+ પુરુષના નવ દ્વાર અને સ્ત્રીઓના બાર દ્વાર સમજવાના છે.

મતિમાન ! તમે કેમ કરતા નથી ? આવા શરીરમાં પેસીને અમે શૌચાચાર એટલે પવિત્ર રહેવાનો આચાર શી રીતે કરીએ ? તાત્પર્ય કે ગમે તેવા શૌચાચાર પાળીએ તો પણ તે શુચિમય-શુદ્ધ-પવિત્ર થવાનું નથી

બીજી પણ અનેક રીતે શરીરની અશુચિનો વિચાર કરી તેના પરનો મોહ ટાળવાનો છે.

ભાવનાઓનો વિશેષ પરિચય આગામી પ્રકરણમાં અપાયો છે. પ્રશ્નોત્તરી તેને છેડે આપેલી છે.

[૧૯]

ભાવનાઓનું સેવન–૨

ગત પ્રકરણમાં અનિત્યાદિ છ ભાવનાઓનો પરિચય અપાઈ ગયો. હવે બાકી રહેલી છ ભાવનાઓનો પરિચય આ પ્રકરણમાં આપીશું.

૭–આશ્રવભાવના

આશ્રવ એટલે કર્મનું આત્મા ભણી આવવું. તેના હેતુઓ અંગે ખાસ વિચારણા કરવી, એ આ ભાવનાનો મુખ્ય વિષય છે.

અહીં એમ વિચારવું ઘટે કે જેમ પર્વતમાંથી ચારે બાજુ પડતાં ઝરણોનાં પાણી વડે તળાવ જલદી ભરાઈ જાય છે, તેમ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગનાં કારણે આત્મા કર્મોથી ભરાઈ જાય છે. તેથી હે જીવ! તું એ પાંચે ય કારણોથી વિરામ પામ.

હે ચેતન! મિથ્યાત્વના યોગે અનાદિકાલથી તું આ

સંસારમાં રખડી રહ્યો છે અને તે કર્મની ઉત્પત્તિનું મુખ્ય કારણ છે, એમ સમજી તેનો ત્યાગ કર.

હે જીવ! અવિરતિના કારણે તું વિષયોમાં રાચી રહ્યો છે. પણ વિષયમાં લુબ્ધ થનાર હાથી, માછલાં, ભમરા, પતંગિયા, હરણ વગેરે પ્રાણીઓના આખરી હાલ શું થયા છે? એ વિચારી જો અને વિરતિની ભાવના કેળવ. સાચું [illegible] વિરતિ છે. તેનો સ્વીકાર કર્યા વિના તારો ઉદ્ધાર નથી.

હે જીવ! દિવસ અને રાત્રિ સડસડાટ ચાલ્યા જાય છે, કાળ કોઈને માટે ઊભા રહેતા નથી. જે રાત્રિ જાય તે પાછી આવતી નથી. એમ વિચારી તું પ્રમાદનો ત્યાગ કર અને તારા ધ્યેય તરફ ઝડપથી આગળ વધ.

હે જીવ! ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ, [illegible] તારી આત્મસંપત્તિને [illegible] છે, માટે તેનાથી ચેતીને ચાલ. ક્રોધ પ્રીતિ કે સદ્ભાવનો નાશ કરે છે, માન વિનયનો નાશ કરે છે, માયા મિત્રોનો નાશ કરે છે અને લોભ સર્વનો નાશ કરે છે, એમ વિચારી [illegible]

હે ચેતન! તું મનથી, વચનથી અને [illegible]

[illegible]

કંડરિક અને પુંડરિકની વાત

મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પુંડરિકિણી નામની નગરી હતી. તેમાં કંડરિક અને પુંડરિક નામના બે બંધુઓ હળીમળીને રાજ્ય કરતા હતા. તેમાં કંડરિક નાનો હતો અને પુંડરિક મોટો હતો. એકવાર કોઈ નિર્ગ્રંથ મહાત્માની વૈરાગ્યમય દેશના સાંભળીને પુંડરિકને દીક્ષા લેવાની ભાવના થઈ, તેથી તેણે લઘુબંધુ કંડરિકને કહ્યું કે 'હવે રાજ્ય તું સંભાળ. હું તો સંયમમાર્ગે વિચરી આત્માનું કલ્યાણ કરીશ.' આ સાંભળી કંડરિકે કહ્યું કે 'મોટાભાઈ! તમે સુખશાંતિની પ્રાપ્તિ કરાવનાર સંયમમાર્ગ ગ્રહણ કરવાને તૈયાર થયા છો અને મને નરકમાં મોકલનાર રાજ્ય અર્પણ કરો છો, એ ઠીક નથી. રાજ્ય તો તમે જ સંભાળો અને હું સંયમમાર્ગ ગ્રહણ કરીશ.' આમ કહી તેણે પોતાના ભાગનું રાજ્ય પુંડરિકને સોંપ્યું અને પોતે પ્રવ્રજિત થઈ સંયમની સાધના કરવા લાગ્યો.

સંયમની સાધના આખરે સુખકર છે, પણ કરવી સહેલી નથી. તેમાં અનેક જાતની કઠિનાઈઓનો સામનો કરવો પડે છે, અનેક જાતનાં તપો કરવાં પડે છે અને લૂખો-સૂકો આહાર વાપરવો પડે છે. આમ લાંબા વખત સુધી તપશ્ચર્યાઓ કરી લૂખો-સૂકો આહાર વાપરતાં એક વખત કંડરિકની તબિયત બગડી અને તેનું મન સંયમ પરથી હઠી ગયું. સંસારમાં ફરી દાખલ થવાનો વિચાર કરી તે પુંડરિકિણી નગરીએ આવ્યો અને નગર બહાર અશોકવનમાં

ઊતર્યો. ત્યાં પોતાનો ઓઘો અને મુહપત્તી વૃક્ષની ડાળીએ લટકાવી દીધાં. પછી તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે 'હું અહીં આવ્યો તો ખરો. પણ પુંડરિક મારું રાજ્ય મને પાછું આપશે કે નહિ? ન આપે તો મારે શું કરવું?' ત્યાં લાભ જાગે છે. ત્યાં મનુષ્યને ન કરવા જેવા વિચારો પણ આવી જાય છે.

એવામાં વનપાલે વધામણી આપવાથી પુંડરિક ત્યાં આવ્યો અને પોતાના ભાઈની આવી હાલત જોઈ ખેદ પામ્યો. ચિંતામણિરત્નતુલ્ય સંયમમાર્ગ પાળવા પછી [illegible] તેણે કંડરિકને સંયમમાં પુનઃ સ્થિર [illegible] સમજાવ્યો. પણ કંડરિક સમજ્યો નહિ. તેને તો [illegible] સંસારમાં દાખલ થઈ તેના સુખો ભોગવવા હતા [illegible] પુંડરિકે તેને રાજ્ય સોંપ્યું.

કંડરિક તે જ દિવસે રાજધાનીમાં [illegible] પોતાના મહેલે આવ્યો ત્યારે [illegible] ભોજન કરવું [illegible] એમ વિચારી તેણે [illegible] જાતજાતની બનાવવાનો [illegible] [illegible]

(૧) ક્ષમા, (૨) માર્દવ, (૩) આર્જવ, (૪) મુક્તિ (નિર્લોભતા), (૫) તપ, (૬) સંયમ, (૭) સત્ય, (૮) શૌચ, (૯) અકિંચનતા અને (૧૦) બ્રહ્મચર્ય, એ દશ યતિધર્મો છે. આ દરેકનું મહત્ત્વ વિચારી તેને તારા જીવનમાં વણી લે.

હે જીવ! તું બાર ભાવનાઓનુ નિત્ય સ્મરણ કર. ભવરૂપી રોગને મટાડવા માટે એ ઉત્તમ પ્રકારનુ રસાયણ છે. વળી હે આત્મન્! તું (૧) સામાયિક, (૨) છેદોપસ્થાપનીય, (૩) પરિહારવિશુદ્ધિ, (૪) સૂક્ષ્મસંપરાય અને (૫) યથાખ્યાત એ પાંચે ય ચારિત્રનુ સ્વરૂપ સમજી તેના પાલનમાં ઉદ્યત થા, જ્યાં સુધી તું ૩ ગુપ્તિ, ૫ સમિતિ, ૨૨ પરિષહ, ૧૦ યતિધર્મ, ૧૨ ભાવના અને ૫ ચારિત્ર એ રીતે ૫૭ પ્રકારવાળા સંવરનું સ્વરૂપ સમજીને તેને અનુસરીશ નહિ, ત્યા સુધી તારો ભવનિસ્તાર શી રીતે થશે?

ગુપ્તિ-સમિતિ આદિ ૫૭ ભેદોનો વિચાર મુખ્યત્વે ત્યાગી પુરુષોએ કરવાનો છે. અહીં ગૃહસ્થ સાધકે એવો વિચાર કરવો ઘટે કે સંવરની સાધના માટે મહાપુરુષોએ સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પૌષધ, જિનદર્શન, જિનપૂજા, ગુરુદર્શન આદિ જે જે ઉપાયો બતાવ્યા છે, તેનો હે જીવ! તું ખૂબ ખૂબ આદર કર અને તેનુ બને તેટલું આરાધન કર.

૯-નિર્જરાભાવના

કર્મનિર્જરાના ઉપાયો સંબંધી ચિંતન કરવું, એ આ ભાવનાનો મુખ્ય વિષય છે.

અહીં એમ વિચારવું ઘટે કે 'હે ચેતન! પૂર્વમહર્ષિઓએ પોતાનાં કર્મો કેવી રીતે ખપાવ્યા ? તેનો વિચાર કર. એ મહર્ષિઓએ રાજ્યના મહાન વૈભવો છોડીને, શ્રીમન્તાઈની અનેક સુખસગવડોનો ત્યાગ કરીને અથવા ગ્રામ અધિકાર અને સામાજિક અનુકૂલતાઓને જતી કરીને તપસ્વી જીવનનો સ્વીકાર કર્યો અને વિવિધ તપોનું આચરણ કર્યું. તે જ કર્કશ કર્મોની નિર્જરા કરી શક્યા, માટે તું પણ એ મહર્ષિઓના પગલે ચાલી તપસ્વી થા અને તપનું યથાશક્તિ આચરણ કર.

'હે ચેતન! તપના વિચારથી તું [illegible] તને કાયાની માયા એવી તે કેવી વળગી પડી [illegible] તપશ્ચર્યા કરતા પણ તું ગભરાય [illegible] નિગોદ અને તિર્યંચના ભવમાં તે [illegible] તેનો તો આ અંશમાત્ર નથી! [illegible] અકામભાવે એટલે ઇચ્છા વિના [illegible] સકામભાવે એટલે [illegible] કર્મ નિર્જરા [illegible].

હે ચેતન! તું [illegible]

[illegible]

સૌભાગ્ય માન અને અરિહંતદેવ, નિર્ગ્રંથ ગુરુ તથા સર્વજ્ઞ-કથિત ધર્મના સિદ્ધાંતોમાં પૂરેપૂરી શ્રદ્ધા રાખ.

જૈન મહર્ષિઓએ બોધિ અર્થાત્ સમ્યકત્વને ચિંતામણિ રત્ન અને કલ્પવૃક્ષથી પણ અધિક કહેલ છે, તેનો મર્મ તું વારંવાર વિચાર. ખરેખર! આ જગતમાં બોધિ અર્થાત્ સમ્યકત્વ જેવી સુંદર વસ્તુ કોઈ પણ નથી. જો સમ્યકત્વ હોય તો જ્ઞાન અને ક્રિયા સફલ છે, માટે હે જીવ! તું સમ્યકત્વમાં બરાબર સ્થિર થા.

ચાર ભાવનાઓ

આ બાર ભાવનાઓ ઉપરાંત મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થ એ ચાર ભાવનાઓ પણ ભાવવા યોગ્ય છે. તેમાં સર્વ જીવોને મિત્ર સમાન ગણવા, એ મૈત્રીભાવના છે; ગુણવાનને જોઈ રાજી થવું, એ પ્રમોદભાવના છે; દીન-દુઃખી જીવો પ્રત્યે કરુણા—અનુકંપા ધારણ કરવી, એ કારુણ્ય ભાવના છે અને પાપી—અધર્મી જીવો પ્રત્યે ઉપેક્ષાવૃત્તિ ધારણ કરવી, એ માધ્યસ્થ ભાવના છે.

આ ચાર ભાવનાઓનો સંક્ષેપ કરવો હોય તો એક મૈત્રીભાવનામાં થઈ શકે છે, કારણ કે ઊંડે ઊંડે મિત્રતાની ભાવના નથી, ત્યાં પ્રમોદ ઉપજી શકતો નથી, કરુણા સ્ફુરતી નથી કે માધ્યસ્થભાવ અનુભવી શકાતો નથી.

મૈત્રીભાવનું મૂલ નીચેની વિચારણામાં રહ્યું છેઃ 'જેવો હું તેવા બીજા. જેમ મને સુખ ગમે છે, તેમ બીજાને

પણ ગુણ ગમે છે. જેમ મને જીવવું પ્રિય છે. [illegible] જીવને પણ જીવવું પ્રિય છે તો મારાથી કોઈને [illegible] ભિક્ષાની કેમ શકાય? નિઃશંકની કેમ શકાય [illegible] [illegible] પર નગાપ કેમ મારી શકાય [illegible] કોઈને દુઃખી કરીને. કોઈના [illegible] સુખી થવાની [illegible] જનિ હો [illegible] મિત્રતાનું ચિહ્ન નથી માટે [illegible] સકલ જીવો પ્રત્યે મારી મિત્રતા છે [illegible] કોઈનો ય દુશ્મન નથી [illegible] [illegible] સૌનું દલ છે. સહુ સુખી થાઓ. [illegible] કલ્યાણના માર્ગને [illegible]

[illegible]ગુણથી [illegible] ગુણ [illegible] પણ [illegible] પણ [illegible] [illegible]

[illegible]

અને ધ્યાન એટલે ધ્યેયની સિદ્ધિ અર્થે ધ્યાતા દ્વારા કરવામાં આવતી વિશિષ્ટ પ્રવૃત્તિ. જો ધ્યાતા ન હોય તો ધ્યાન કોણ ધરે? જો ધ્યેય ન હોય તો ધ્યાન શેનું ધરાય? અને ધ્યાતા વિદ્યમાન હોય તથા ધ્યેય નિશ્ચિત હોય, પણ ધ્યાનની ક્રિયા યથાર્થ રીતે થાય નહિ, તો ધ્યાન શી રીતે સંભવે? તેથી ધ્યાતા, ધ્યેય અને ધ્યાનની ત્રિપુટી માનવામા આવી છે. અહીં એટલી સ્પષ્ટતા કરી દઈએ કે ધ્યાનની ઉચ્ચ અવસ્થામાં આ ત્રિપુટી એક થઈ જાય છે, કારણ કે તેમા ધ્યાતા, ધ્યેય અને ધ્યાનનો કશો ભેદ રહેતો નથી, પરંતુ ધ્યાનનો વિષય સમજવા માટે આ ત્રિપુટી કામની છે, તેથી અહીં તેનો નિર્દેશ કરવામા આવ્યો છે.

ધ્યાનના મુખ્ય બે પ્રકારો છે : (૧) અશુભ અને (૨) શુભ. તેમાં અશુભ ધ્યાનના બે પ્રકારો છે: (૧) આર્તધ્યાન અને (૨) રૌદ્રધ્યાન. તથા શુભધ્યાનના પણ બે પ્રકારો છે: (૧) ધર્મધ્યાન. અને (૨) શુકલધ્યાન. જ્યા ચતુર્વિધ ધ્યાનનો ઉલ્લેખ આવે, ત્યાં આ ચાર ધ્યાનો સમજવાનાં છે.

આ ચાર પ્રકારનાં ધ્યાનોમાં આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન ઘણા કર્મબંધનાં કારણો છે અને એ રીતે સંસારસાગરમા અતિ દીર્ઘકાલ સુધી રખડાવનારાં છે, તેથી તે હેય એટલે છોડવા યોગ્ય-ત્યાગ કરવા યોગ્ય મનાયેલાં છે. તાત્પર્ય કે જેને ધર્મપરાયણ થવું છે, આધ્યાત્મિક વિકાસ કરવો છે કે સામાયિક યોગની સિદ્ધિમાં આગળ વધવું છે, તેણે તો આ બંને ધ્યાનોનો ત્યાગ અવશ્ય કરવો જ જોઈએ.

આર્ત-રૌદ્રધ્યાનનો ત્યાગ

આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનનો ત્યાગ તેમનું સ્વરૂપ [illegible] જાણ્યા વિના થાય નહિ. તેથી પ્રથમ તેમનું સ્વરૂપ [illegible] લઈએ. આર્તિ એટલે પીડા તેનાથી જે ધ્યાન ઉત્પન્ન થ[illegible] આર્તધ્યાન તેના ચાર પ્રકારો માનવામાં આવ્યા છે: (૧) અનિ[illegible] વસ્તુસંયોગ-આર્તધ્યાન કોઈ પણ અનિષ્ટ [illegible] પડતાં તે દૂર ક્યારે થાય તેનું સતત [illegible] કરવું તે. (૨) ઇષ્ટવિયોગ આર્તધ્યાન [illegible] કે મનને ગમતી વસ્તુ ચાલી [illegible] સતત ચિંતન [illegible] (૩) પ્રતિકૂલવેદના-આર્તધ્યાન [illegible] સતત ચિંતન [illegible] ધ્યાન-ભોગની તીવ્ર લાલસા [illegible] ભોગ-લાલસા [illegible]

[illegible]

મારી જે જાતની યોગ્યતા હતી, તે પ્રમાણે મને મળ્યું. એમાં મારે ખોટું લગાડવું શા માટે? દુ:ખનો અનુભવ કરવો શા માટે? વળી સમય સમયનું કામ કરે છે, એટલે યોગ્ય સમય આવશે, ત્યારે બધું ઠીક થઈ જશે, મનગમતું થઈ જશે, તેથી આ બાબતમાં મારે કંઈ પણ વિમાસણ કરવાની જરૂર નથી.

પ્રિયજનનું મૃત્યુ થતાં કે સંપત્તિ-અધિકાર ચાલ્યો જતાં અથવા અતિપ્રિય વસ્તુ ખોવાઈ જતાં શોક-સંતાપ કરવો એ બીજા પ્રકારનું ઇષ્ટવિયોગ-આર્તધ્યાન છે. પ્રિયજનનું મૃત્યુ થતાં મનને-હૃદયને આઘાત લાગે. એ સ્વાભાવિક છે, પણ તે માટે વિલાપો કરવાથી કે ઝૂરવાથી શું વળવાનું છે? એ વિચારવાનું છે. શું નાના પ્રકારના વિલાપો કરવાથી કે અત્યંત ઝૂરવાથી મૃત્યુ પામેલી વ્યક્તિ સજીવન થાય છે ખરી! કે પરલોકમાંથી પાછી આવે છે ખરી? જે જન્મે છે, તે અવશ્ય મરે છે. મૃત્યુ કોઈને છોડતું નથી મહાપુરુષો પણ એક દિવસ ચાલ્યા ગયા. તો સામાન્ય માનવીની વાત શી? આવા આવા વિચારો કરી મનને શાંત સ્વસ્થ રાખવું ઘટે છે.

ધનનાશનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતાં ઘણા માણસો શોક-સંતાપ કરવા લાગે છે અને એ રીતે આર્તધ્યાનમાં ચડી જાય છે. તેનાથી લાભ તો કશો થતો નથી, ઊલટું શરીર બગડે છે, મનની સ્વસ્થતા ઓછી થઈ જાય છે અને નિત્ય નિયમોમાં પણ સ્ખલનાઓ થવા લાગે છે. કેટલાક

મનુષ્યો આવા પ્રસંગે અકળાઈ જાય છે. [illegible]
પોતે કોઈ રીતે જીવનનો અંત આણે છે [illegible]
નથી. આવી રીતે આપઘાત પામનારની [illegible]
અને ભવભ્રમણ વધે છે. આવા પ્રસંગે [illegible]
વિચારવું ઘટે કે [illegible]
[illegible] ટળતી નથી. [illegible]
[illegible]

ભગવાને મોક્ષ સામે નજર રાખીને સંવર અને નિર્જરા એ બે તત્ત્વોની સમજણપૂર્વક આરાધના કરવાનું કહ્યું છે, તો હું એ બે તત્ત્વોની સમજણપૂર્વક આરાધના કરું છું ખરો'

ભગવાને જ્ઞાન અને ક્રિયા બંનેથી મોક્ષ કહ્યો છે, તેથી જ્ઞાનની આરાધના અનન્ય મને કરવી જોઈએ, તે હું કરું છું ખરો? ન કરતો હોઉં તો શા માટે? શું તે માટે સાધનો નથી? સગવડ નથી? ગુરુનો યોગ નથી? કે મારા પોતાના જ નિર્ણયની ખામી છે? હે જીવ! ભગવાનની આજ્ઞા માથે ચડાવીને તું જ્ઞાનમાર્ગનો પ્રવાસી બન. વળી ક્રિયામાં પણ તારી કચાશ ઘણી છે! તારી દરેક ક્રિયા અમૃતાનુષ્ઠાનરૂપ થવી જોઈએ, તે થાય છે ખરી? અશુદ્ધિ, અવિધિ, અજ્ઞાન તથા પ્રમાદ ખંખેરીને તું ક્રિયાકુશલ બન. રે ક્રિયાકુશલ બન!

ભગવાનની આજ્ઞા છે કે સ્વ-ભાવમાં સ્થિર રહેવું અને વિ-ભાવથી બચવું, તે પ્રમાણે હે જીવ! તું સ્વ-ભાવમાં સ્થિર રહે છે ખરો? રહે છે તો કેટલો વખત? પછી વિ-ભાવમાં કેમ સરકી પડે છે? શું એ તારે માટે યોગ્ય છે? છેવટે તો તારે સ્વભાવમાં જ સ્થિર થવાનું છે, તો અત્યારથી જ તેનો અભ્યાસ કેમ ન કર!

ભગવાને વસ્તુનું સ્વરૂપ સમજવા માટે નય, નિક્ષેપ, સપ્તભંગી વગેરેની પ્રરૂપણા કરી છે, તેનું રહસ્ય હે જીવ! તું સમજ્યો ખરો? ન સમજ્યો તો ક્યારે સમજીશ? ભગવાને નિરપેક્ષ વચનો બોલવાનો નિષેધ ફરમાવ્યો છે અને સાપેક્ષ વચનો બોલવાની આજ્ઞા ફરમાવી છે, છતાં હે જીવ! તારાથી

નિરપેક્ષ વચનવ્યવહાર થઈ જાય છે. તો સાપેક્ષ [illegible] હવે પછી સાપેક્ષ વચનવ્યવહાર કરવાની પ્રતિજ્ઞા [illegible]

આમ શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાને આગળ કરીને જૈન સિદ્ધાન્તમાં પ્રરૂપાયેલ ભિન્ન ભિન્ન વસ્તુઓ [illegible] ચિંતન કરતાં આજ્ઞાવિચયધર્મધ્યાન થાય છે.

અહીં પ્રસંગવશાત્ એ પણ જણાવી દઈએ કે જૈન સિદ્ધાંત એટલે જિનાગમો અને તેને અનુસરીને [illegible] માન્ય ધર્મશાસ્ત્રો. તેમાં જે વર્તમાન સિદ્ધાંત [illegible] પૂર્વાચાર્યોએ ચાર ભાગમાં વિભક્ત કરેલ છે [illegible] દ્રવ્યાનુયોગ–તેમાં છ દ્રવ્યો, નવ તત્ત્વો [illegible] નિક્ષેપા તથા સ્યાદ્વાદ વગેરે સંબંધી [illegible] પ્રકારની વિચારણાઓ છે. અહીં [illegible] વિચારણાનું વર્ણન છે. (૨) ગણિતાનુયોગ [illegible] તથા [illegible] સંબંધી અનેક [illegible] અનેક પ્રકારની ગણિત–પ્રક્રિયાઓ [illegible]

હવે બીજા અપાયવિચયધર્મધ્યાન પર આવીએ. અહીં એમ ચિંતન કરવું ઘટે કે આત્મા મૂલ સ્વરૂપે તો આનંદમય છે, આનન્દઘન છે, છતાં તેને વિવિધ પ્રકારના અપાયો એટલે કષ્ટો કે દુઃખો ભોગવવાનો પ્રસંગ આવે છે, તેનું મુખ્ય કારણ રાગ, દ્વેષ, કષાય અને આશ્રવ છે.

રાગ રળિયામણો લાગે છે, પણ તે ભયંકર છે. તે કેટલીક વાર દૃષ્ટિરાગનું રૂપ ધારણ કરી આપણને છળે છે, તો કેટલીકવાર કામરાગનું રૂપ ધારણ કરી આપણને વિષય-ભોગના ઊંડા ખાડામાં ઉતારી દે છે. તો વળી કેટલીકવાર સ્નેહરાગના વાઘા સજી આપણી પાસે અન્યાય અને અનીતિનું આચરણ કરાવે છે. રાગ ગમે તે રૂપે આવે, પણ તે પોતાની સાથે કર્મનું કટક લેતો આવે છે કે જે આત્માને ચારે તરફથી ઘેરી લે છે. પરિણામે ભવભ્રમણમાં વધારો થાય છે અને અનેક પ્રકારનાં દુઃખો ભોગવવાં પડે છે.

તેનો જોડીદાર દ્વેષ પણ એટલો જ દુષ્ટ છે. તે જ્ઞાનાદિ ગુણરૂપ વૃક્ષોને બાળીને ભસ્મીભૂત કરી નાખે છે અને નિંદા, ઈર્ષ્યા, વૈર આદિ પોતાના સાગરીતોને એવી રીતે ખડા કરી દે છે કે જેઓ આપણું બધું પુણ્ય લૂંટી લે છે અને પાપના પ્રવાહમાં ધકેલી મૂકે છે. પરિણામે સંસારસાગરમાં દીર્ઘકાલ સુધી પરિભ્રમણ કરવાનો પ્રસંગ આવે છે અને તેમાં અનેક પ્રકારના અપાયો-કષ્ટો-દુઃખો ભોગવવા પડે છે.

ક્રોધાદિ ચાર કષાયો પણ એવા શુભકર્મનું કર્પણ

'ધર્મના યોગ્ય આરાધનથી ઊંચા કુલમાં જન્મ થાય છે, પાંચેય ઇન્દ્રિયોની પૂર્ણતા પ્રાપ્ત થાય છે; સૌભાગ્ય, આયુષ્ય અને બલની પ્રાપ્તિ થાય છે, વળી ધર્મના આરાધનથી જ નિર્મલ યશની તથા વિદ્યા અને ધનની સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. તે જ રીતે ધર્મનું આરાધન ઘોર જંગલમાં અને મહાન ભયો ઉપસ્થિત થયે તેના આરાધકનું રક્ષણ કરે છે. ખરેખર! આવા ધર્મની આરાધના જો સમ્યક્ પ્રકારે કરવામા આવે તો તે સ્વર્ગ અને મોક્ષનુ સુખ આપી શકે છે.'

આજે વ્યક્તિ, સમાજ અને રાષ્ટ્ર પોતપોતાનો ધર્મ ભૂલ્યા છે, તેથી જ રોટી અને રહેઠાણના પ્રશ્નો ઊભા થયા છે. જો તેઓ પોતપોતાનો ધર્મ સમજી તેનુ પાલન કરવા લાગી જાય તો આ પ્રશ્નો આપમેળે અદૃશ્ય થઈ જાય. એક વખત ભારતવર્ષમા દૂધ અને ઘીની ગંગા વહેતી હતી, કારણ કે એ વખતે લોકજીવનમાં ધર્મનો રંગ હતો અને તેનું જ આવું શુભ પરિણામ આવ્યુ હતું.

પ્રશ્ન-જો ધર્મથી આટલા બધા લાભો થાય છે, તો કેટલાક લોકો તેને અફીણની ઉપમા કેમ આપે છે?

ઉત્તર-જે લોકોએ ધર્મને સાચા સ્વરૂપમા જોયો નથી, પણ ધર્માભાસને ધર્મ માની લીધેલો છે, તેઓ જ ધર્મને અફીણની ઉપમા આપવા પ્રેરાય છે. તેઓ એમ કહે છે કે અફીણથી માણસને એક પ્રકારનું ઘેન ચડે છે, તેમ ધર્મથી એક પ્રકારનુ ઝનુન પ્રકટે છે અને તેથી તેઓ ઝઘડા તથા યુદ્ધો કરવા પ્રેરાય છે. તે માટે તેઓ યુરોપ અને મધ્ય એશિયાના

[illegible] લાગણીઓ ઉપર [illegible] છે. પરન્તુ ત્યાં ધર્મના નામે [illegible]
માનવનું [illegible] પોષાણ થયું. તેના બે પરિણામો છે. ધર્મ [illegible]
મનુષ્યને વિચારશીલ બનાવે છે. એટલે તેનું [illegible]
જાય છે. વળી તે મનુષ્ય માત્રને [illegible] છે. [illegible]
[illegible] ધર્મ જેવા [illegible] વધેલા ધર્મો તો [illegible]
પ્રેમની ભાવના ખીલવવાનો આદર્શ આપે [illegible]
[illegible] જ્ઞાન તથા [illegible] થાય [illegible]
[illegible] થાય છે. ત્યાં [illegible] સંગઠન [illegible]
[illegible] એવી ભાવના હોય. ત્યાં [illegible]
[illegible] આ પ્રકારના [illegible]
[illegible]

ઉત્સાહ અને સ્ફૂર્તિનું પ્રમાણ ઘણું વધી જાય છે. વિશેષમાં ભવનિર્વેદ અને વૈરાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે કે જે ભવનિસ્તાર માટે ઉત્તમ સાધનો મનાયેલા છે.

પ્રશ્ન–અપાયવિચયધર્મધ્યાનથી શો લાભ થાય ?

ઉત્તર–અપાયવિચયધર્મધ્યાનથી અપાયનુ-દુઃખનુ મૂલ સમજાય એટલે પોતાને જે દુઃખો સહન કરવા પડે છે, તે પોતે જ ઊભાં કરેલાં છે, એ વાત બરાબર લક્ષ્યમાં આવે અને તેથી એના કારણોરૂપ રાગ, દ્વેષ, કષાયો તથા આશ્રવના કારણો દૂર કરવાની તાલાવેલી લાગે. આ કારણો દૂર થાય એટલે ભાવી અપાયો–દુઃખો સામે પણ પાળ બધાય અને એ રીતે અનંત–અવ્યાબાધ સુખનો માર્ગ મોકળો બને.

પ્રશ્ન–વિપાકવિચયધર્મધ્યાનથી શો લાભ થાય ?

ઉત્તર–વિપાકવિચયધર્મધ્યાનથી કર્મવાદ પરની શ્રદ્ધા પરિપક્વ થાય અને સકલ કર્મમાંથી છૂટી ચિદાનંદ અવસ્થાની મોજ માણવાનો મનોરથ અતિ દૃઢ બને. જ્યાં કર્મબંધનનાં ફલ નજર સામે તરવા લાગે, ત્યાં કર્મબંધનની પ્રવૃત્તિનો પગ ઉખડી જાય, એ સ્વાભાવિક છે.

પ્રશ્ન–સંસ્થાનવિચયધર્મધ્યાનથી શો લાભ થાય ?

ઉત્તર–સંસ્થાનવિચયધર્મધ્યાનથી દ્રવ્ય અને તેના પર્યાયોનો ખ્યાલ આવે અને તેથી ગમે તેવાં પરિવર્તનોથી પણ મન વ્યાકુલ ન થાય. પરિવર્તન એ તો લોકનો–જગતનો સ્વભાવ છે, તેમાં હર્ષ શો ? અને શોક શો ? એ વિચાર આ ધ્યાનથી દૃઢ થાય છે અને તે આત્માની રાગ-દ્વેષરહિત સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરવામાં સહાય કરે છે.

[[illegible]]

શુક્લધ્યાનનો પરિચય

આર્ત અને રૌદ્રધ્યાન અશુભ છે, ધર્મધ્યાન [illegible] અને શુક્લધ્યાન વિશુદ્ધ છે. [illegible] ન વિશુદ્ધ કહેવાય. ધ્યાનવિચાર [illegible] ધ્યાનને પરમધ્યાન કહેવાના આશય [illegible]

[illegible]

વ્યવહારથી તો કોઈ પણ વસ્તુ પર બે ઘડી મનને સ્થિર રાખી શકીએ તેને પણ ધ્યાનસિદ્ધિ કહેવાય. આપણે માટે તો આ સિદ્ધિ પણ ઘણી મોટી છે, કારણ કે આપણું મન એક વસ્તુ પર એક કે બે મિનિટ પણ સ્થિર રહેતું નથી. પૂજાપાઠ, જપ, ધ્યાન, ક્રિયા, અનુષ્ઠાન બધા વખતે આપણા મનનો વિક્ષેપ ચાલુ હોય છે, તેથી અમે ધ્યાનના શિક્ષણને અતિ અગત્યનું માનીએ છીએ.

પ્રશ્ન-શુ કોઈ પણ સયોગોમા આપણે શુક્લધ્યાન ધરી ન શકીએ?

ઉત્તર-શુક્લધ્યાનનો અધિકાર તો ધર્મધ્યાન પછી આવે છે, તો પ્રથમ ધર્મધ્યાન ધરી જુઓ. તેના અનુભવ પરથી તમને આ પ્રશ્નનો જવાબ મળી જશે. એક વાર એક સભામાં અમને એક વ્યક્તિએ પ્રશ્ન કર્યો કે 'હુ અબજપતિ થઈ શકું કે નહિ?' અમે કહ્યુ · 'જરૂર થઈ શકો, પણ તે માટે ૧૦૦ ક્રોડ રૂપિયા ભેગા કરવા પડે. સો ક્રોડ એટલે ૧૦૦૦૦ લાખ એ તો બરાબર ને? ૧૦૦૦૦ લાખ એટલે ૧૦૦૦૦૦૦ દશ લાખ હજાર. હવે મહિને તમે ૧૦૦૦ કમાઓ તો તમને દશ લાખ મહિના અર્થાત્ ૮૩૩૩૩$\frac{1}{3}$ વર્ષ લાગે અને કદાચ મહિને લાખ રૂપિય કમાઓ તો પણ ૮૩૩ વર્ષ કરતા થોડો વધારે સમય લાગે, એટલે તમારે કા તો આટલું આયુષ્ય મેળવવુ જોઈએ અને તમારા જીવતાં જ એટલે વીશ વર્ષમા ક્રોડપતિ થવું હોય તો તમારી માસિક આવક ૪૧ લાખ કરતાં વધારે

[illegible]વી જોઈએ. તેમ આ બેમાંથી કોઈ [illegible] [illegible] [illegible] આત્મજાગૃતિ થઈ શકે[illegible] તાત્પર્ય કે શક્તિ પ્રમાણે [illegible] થાય છે. હાલ તો ધ્યાનની બાબતમાં આપણે [illegible] પ્રયત્ન [illegible] કરીએ, તેમાંથી ઊંચા આવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

પ્રશ્ન—આજે કેટલાક લોક કહે છે કે ધ્યાન [illegible] [illegible] આ કાળમાં ન થઈ શકે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે. તેનું કેમ ?

ઉત્તર—હાલના સંયોગોમાં જૈન ધ્યાનપદ્ધતિનો પ્રચાર કરવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. તે માટે પૂજ્ય સાધુ-સાધ્વી વર્ગે કમર કસવી જોઈએ, કારણ કે આ બાબતમાં તેઓ ચ્હારે તો ઘણું કરી શકે એમ છે. જો આ કાર્ય માટે સાધુ-સાધ્વી વર્ગ તૈયાર ન થાય, તો આ વિષયમાં રસ લેનાર સહૃદયી સજ્જનોએ તે માટે કોઈ વ્યવસ્થિત યોજના ઘડીને કાર્યનો આરંભ કરી દેવો જોઇએ.

અન્ય ચાર ધ્યાનો

ધ્યાનનો વિષય ગહન છે, તેનું ક્ષેત્ર પણ ઘણું વિશાલ છે. તે અંગે જુદા જુદા સમયે જુદી જુદી પદ્ધતિઓ અમલમાં આવી છે અને આજે પણ તે અંગે નવી નવી શોધખોળો થઈ રહી છે.

પ્રાચીન શ્રમણસમુદાયમા પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાતીત નામનાં ચાર ધ્યાનો ધરવાની પ્રથા–પદ્ધતિ પણ અમલમાં હતી. તેનાં પરિણામો પણ સુંદર આવતાં, એટલે તે ધીરે ધીરે સર્વમાન્ય બની હતી. ધ્યાનના આ ચાર પ્રકારો ધ્યેય કે આલંબનના આધારે નક્કી કરવામા આવ્યા હતા. પિંડમાં રહે તે પિંડસ્થ. પિંડ એટલે શરીર. તેમાં પૃથ્વી આદિ પાંચ ભૂતો રહેલા છે, તેનું આલંબન લઈને ધ્યાન ધરવું, તે પિંડસ્થ ધ્યાન. પદ: એટલે મંત્રપદો, તેનું આલંબન લઈને ધ્યાન ધરવું, તે પદસ્થ ધ્યાન. રૂપ એટલે મૂર્તિ, અરિહંત દેવની મૂર્તિ, તેનું આલંબન લઈને ધ્યાન

ઉત્તર-તે માટે સોहं મંત્રનો જપ ઉપયોગી છે. ત્યાં સોથી તે-તે સિદ્ધ પરમાત્મા અને अहंથી હું સમજવાનું છે. તાત્પર્ય કે સિદ્ધ પરમાત્માનું જે સ્વરૂપ છે, તે નિશ્ચયથી મારું સ્વરૂપ છે, પણ કર્મવશાત્ તે પર આવરણ આવી ગયું છે, એટલે મને તે દેખાતું-સમજાતુ નથી. જો હું કર્મનું એ આવરણ હઠાવી દઉં તો જરૂર એ સિદ્ધ પરમાત્માની હરોળમા બિરાજુ. સોहं મંત્રનો ખૂબ જપ કરવાથી ઘણાની આધ્યાત્મિક ચેતના જાગૃત થઈ છે અને આપણે ધારીએ તો સોहं મંત્રનો ખૂબ જપ કરીને એ અનુભવ લઈ શકીએ એમ છીએ.

જગતના સર્વ જીવો સામાયિકની સાધના દ્વારા અભીષ્ટની પ્રાપ્તિ કરો, એ જ મંગલ કામના.

॥ સંપૂર્ણ ॥

⌘ વંદના સત્તાવનમી ⌘

અનાદિ કાલથી

જૈન ધર્મના પ્રવર્તન વડે

સમસ્ત વિશ્વમાં

ભ્રાતૃભાવની ભવ્ય ભાવનાનો

પ્રશસ્ત પ્રચાર કરનાર

સર્વ

જિનેશ્વર દેવોને

અમારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

જયંતિલાલ હઠીસંગ શાહ

તૃપ્તિ ટ્રાન્સપોર્ટ કું.

૧૧૪–આશીર્વાદ બીલ્ડીંગ, ૧ લે માળે,

૬૪–એ, અમદાવાદ સ્ટ્રીટ

લોખંડ બજાર,

મુંબઈ–૪૦૦૦૦૯

✠ વંદના અઠ્ઠાવનમી ✠

જેમણે
ભોગમાર્ગની ભય કરતા
પ્રકાશી
તથા
યોગમાર્ગની ઉત્કૃષ્ટતાનો
ઉદ્યોત કર્યો,
તે
દેવાધિદેવ
જિનેશ્વર દેવોને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

રમણભાઈ મણીભાઈ પરીખ
પ્રાણનિવાસ,
માધવદાસ અમરસીરોડ.
અંધેરી (વેસ્ટ)
મુંબઇ-૪૦૦૦૫૮
ટે. નં. ૫૭૨૦૩૬

❋ વંદના ઓગણુસાઠમી ❋

જેમણે
વૈર વૃત્તિના વિષમ તરંગોનું
સ્નેહ અને સદ્ભાવમાં
પરિવર્તન કરવા
માટે
સતત પુરુષાર્થ કર્યો
અને
તેમાં અપૂર્વ સિદ્ધિ મેળવી,
તે
પરમ પુરુષોત્તમ
જિનેશ્વર દેવોને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદન હો.

દલીચંદ અમીચંદ શાહ

૩૭–મહાવીર બીલ્ડીંગ, સી–બ્લોક,
ફેક્ટરી લેન, તિલક રોડ,
બોરીવલી (વેસ્ટ),
મુંબઈ–૪૦૦૦૯૨

વંદના એકસઠમી

જેમણે
દાનની સાચી દિશા બતાવી,
શીલની સૌરભ પ્રકટાવી.
તપનું તેજ પ્રકાશ્યું
અને
ભાવની ભવ્ય સૃષ્ટિના
સર્વ મુમુક્ષુઓને
દર્શન કરાવ્યા.
તે
જગન્નાથ
જિનેશ્વર દેવોને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

✠ વંદના બાસઠમી ✠

જેમણે
રાષ્ટ્ર, જાતિ કે લિંગના
ભેદ વિના
સર્વ મનુષ્યોને
આત્મવિકાસનો સમાન અધિકાર
આપ્યો
અને
વિશ્વબંધુત્વની ભાવના
પ્રચારી,
તે
મંગલમૂર્તિ
જિનેશ્વર દેવોને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

ત્રિલોકકુમાર પ્રતાપચંદ શાહ (કરાંચીવાલા)

હનુમાનશરણ, ૬ે માળે,
ફ્લેટ નં. ૨૮,
બમનજી પીટીટ રોડ,
મુંબઈ-૪૦૦૦૨૬

✠ વંદના ત્રેસઠમી ✠

જેમણે
અહિંસા અને અનેકાન્તના
અનન્ય ઉપદેશ વડે
સર્વ પ્રકારના
વૈર-વિરોધો શમાવવાની
તથા
સર્વનું હિત કરવાની
ભવ્ય ભાવનાની ભેટ આપી,
તે
વિશ્વવંદ્ય
જિનેશ્વર દેવોને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

અમરચંદ રતનચંદ ઝવેરી
૭૭-એ, વાલકેશ્વર રોડ.
મુંબઇ-૪૦૦૦૦૬
ટે. નં. ૩૫૬૮૬૭

ꕥ વંદના ચોસઠમી ꕥ

સામાયિકની સાધના વડે
સિદ્ધ-બુદ્ધ-નિરંજન
બનનાર
તથા
અનુપમ અક્ષય સુખનો
ઉપયોગ કરનાર,
સર્વ જીવોને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

માણેકલાલ કેશવજી દંડ
બી. માણેકલાલની કું.
૫-૭, અવસર,
૭૭-૮૧, કાઝી સૈયદ સ્ટ્રીટ,
ખાંડ બજાર,
મુંબઇ-૪૦૦૦૦3

❀ વંદના પાંસઠમી ❀

સામાયિક-યોગના

પરમ સાધક

વિદ્યા, કલા અને

સંસ્કૃતિના

પ્રથમ પ્રચારક

શ્રી આદિનાથ ભગવાનને

અમારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

※

દલીચંદ પરસોતમ શાહ

યુનાઈટેડ ઓવરસીઝ ટ્રેડીંગ કોર્પોરેશન,

૩૨-ગુલાલવાડી.

મુંબઈ-૪૦૦૦૦૪

✕ વંદના છાસઠમી ✕

જેમણે
સામાયિક–યોગની સિદ્ધિ કરી
સર્વ પ્રકારના ભયો
જિત્યા
તથા
આત્માની અનંત શક્તિ
પ્રકટ કરી,
તે
શ્રી અજિતનાથ ભગવાનને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો

સુરેન્દ્ર એ. છેડા
૪–તેજકિરણ, ત્રીજે માળે,
૬૬–નવરોજી હીલ રોડ નં. ૫,
મુંબઈ–૪૦૦૦૦૯
ટે. નં. ૩૩૧૫૪૦

✠ વંદના સડસઠમી ✠

જેમણે
સામાયિક-યોગની
ઉત્કૃષ્ટ સાધના વડે
જન્મ-મરણનો
સંભવ
સદાને માટે
મીટાવી દીધો,
તે
શ્રી સંભવનાથ ભગવાનને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

સ્વ. સુંદરલાલ ચુનીલાલ તથા
સ્વ. માતુશ્રી મેનાબેનના સ્મરણાર્થે

બાબુલાલ સુંદરલાલ ઝવેરી
પૂનમ એપાર્ટમેન્ટ, ૯ મા માળે.
ફ્લેટ નં. ૨૫,
૪૨-રીજરોડ વાલકેશ્વર.
મુંબઈ-૪૦૦૦૦૬
ટે. નં. ૩૮૬૬૬૨

વંદના અમારી

જેમણે
ચિત્તની
પરમ શાંતિ માટે
તથા
કર્મકટકના સર્વ ઉપદ્રવો
શમાવવા માટે
સામાયિક-યોગની સર્વોપરિતા
સિદ્ધ કરી,
તે
શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

✠ વંદના એકાશીમી ✠

જેમણે
સામાયિકની સિદ્ધિ માટે
છયે કાયના જીવો
પ્રત્યે
સમદષ્ટિ કેળવવાનો
અનન્ય અનુરોધ
કર્યો,
તે
શ્રી કુંથુનાથ ભગવાનને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

નટવરલાલ તારાચંદ વોરા
(સુરેન્દ્રનગરવાળા)
તેલવાલા બીલ્ડીંગ, ૨ જે માળે,
નરશી નાથા સ્ટ્રીટ,
મુંબઈ-૪૦૦૦૦૯
ટે નં. ૩૩૧૬૨૦

✠ વંદના અમારી ✠

જેમણે
સામાયિકની સાધના વડે
રાગને રોળી નાખ્યો,
દ્વેષને દૂર ભગાડ્યો,
તથા
ક્રોધ, માન, માયા
અને લોભનો
સર્વાંશે નાશ કરી
વીતરાગતા સિદ્ધ કરી,
તે
શ્રી અરનાથ ભગવાનને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

વંદના ત્યાશીમી

જેમણે
સામાયિકની અપૂર્વ
આરાધના દ્વારા
સાતેય પ્રકારના
ભયોને જીતીને
જિનપદની પ્રાપ્તિ કરી,
તે
શ્રી મલ્લિનાથ ભગવાનને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

✠ વંદના ચોરાશીમી ✠

જેમણે
સામાયિકરૂપી સૂર્યનો
પ્રકાશ કરી
મિથ્યાત્વ અને મોહના
મહાતિમિરને હણી
નાખ્યું,
તે
શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામીને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

—

ટી. એન. પાસાની

સ. મહારાષ્ટ્ર ટ્રેડર્સ
(એક્સપોર્ટ્સ અને ઇમ્પોર્ટ્સ)
મગનલાલ ચેમ્બર્સ,
ત્રીજે માળે, રૂમ નં. ૩૦૬.
બાબુરાવ ગોખડે માર્ગ,
મુંબઈ-૪૦૦૦૦૯
ટે. નં. ૩૪૪૧૬૪

❋ વંદના સત્યાશીમી ❋

જેમણે
કર્મકટક સાથે
આખરી યુદ્ધ ખેલવા માટે
સામાયિક–યોગનો
સબલ શસ્ત્ર તરીકે
ઉપયોગ કર્યો
અને તેમાં
જ્વલંત સફલતા મેળવી,
તે
શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

✠ વંદના અઠ્યાશીમી ✠

જેમણે
સામાયિક-યોગની સિદ્ધિ માટે
ઉપવાસ, એકાંત, મૌન
અને
ધ્યાનનો આશ્રય લીધો
તથા
અનેક પ્રકારના પરીષહો
અને ઉપસર્ગો સહ્યા,
તે
શ્રી મહાવીર પ્રભુને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

કાંતિલાલ બી. શાહ
(પ્રાંતિજવાળા)
૧૨ ૩, શીવશક્તિ બીલ્ડીંગ
[illegible]ણાપુ રોડ, મલાડ. (વેસ્ટ)
મુંબઈ-૪૦૦૦૬૪

✠ વંદના નેવ્યાશીમી ✠

અશોક વૃક્ષ, સુરપુષ્પવૃષ્ટિ.

દિવ્ય ધ્વનિ આદિ

અષ્ટ મહાપ્રાતિહાર્યની

પૂજા પામી રહેલ

પુરુષાદાનીય

શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનને

અમારી

કોટિ કોટિ વંદના હો.

લીખીબેન અમૃતલાલ સંઘવી

ફતેહસ્વાડી, ન્યૂ બીલ્ડીંગ-બી,

પહેલે માળે, બ્લોક નં. ૧.

ઠાકુરદ્વાર રોડ,

મુંબઈ-૪૦૦૦૦૨

✠ વંદના નેવુંમી ✠

જેમણે લોકાલોકનું સ્વરૂપ પ્રકાશ્યુ,
ષડ્દ્રવ્યની પ્રરૂપણા કરી,
તથા
ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્યનો
સિદ્ધાંત સમજાવી
અનેકાન્તવાદને આગળ કર્યો,
તે
મહાન ધર્મદેશક
શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

કાંતિલાલ હિંમતલાલ શાહ
(રામપુરા ભંકોડાવાળા)
બોરીવલી, મુંબઈ

✠ વંદના એકાણુંમી ✠

જેમની મુખમુદ્રા
પ્રશમરસમાં નિમગ્ન છે,
જેમની સેવા કરનારના
સર્વ મનોરથો
અજબ રીતે પૂરા થાય છે,
તે
મોકુમથી નગરીના અધિરાજ
શ્રી ગોડી પાર્શ્વનાથને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

બબલદાસ કરમચંદ શાહ
(લાડોલવાળા)
પાટકર કોલેજની બાજુમાં,
ઘોડબંદર રોડ. ગોરેગાંવ,
મુંબઇ-૪૦૦૦૬૨

❀ વંદતા બાણુંમી ❀

ભંડકિયાને અન્નનો ભવ્ય ભંડાર
બનાવી દેનાર,
ઘૃતના કુલ્લામાં રહીને
સકલ સંઘને
કિલ્લોલ કરાવનાર,
સુથરીના શિરતાજ
શ્રી ઘૃતકલ્લોલ પાર્શ્વનાથને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો

છગનલાલ કે. રામી
(આજોલવાળા)
લક્ષ્મીનિવાસ નં. ૧, રૂમ નં. ૩
[illegible] કાંદીવલી,
મુંબઈ-૪૦૦૦૬૭

✠ વંદના ત્રાણુંમી ✠

જે હ્રીઁમંત્ર-સ્વરૂપિણી છે.

સર્વ વિઘ્નોનો ક્ષણમાત્રમાં

નાશ કરનારી છે

જે

પાર્શ્વ ભક્તોના સર્વ મનોરથો

પૂર્ણ કરનારી છે.

તે

મહાદેવી શ્રી પદ્માવતીને

અમારી

કોટિ કોટિ વંદના હો

ચિ. કુમારી અલકાબહેનના સ્મરણાર્થે

ડૉ. રમણલાલ સોમાભાઈ દોશી

સૌ. સુંદરબેન રમણલાલ દોશી

૮૪/૩. દુર મહાલ

મરીન ડ્રાઈવ. મુંબઈ-૪૦૦૦૦૨

ફોન નં. ૨૯૨૧૧૯

❀ વંદના ચોરાણુંમી ❀

જે સરસ્વતીરૂપે
સર્વ વિદ્યાઓને આપનારી છે,
તથા
લક્ષ્મીરૂપે
વિપુલ સંપત્તિની
વર્ષા કરનારી છે,
તે
મહાદેવી શ્રી પદ્માવતીને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

શ્રી બોમ્બે ગ્રેન ડીલર્સ એસોસીએશન

ગ્રેન ડીલર્સ બીલ્ડીંગ,
૧૦૩–કેશવજી નાયક રોડ,
પો. બો. નં. ૫૦૩૯
મુંબઈ–૪૦૦૦૦૯
ટે. નં. ૨૨૯૧૩૨, ૩૪૫૨૩૫

✠ વંદના પંચાણુંમી ✠

જેમનું
સ્મરણ—પૂજન—આરાધન
મનના
સર્વે મનોરથોને પૂર્ણ કરે છે
તથા
અધ્યાત્મના માર્ગે
આગળ વધવાનું
અપ્રતિમ બલ સમર્પે છે.
તે
શ્રી સિદ્ધચક્ર ભગવાનને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

✠ વંદના છન્નુંમી ✠

જે
સર્વ મંગલોનું મંગલ છે,
જે
સર્વ કલ્યાણોનું કારણ છે
અને જે
સર્વ ધર્મોમાં
અનેક દૃષ્ટિએ
પ્રધાનપદ ભોગવે છે,
તે
જૈન ધર્મને
અમારી
કોટિ કોટિ વંદના હો.

ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ
અને કુટુંબીજનો

ઉમાભાઈ ગણપત બિલ્ડીંગ,
[illegible] કેશવજી નાયક રોડ,
([illegible]) મુંબઈ-૪૦૦૦૦૯